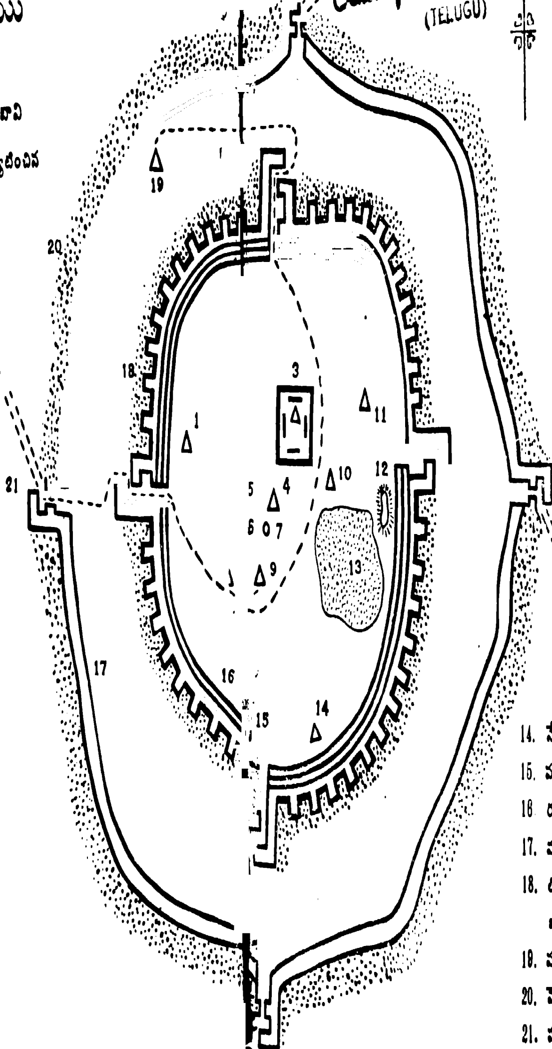
ఓరుగల్లుదుర్గము

సంకేతములు :

△ గుడి, □ గాదె, ○ బావి

.......కథానాయకులు పర్యటించిన ప్రాంతము

1. వీరభద్రాలయం బావి
2. సింగారపు బావి
3. కేశవ స్వయంభూ దేవాలయము
4. జంగమయ్యగుడి
5. సవతులబావి
6. అక్క-చెల్లెండ్లబావి
7. గడియారంబావి
8. కాకతమ్మబావి
9. శంభునిగుడి
10. విష్ణునిగుడి
11. వెంకటేశ్వరునిగుడి
12. ఏకశిం
13. చెరువు
14. వేంశంభునిగుడి
15. వరహాలగాదె
16. రుద్రమదేవిమెట్లు
17. మట్టికోట
18. లోపలి అగడ్త-బురుజులు
19. మాతర్దేవిగుడి
20. వెలిఅగడ్త
21. పశ్చిమద్వారము

కులం శీలంచ సత్యంచ ప్రజ్ఞా తేజోధృతిర్బలమ్ ।

శ్రీ ప్రభాకర పరిశోధకమండలి
(పరిష్కృతము) ప్రచురణము 5

శ్రీనాథుని

వీథీనాటక (ప్రబంధ) ము

క్రీడాభిరామము

అను పేర

వినుకొండ వల్లభరాయకృతిగా

రచితము

శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారిచే

పరిష్కృతము

ప్రకాశకులు :

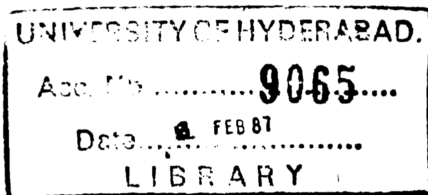
మేనేజరు, మణిమంజరి

హైదరాబాదు - 20

శక. 1882 క్రీశ. 1960

శ్రీ శాస్త్రిగారి పీఠికతో
ప్రథమ ముద్రణము 1928
ద్వితీయ ముద్రణము 1952
తృతీయ ముద్రణము 1960

★

ముద్రణము :
అజంతా ప్రింటర్సు
సికిందరాబాదు

వెల :
సాదా ప్రతి 8 రూ.
లైబ్రరీ ప్రతి 10 రూ.

విజ్ఞప్తి

శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పీఠికతో నున్న క్రీడాభిరామము కావలెనని యనేకులు కోరుచుండుటచేతను, ద్వితీయ ముద్రణపుఁ బ్రతు లచిరకాలముననే చెల్లిపోవుటచేతను మఱల నీ గ్రంథమును కొన్నివిశేషాంశములను జేర్చి యిట్లు ప్రకటించితిమి.

శ్రీ శాస్త్రిగారే యీ గ్రంథమును బునర్ముద్రణముఁ జేయింపవలయు నను తలంపుతోఁ గొన్ని మార్పులను గూర్పులను గావించుకొనియుండిరి. వాని నట్లే కూర్చి వారి సూచనల ప్రకార మీ గ్రంథముద్రణమును మేము కొనసాగించితిమి.

ఇందు ప్రకటించిన కాకతమ్మ చిత్రము వారి సేకరణమే. 'కాకతి' వ్యాసము వారు రచించినదే. ఇందలి యితర చిత్రములు తదుపరి మేము సేకరించినవి.

పండితులకుఁ బరిశోధకులకుఁ బరిశీలన కనువుగ నుండవలె నను తలఁపుతో నాకరముల నేర్చి కూర్చి సూచికలతో, శబ్దానుక్రమణికలతో గ్రంథవిషయమును విశదపరచితిమి.

ఇంకను విమర్శవిశారదు లీ క్రీడాభిరామముపై వెలయించిన, వెలయించుచున్న విమర్శలను దృష్టిలో నిడుకొని తగురీతి నిందు సమాధానములు పొందుపరచితిమి. విశేషించి వివరములతో పీఠికానుబంధములఁ జేర్చితిమి.

యథాపూర్వము ఆంధ్రమహాజనులయాదరణమున కిది పాత్రము కాఁగలదనియే విశ్వసించుచున్నాము.

—ప్రకాశకుఁడు.

కృతజ్ఞతలు

ఇందు ప్రకటించిన మైలారదేవాలయద్వారమండపచిత్రములను మాకుఁ బంపిన శ్రీ గజపతిరాయ వర్మగారికిని,

ఓరుగల్లుదుర్గపుపునాదులప్రణాళికను సర్వేపటములనుండి సేకరించి రచించుటలో మాకు సాయపడిన శ్రీ దెందులూరి సోమేశ్వరరావు, ఎం.ఏ., బి.యిడి., గారికిని,

ముద్రణ విషయమున నమూల్యములగు సలహాలనిచ్చి యాధార గ్రంథములను పరిశీలించి యాకరముల నెరుఁగుటలో మాకు మిక్కిలి తోడ్పడిన శ్రీ ఈయుణ్ణి వీరరాఘవాచార్యులుగారికిని,

శ్రమయనుకోక తంజావూరి తాళపత్ర ప్రతిని సంప్రదించి పునః పరిశీలనమున కనువుగ మాకు వలసినపాఠము లందెట్లున్నవో జాగ్రత్తగా చూచి వ్రాసి పంపిన శ్రీ విఠలదేవుని సుందర శర్మగారికిని,

వలసినచిత్రములను దీక్షతో వ్రాసి యిచ్చిన శ్రీ సుంకిరెడ్డిగారికిని,

అందముగా అచిరకాలమున అచ్చు ముగించిన అజంతా ప్రింటర్సు వారికిని,

తుదికి

హార్దికముగాను, ఆర్థికముగాను మాకుఁ దోడ్పడి ప్రోత్సాహ మొసగిన మిత్రబృందమునకును ఇవే మా ప్రణామశతసహస్రములు.

★

విషయసూచిక

పుట

3. విజ్ఞప్తి
4. కృతజ్ఞతలు
7. క్రీడాభిరామ విషయసూచిక
9. తొలిపలుకు
13. ఉపోద్ఘాతము - వల్లభరాయని వంశవృక్షము
16. ఇది శ్రీనాథకృతమే
44. శ్రీనాథుఁ డిట్టిరచన చేయునా ?
55. శ్రీనాథుని శీలము
57. శ్రీనాథుని చాటుధారలు
81. కవులు కొందఱిట్టివారు గలరు
88. లాక్షణికోదాహృతులు
93. ప్రేమాభిరామము
95. గ్రంథపాతములు
97. కథావస్తువిమర్శనము
98. ఏకశిలానగరము
104. ఏకశిలానగరము
కామేశ్వరికథ
116. కవితావిమర్శము
120. అసాధారణప్రయోగములు
131. ముగింపు
137. పీఠికానుబంధము - ౧ ; కాకతి

143. దవనపున్నమ
145. అపీ యపీ
158. పీఠికానుబంధము ౨ - క్రీడాభిరామము
164. వంశక్రమము
169. కాలము
175. కర్తృత్వము
181. ఇది వీథియా - నాటకప్రబంధమా ?
184. పరిష్కర్తలు - పాఠభేదములు
192. కాకతమ్మ
194. చేర్పులు - కూర్పులు
1-97. క్రీడాభిరామము
సూచికలు

★

క్రీడాభిరామము - విషయసూచిక

పుట	గ్రంథస్థక్రమము	అక్షరక్రమము	పుట
1	కృత్యవతరణిక - కృతికర్త	అక్కలు	45
	వంశవర్ణన	అరుణోదయము	20
12	ప్రేమాభిరామ ప్రశంస	ఈరిర్పుట	34
13	కథా ప్రస్తావన	ఏకవీర	40
15	చలి	ఒక ముచ్చట	18
17	శకునములు	ఓరుఁగల్లు	35
18	కోడికూత	కథా ప్రస్తావన	13
18	ఒకముచ్చట	కరణకాంత	31
19	వర్షాసమయము	కర్పూరహారతి	96
20	అరుణోదయము	కర్ణాటకాంత	27
20	సూర్యోదయము	కర్ణాటి	23
21	మేదరవాడ	కాఁపుటాలు	44
23	చండాలాంగన	కామమంజరి	92
23	కర్ణాటి	కుట్రపువాఁడు	33
24	మసరభేత్తు	కృత్యవతరణిక - కృతికర్త	
26	పామరభామ	వంశవర్ణన	1
27	కర్ణాటకాంత	కోడికూత	18
30	జాదము	కోళ్ళ పోరితము	75
31	కరణకాంత	గడిఁడు	72
32	గాములకన్నె	గడియారము	52
33	కుట్రపువాఁడు	గాములకన్నె	32
34	ఈరిర్పుట	గేదఁగి పూవు	56
34	పసుపు మాయిట	చండాలాంగన	23
35	ఓరుఁగల్లు	చలి	15
36	వల్నాటి వీరులకథ	చిత్రశాల	60
40	ఏకవీర	జక్కుల పురంధ్రి	45
42	జవనిఁడు	శారదధ్యానము	86
43	మాలెత	జాదము	30
44	కాఁపుటాలు	నగరావలోకనము	50
45	జక్కులపురంధ్రి	పట్టుపుని కోడలు	85

45	అర్క్యలు	నాగసారము	69
47	మైలార వీరభటులు	నిశాముఖము	88
50	నగరావలోకనము	పల్నాటివీరుల కథ	86
50	భైరవుఁడు	పసుపు నూఱుట	84
51	మధ్యాహ్నము	పామరభామ	26
52	గడియారము	పాములాట	70
52	పూఁటకూటిల్లు	పూఁటకూటిల్లు	52
56	గేదఁగిపూవు	ప్రేమాభిరామ ప్రశంస	12
58	మాచల్దేవి	బంతులాట	84
60	చిత్రశాల	బవనీఁడు	42
62	ముకురవీక్ష	భైరవుఁడు	50
65	శ్రీకాకుళపుఁదిర్నాళ్ళు	మదాలస	79
68	వితంతువులు	మధుమావతి యిల్లు	77
69	నాగసారము	మధ్యాహ్నము	51
70	పాములాట	మాచల్దేవి	58
72	గడిఁడు	మాలెత	48
72	మేషయుద్ధము	ముకురవీక్ష	62
75	కోళ్ళపోరితము	మేదరవాడ	21
77	మధుమావతి యిల్లు	మేషయుద్ధము	72
79	మదాలస	మైలార వీరభటులు	47
83	సూర్యాస్తమయము	వర్షాసమయము	19
84	బంతులాట	వితంతువులు	68
85	నట్టువుని కోడలు	శకునములు	17
85	సైరికుఁడు	శ్రీకాకుళపుఁ దిర్నాళ్ళు	65
86	జారధర్మాసనము	సునరభేత్తు	24
88	నిశాముఖము	సూర్యాస్తమయము	83
92	కామమంజరి	సూర్యోదయము	20
96	కర్పూరహారతి	సైరికుఁడు	85

★

వే. ప్రభాకరశాస్త్రి

శ్రీః

శ్రీ గురుచరణం శరణమ్

తొలిపలుకు

విషముష్టివిత్తులు, నాభి, నల్లమందు, ఉల్లిపాషాణము ఎట్టి చెట్టవస్తువులో యీ క్రీడాభిరామముకూడ నట్టి చెట్టపుస్తకమే యనఁదగును. వస్తుపరిజ్ఞానము చాలనివారు, వాడవలసినవరుస నెఱుఁగనివారు, దుశ్చ్రేకములకు ముఱియువారు, ధర్మాభిరతి లేనివారు, బాలురు, పామరులు, ముగుదలు నట్టి వస్తువులను ముట్టరాదు. ఇట్టి పుస్తకములను గూడఁ జేతఁ బట్టరాదు. అట్టివారి కివి యిచ్చెనేని యనర్థములు గల్గినను గల్గవచ్చును. ఇఁక నిట్టి చెట్టతనము గల వస్తువులను, బుస్తకములను జెత్తకుప్పలోఁ జేర్పక యంగళ్ళకుఁ దెచ్చుటేల, యచ్చొత్తించుటేల? అని యాక్షేపమేని యిదిగో సమాధానము. అవియు, నివియుఁ గొంత యపాయకరములే యయినను నెక్కువగా నారోగ్యవర్ధకములు, నానందదాయకములు నైయున్నవి. విరుద్ధోపయోగమున విషములే కాని యవిరోధయోగమున నివి యమృతములు. పండితు లావస్తువులను, నీపుస్తకములను శుద్ధిచేసి దోషములఁ దొలఁగించి విషవికారము లెసరేఁగకుండునట్లును, ఆరోగ్యము నానందము నలవడునట్లును వాడుదురు. నాడీశక్తి నష్టమై నీరసించుచున్నరోగుల

నెందఱనో సద్వైద్యులు విషముష్టివిత్తులు మొదలగువానిని వాడఁదగినట్లు వాడి యుత్సాహబలోపేతులఁ గావించి యుజ్జీవింపఁజేయుచున్నారు. వాని సముచితప్రయోగము వలన శాస్త్రసిద్ధాంత విశేషములఁ జాలఁగా గుర్తించుచున్నారు. వాని వినాశమునకు వైద్యు లంగీకరింపరు. అట్లే అనుపమానకవితాహ్లాదమును గల్పించుచు, ననేక ప్రాచీన చరిత్రవిషయముల నెఱింగించుచు, నింక ననేకాపూర్వ శబ్దార్థరహస్యముల నిరూపించుచు సహృదయహృదయాహ్లాదకము లైనయిట్టి చతురకృతులుగూడఁ బండితలోకమునకు బహూపకారకములుగా నున్నవి. వీని నాశపఱచుటకు సరసు లగువిద్వాంసులును సమ్మతింపరు. అందును క్రీడాభిరామము భాషాచరిత్ర కవిత్వ విశేషముల ననేకముల నెఱిఁగించుచున్నది. విద్వాంసు లీగ్రంథమునకై మిక్కిలి వేడుకపడుదురు. ఈ గ్రంథమిట్టి యోగ్యతగలదే యనుటకుఁ బ్రఖ్యాతపండితులు పలుమరు ప్రమాణము. నేను నిందు ముందు దీని గుణవిశేషములను నిరూపింపనున్నాఁడను.

నాభి, నల్లమందు మొదలగువస్తువులవలనియనర్థమడఁగాఁ జేసె దొరతనమువారు వాని యుత్పత్తిని మిక్కిలి తక్కువగాను, వాని విలువను మిక్కిలి యెక్కువగాను గావించుచున్నారు; కట్టుదిట్టముల నిట్టు గల్పించి యనర్హులచేతికి వాని నందకుండఁ జేయుచున్నారు.

అట్లే యీ గ్రంథమునుగూడఁ జాలఁ దక్కువ ప్రతులు మాత్రమే ముద్రించుటకును, విలువ మిక్కిలి యెక్కువ ఉంచుటకును ప్రకాశకు తేర్పాటు చేసికొనిరి. అప్రౌఢులకు, నపండితులకు, నీగ్రంథము నమ్మరాదు. ప్రాజ్ఞులును, పండితులును మాత్రమే దీనిని గొని పఠింపఁ దగుదురు. వారును రహస్యముగా నుంచుకొనుటకును, నప్రాజ్ఞులచేతి కంద నియ్యకుండుటకును బూటపడిననే దీనిని బడయఁ దగుదురు. ఇట్టి కట్టుదిట్టములకుఁ బ్రకాశకులు భరపడిరి. ఈ గ్రంథ మిట్టి కట్టుదిట్టములతో సురక్షితమై యుండుఁగాక యనియే నేను గోరెదను. దీని మాతృక తంజావూరి పుస్తకశాలలో నున్నది. బ్రహ్మశ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారు దానిని బట్టి పెక్కేండ్లకు ముందు* దీని నొకతూరి ప్రకటించిరి. ఆ ముద్రణమున గ్రంథపాతము లెక్కువగా నున్నవి. తునాతునకలై దురుద్ధరమయియున్న తంజావూరి *తాళపత్రప్రతిని బరిశోధించి గ్రంథపాతములను దప్పులను బెక్కింటిని నేను జక్కఁబఱచుకొని యుంటిని. నా దగ్గఱ నున్న పాఠములు పోయెనేని యిఁక నీగ్రంథమును సరిపఱచుట శక్యము కాదనియే నా నమ్మకము. తంజావూరి తాళపత్రప్రతి ముక్కలుముక్కలై మిక్కిలి రూపు చెడియున్నది గాన దానినిబట్టి యిఁకఁ దత్త్వార్థముల నుద్ధరింపఁ గుదురదు. ప్రత్యంతర మింతవఱ

* 1909 లో విద్యావతకవిగ్రంథమాలికాకుసుమముగాఁ బ్రకటితము.

★ [illegible] 32 [illegible] శిథిలము.

నెందఱనో సద్వైద్యులు విషముష్టివిత్తులు మొదలగువానిని వాడఁదగినట్లు వాడి యుత్సాహబలోపేతులఁ గావించి యుజ్జీవింపఁ జేయుచున్నారు. వాని సముచితప్రయోగము వలన శాస్త్రసిద్ధాంత విశేషములఁ జాలఁగా గుర్తించు చున్నారు. వాని వినాశమునకు వైద్యు లంగీకరింపరు. అట్లే అనుపమానకవితాహ్లాదమును గల్పించుచు, ననేక ప్రాచీన చరిత్రవిషయముల నెఱింగించుచు, నింక ననేకాపూర్వ శబ్దార్థరహస్యముల నిరూపించుచు సహృదయహృద యాహ్లాదకము లైనయిట్టి చతురకృతులుగూడఁ బండితలోక మునకు బహూపకారకములుగా నున్నవి. వీని నాశపఱచు టకు సరసు లగువిద్వాంసులును సమ్మతింపరు. అందును క్రీడాభిరామము భాషాచరిత్ర కవిత్వ విశేషముల ననేకముల నెఱిఁగించుచున్నది. విద్వాంసు లీగ్రంథమునకై మిక్కిలి వేడుకపడుదురు. ఈ గ్రంథమిట్టి యోగ్యతగలదే యనుటకుఁ బ్రఖ్యాతపండితులు పలువురు ప్రమాణము. నేను నిందు ముందు దీని గుణవిశేషములను నిరూపింపనున్నాఁడను.

నాభి, నల్లమందు మొదలగువస్తువులవలనియనర్థ మడఁగాఁ ఇదే దొరతనమువారు వాని యుత్పత్తిని మిక్కిలి తక్కువగాను, వాని విలువను మిక్కిలి యెక్కువ గాను గావించుచున్నారు; కట్టుదిట్టముల నిట్టు గల్పించి యనర్హులచేతికి వాని నందకుండఁ జేయుచున్నారు.

అట్లే యీ గ్రంథమునుగూడఁ జాలఁ దక్కువ ప్రతులు మాత్రమే ముద్రించుటకును, విలువ మిక్కిలి యెక్కువ ఉంచుటకును ప్రకాశకు లేర్పాటు చేసికొనిరి. అప్రౌఢులకు, నపండితులకు, నీగ్రంథము నమ్మరాదు. ప్రాజ్ఞులును, పండితులును మాత్రమే దీనిని గొని పఠింపఁ దగుదురు. వారలు రహస్యముగా నుంచుకొనుటకును, నప్రాజ్ఞులచేతి కంద నియ్యకుండుటకును బూటపడిననే దీనిని బడయఁ దగుదురు. ఇట్టి కట్టుదిట్టములకుఁ బ్రకాశకులు భరవహులు. ఈ గ్రంథ మిట్టి కట్టుదిట్టములతో సురక్షితమై యుండుఁగాక యనియే నేను గోరెదను. దీని మాతృక తంజావూరి పుస్తకశాలలో నున్నది. బ్రహ్మశ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారు దానిని బట్టి పెక్కేండ్లకు ముందు* దీని నొకతూరి ప్రకటించిరి. ఆ ముద్రణమున గ్రంథపాతము లెక్కువగా నున్నవి. తునాతునకలై దురుద్ధరమయియున్న తంజావూరి *తాళపత్త్రప్రతిని బరిశోధించి గ్రంథపాతములను దప్పులను బెక్కింటిని నేను జక్కఁబఱచుకొని యుంటిని. నా దగ్గఱ నున్న పాఠములు పోయెనేని యిఁక నీగ్రంథమును సరిపఱచుట శక్యము కాదనియే నా నమ్మకము. తంజావూరి తాళపత్త్రప్రతి ముక్కముక్కలై మిక్కిలి రూపు చెడియున్నది గాన దానినిబట్టి యిఁకఁ దత్త్వాత్రముల నుద్ధరింపఁ గుదురదు. ప్రత్యంతర మింతవఱ

* 1909 లో విస్మృతకవిగ్రంథమాలికాకుసుమముగాఁ బ్రకటితము.

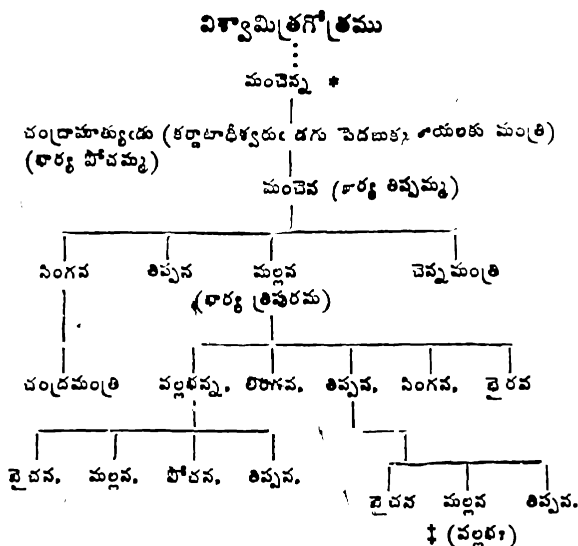
★ D. No. 512, 32 ఆకులు, ... శిథిలము.

కెక్కడను దొరకలేదు. శ్రీనాథకృతిగా నిరూపితమగుచున్న యీ చతురకృతి సమసిపోఁగూడ దనునభిమానముచే నా దగ్గర నున్న పాఠముల నెల్ల సంకలనము చేసి యిట్లు ముద్రణమున కొసఁగితిని. తంజావూరి ప్రతికి మూలప్రతిగూడఁ బెక్కు గ్రంథపాతములు గలది గాఁబోలును. ఆ ప్రతివ్రాఁత లోనే పెక్కులోపములు గానవచ్చుచున్నవి. అందుఁ గృత్యారంభము గానరాదు. నడుమ నడుమఁ గథా సమన్వయము సరిగా నుండకపోవుట పెక్కుచోట్లఁ గాననగును. అట్టి పట్టులు గొన్ని ముద్రణమునఁ జూపఁబడినవి. ఇతర గ్రంథములందుఁ గ్రీడాభిరామములోనివిగా నుదాహృతము లయినపద్యములు గొన్ని యిప్పుడీగ్రంథమునఁ గానరావు. అవి లుప్తగ్రంథభాగములలోని వగు ననుటకు సంశయింపఁ బనిలేదు. మఱియుఁ బెక్కుపద్యము లీ గ్రంథములోనివిగా రచనాదులను బట్టి గుర్తింపఁదగినవి గలవు. వానినిగూడ నుపోద్ఘాతములోఁ జూపుదును. బహు ప్రయోజనమైన యీ రసవత్ప్రబంధమునకుఁ బ్రత్యంతర మింక నెక్కడనేని దొరకునే నెంతయు సంతసింపఁ దగియుండును. సమగ్రగ్రంథోప లబ్ధి కాశించుచున్నాఁడను. దోషములఁ దొలఁగించి మరల ముద్రించుట య్యెను.

ఇందు సరిక్రొత్తగాఁ గొన్ని విషయములు పీఠికలోఁ జేర్పఁబడినవి.

ఉపోద్ఘాతము

ఈ క్రీడాభిరామకృతికర్త వినుకొండ వల్లభరాయఁ డని కృత్యవతరణికలోఁ గలదు. అతని వంశవృక్ష మిట్టిది :

కృతికర్త యగువల్లభునితండ్రి తిప్పయ తనకు మూఁడుగ్రామములు సర్వభోగముగాఁ జెల్లగాఁ ములికి

---

* ఈ వంశవర్ణన మిక్కిలి తప్పులతో అనన్వితముగా నున్నది. జాగ్రత్తగాఁ బరిశోధించి ఉచితవిధమున సంస్కరించితిని. గ్రంథమునఁ జూడఁదగును. నేను సంస్కరించిన విధమున నీ వంశవృక్ష మిక్కడఁ జూపితిని.

‡ ఈతఁడే కృతికర్త. (చూ. అనుబంధము).

నాటిలోని మోపూరిఁ బరిపాలించెను. ఈ మోపూరు ఉదయ గిరిసీమలో నున్నది. అక్కడ భైరవునికొండ యని గుహా లయము గలపర్వత మున్నది. అందు భైరవస్వామి గలఁడు. ఈ వల్లభుఁ డాభైరవస్వామిభక్తుఁడు. క్రీడాభిరామము కృత్యవతరణికలో నా భైరవస్వామిప్రశంస కలదు గాఁ బోలును కృత్యవతరణిక యిప్పుడీపుస్తకమున లోపించినది. ప్రాయికముగా నాటకములు ఏవో దేవోత్సవసమయము లందుఁ బ్రదర్శించుటకై రచింపఁబడినట్లు ప్రస్తావనలోఁ జెప్పుట సంప్రదాయసిద్ధము. ఇది కూడ నట్టి దేవోత్సవసందర్భమునఁ బ్రయోగించుటకై రచింపఁబడినట్లు ప్రస్తావనలోఁ జెప్పఁబడి యుండును. ఆ దేవోత్సవ మీ మోపూరిభైరవుని తిరునా ళ్ళయి యుండును. ఇన్ని విషయములను స్ఫురింపఁజేయు నదిగాఁ బ్రబంధరత్నావళిలో* వల్లభరాయుని వీథినాట కములోని దని యీ క్రింది పద్య ముదాహృతమై కాన వచ్చుచున్నది.

సీ. చంద్రఖండములతో సరివచ్చు నవవచ్చు
విమలదంష్ట్రాప్రరోహములవానిఁ
బవడంపుఁ గొనలతోఁ బ్రతివచ్చు నవవచ్చు
కుటిలకోమల జటాచ్ఛటలవాని

---

*1918 లో ప్రకటితము.

నింద్రనీలములతో నెనవచ్చు ననవచ్చు
కమనీయతర దేహకాంతివాని
నుడురాజరుచులతో నొఱవచ్చు ననవచ్చు
చంచన్మదాట్టహాసములవాని
సిగ్గుమాలిన మొలవానిఁ జిలుతవాని
నెల్లకాలంబు ములికినా డేలువాని
నర్థి మోపూర నవతార మైనవాని
భైరవునిఁ గొల్వవచ్చిరి భక్తవరులు. (ప్రబంధ. 181 పుట)

ములికినాటిలోని భైరవస్వామియనుగ్రహ మీ యుపలబ్ధగ్రంథభాగమునఁ గూడ రెండుచోట్ల స్మరింపఁ బడినది. 'ప్రత్యక్ష మొనరించి భైరవస్వామిచే సిద్ధ సారస్వత శ్రీ వహించె' (22 ప) నని యవతరణికలోను,

చ. "సుదమున ములికినాటిపుర మోహనశైల సువర్ణకందరా
సదనుఁడు గాలభైరవుఁడు శంభునిపట్టి సమగ్ర వైభవా
భ్యుదయ పరంపరా విభవముల్ గృప సేయుఁ గవీంద్రకాంక్షిత
త్రిదశ మహీరుహంబునకుఁ దిప్పయశల్లభరాయ మంత్రికిన్."
(క్రీడా. 204 ప)

అని కృత్యంతమునను గలదు. గ్రంథమధ్యమునఁ గూడఁ గాలభైరవవర్ణనము గలదు. కృత్యంతపద్యమున భైరవుఁడు 'ములికినాటిపుర మోహనశైలసువర్ణకందరా సదనుఁ'డని వర్ణితుఁ డయ్యెఁగదా! ఇప్పుడా భైరవునికొండ

నాటిలోని మోపూరిఁ బరిపాలించెను. ఈ మోపూరు ఉదయ గిరిసీమలో నున్నది. అక్కడ భైరవునికొండ యని గుహా లయము గలపర్వత మున్నది. అందు భైరవస్వామి గలఁడు. ఈ వల్లభుఁ డాభైరవస్వామిభక్తుఁడు. క్రీడాభిరామము కృత్యవతరణికలో నా భైరవస్వామిప్రశంస కలదు గాఁ బోలును కృత్యవతరణిక యిప్పు డీపుస్తకమున లోపించినది. ప్రాయికముగా నాటకములు ఏవో దేవోత్సవసమయము లందుఁ బ్రదర్శించుటకై రచింపఁబడినట్లు ప్రస్తావనలోఁ జెప్పుట సంప్రదాయసిద్ధము. ఇది కూడ నట్టి దేవోత్సవసందర్భమునఁ బ్రయోగించుటకై రచింపఁబడినట్లు ప్రస్తావనలోఁ జెప్పఁబడి యుండును. ఆ దేవోత్సవ మీ మోపూరిభైరవుని తిరునా ళ్ళయి యుండును. ఇన్ని విషయములను స్ఫురింపఁజేయు నదిగాఁ బ్రబంధరత్నావళిలో* వల్లభరాయుని వీథినాట కములోని దని యీ క్రింది పద్య ముదాహృతమై కాన వచ్చుచున్నది.

సీ. చంద్రఖండములతో సరివచ్చు ననవచ్చు
విమలదంష్ట్రాప్రరోహములవానిఁ
బవడంపుఁ గొనలతోఁ బ్రతివచ్చు ననవచ్చు
కుటిలకోమల జటాచ్ఛటలవాని

*1918 లో ప్రకటితము.

క్రీ. సా. చే బహూకరింపఁబడినది
శిరోద్ధారము

నింద్రనీలములతో నెనవచ్చు ననవచ్చు
కమనీయతర దేహకాంతివాని
మధురాజరుచులతో నొఱవచ్చు ననవచ్చు
చంచన్మదాట్టహాసములవాని
సిగ్గుమాలిన మొలవానిఁ జిఱుతవాని
నెల్లకాలంబు ములికినాఁ డేలువాని
నర్థి మోహూర నవతార మైనవాని
భైరవునిఁ గొల్వవచ్చిరి భక్తవరులు. (ప్రబంధ. 181 పుట)

ముల్కినాటిలోని భైరవస్వామియనుగ్రహ మీ యుపలబ్ధగ్రంథభాగమునఁ గూడ రెండుచోట్ల స్మరింపఁబడినది. 'ప్రత్యక్ష మొనరించి భైరవస్వామిచే సిద్ధ సారస్వత శ్రీ వహించె' (22 ప) నని యవతరణికలోను,

చ. "ముదమున ముల్కినాటిపుర మోహనశైల సువర్ణకందరా
సదనుఁడు గాలభైరవుఁడు శంభునిపట్టి సమగ్ర వైభవా
భ్యుదయ పరంపరా విభవముల్ గృప సేయుఁ గవీంద్ర కాంక్షిత
త్రిదశ మహీరుహంబునకుఁ దిప్పయగల్లభరాయ మంత్రికిన్."
(క్రీడా. 284 ప)

అని కృత్యంతమునను గలదు. గ్రంథమధ్యమునఁ గూడఁ గాలభైరవవర్ణనము గలదు. కృత్యంతపద్యమున భైరవుఁడు 'ముల్కినాటిపుర మోహనశైలసువర్ణకందరా సదనుఁ'డని వర్ణితుఁ డయ్యెఁగదా! ఇప్పుడా భైరవునికొండ

లోని గుహాలయమును దొరతనమువారు కనుఁగొని పరిశీలించి యక్కడి శిల్పచాతుర్యాదులనుగూర్చి ప్రశంస నెఱపినారు. ఈగ్రంథరచనమునాఁటి కాగుహాలయమున వర్ణచిత్రములుగూడ నుండెనేమో ? మోహనశైల మని, సువర్ణకందర యని కలదుగదా!

ఇది శ్రీనాథకృతమే

వల్లభరాయనికృతిగా గ్రంథమున నున్నను, శ్రీనాథుఁడే దీనిని రచించెనని పెక్కుకారణములచే నేను నిశ్చయించుచున్నాఁడను. ఇంతకుముం దాకారణములఁ జాలఁగా నేను 'శృంగార శ్రీనాథము'నఁ* జెప్పియుంటిని. అయినను నిక్కడ మరల మఱింత ప్రబలముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడను. సులక్షణసారము, అప్పకవీయము, లక్షణదీపిక, సర్వలక్షణసారసంగ్రహము మొదలగు లక్షణగ్రంథములందు శ్రీనాథుని వీథినాటకములోనివిగా నుదాహృతము లయినపద్యము లీ క్రీడాభిరామమునఁ గలవు. శ్రీనాథుఁడే యీ గ్రంథమును రచించి వల్లభరాయని పేరు పెట్టఁగా గ్రంథమున వేఱు పేరున్నను, రంగనాథరామాయణాదులవలె నీ గ్రంథము కూడఁ గర్త యగుశ్రీనాథుని పేరనే లోకమునఁ బ్రచారము

* 1928 లో ప్రకటితము.

గాంచి యుండుటచే నప్పకవ్యాదు లట్లు చెప్పియుండవలెను. అప్పకవ్యాదు లుదాహరించిన పద్యములు క్రీడాభిరామమున నానుపూర్విత్రో నున్నవి. ప్రతిక్షిప్తములనఁ గుదురదు. వల్లభ రాయుఁడును శ్రీనాథుఁడును సమకాలమువారు గాకపోవుదు రేని, శ్రీనాథుఁ డాతనిపేర గ్రంథము రచించుట యసంభవ మగును. అట్టి చిక్కులేదు. శ్రీనాథుఁడును వల్లభరాయఁడును సమకాలమువారు. వల్లభరాయని పెద్దతండ్రియగు లింగన మంత్రి విద్యానగరపుహరిహరరాయల మంత్రి. రెండవ మూఁడవ హరిహరరాయండ్రు క్రీ. శ. 1402-1412 వఱకు నుండిరి. లింగనమంత్రి వారిలో నెవరియొద్ద మంత్రియయి యుండినను వల్లభరాయఁడు మన శ్రీనాథుని సమకాలము వాఁడే యగును. అందును నీ క్రీడాభిరామమును కాశీఖండ రచనానంతరమే రచించెనని నేఁ దలంచుచున్నాఁడను గాన శ్రీనాథుఁడును వల్లభరాయఁడును సమకాలమువారగుదు రనుటను సంశయింపఁ బనిలేదు.

మఱియు నీ గ్రంథమున వల్లభరాయని వాగ్వైభవ దాతృత్వాదివర్ణనము మితిమీఱి యున్నది. గ్రంథకర్తయే తా నగుచో వల్లభరాయఁ డట్లాకందపద్యాష్టకమును రచించుకొని యుండఁడు. ఆ పద్యములు భీమఖండాదుల లోని కృత్యవతరణికాపద్యముల (భీమ 1-36; 71) పోలిక గలిగియున్నవి. అందుఁ గడపటిపద్యము ·

క. ఉపమించెద ధారాధర
తపనజ రై రాజ రాజ ధారానగరా
ధిప ధారాధరవాహులఁ
ద్రిపురాంతకవల్లభుని వితీర్ణిప్రౌఢిన్. (క్రీడా. 29 ప)

అని యున్నది. మఱియుఁ గృత్యవసానపద్యమునఁ గాల భైరవుఁడు కవీంద్రకాంక్షితత్రిదశమహీరుహ మగువల్లభ రాయనికి సమగ్ర వైభవాభ్యుదయములు కృప సేయు నని యాశీర్వచన మున్నది. సూత్రధారోక్తిగాను భరతోక్తిగాను నయినను గ్రంథకర్తయగువాఁ డిట్లు చెప్పుకొనుట సరసము గాదు. ఇది తానే తుమ్ముకొని, తానే శతాయుస్సని యను కొన్నట్టున్నది. కవీంద్రకాంక్షితత్రిదశమహీరుహము గావున వల్లభరాయఁడు విశేష ధన మొసఁగి కవియశఃకాంక్షియై యేతత్కృతికర్తృత్వమును దనపై వేయించుకొన్నాఁడని తలచుట ప్రమాణదూరముగాదు. అట్టి సంప్రదాయము గూడ నా కాలమున హెచ్చుగాఁ గలదు.

శ్రీనాథుఁడు తన గ్రంథములలోఁ గొన్ని పద్యములను, బద్యభాగములను, భావములను మార్పు చేయక యొకతీరుననే కూర్చుకొనుచు వచ్చినాఁడు. స్వరచనమే యగుటచే సరిపడినపట్టులందు ముందు రచించిన గ్రంథముల లోని కూర్పులను జేర్చుకొనుట దోషము గాదు గదా! తిక్కనాదులు గూడ నిట్లు చేసిరి. ఎన్నఁటికినిగూడఁ గ్రీడాభి

రామము శ్రీనాథకృతముగా దనువాదము పుట్టకుండుటకో యనునట్లు శ్రీనాథకవి యనేక స్థలముల నిందు దన తక్కిన గ్రంథముల రచనలను జేర్చెను. ఆ పోలిక లీగ్రంథము శ్రీనాథకృతమే యని చెప్పక చెప్పుచున్నవి. ఇతర కవికృతు లందలి సరస సంవిధానములను గాఁజేయు దొంగ కవులును గొంద ఱుందురు. వల్లభరాయఁ డట్టివాఁడై శ్రీనాథ రచనములఁ గొన్నింటిని గాఁజేసియుండరాదా యనరాదు. గ్రంథ మామూలాగ్రముగ శ్రీనాథరచనముగానే కన్పట్టు చున్నది. తస్కరకవుల స్వరచన మస్వరసమై పొందిపొసఁ గక తెలియవచ్చుచుండును. క్రీడాభిరామమునఁ బదసంవిధానము, అన్వయక్రమము, కారకప్రయోగవైచిత్రి, పద్యోప క్రమ నిర్వాహములు, ప్రతిపదము శ్రీనాథునిపే రుగ్గడించు చున్నవి. శ్రీనాథుని రచనాచమత్కారముల నెఱిఁగినవా రిది చక్కఁగా గుర్తింపఁ గల్గుదురు. అదేపనిగా నారంభించి నచోఁ గ్రీడాభిరామమందలి ప్రతిపద్యమునందును శ్రీనాథుని రచనావైచిత్ర్యమును బోల్చి చూపనగును. ఆరంభమంద లిదే సీసపద్యపు టెత్తుగీతి :-

గీ. ఎవ్వఁ డాతండు సామాన్యఋషియె తలఁపఁ
దాటకాకాళరాత్రికి దాశరథికిఁ
గాలకంధరకోదండఖండనునకుఁ
గార్ముకాచార్యవర్యుండు గాధిసుతుఁడు. (క్రీడా. 2 ప)

తొలుదొలుత (గ్రీడాభిరామ తాళపత్రపుస్తకమును దెఱచి నే నీపద్యమును జదువుచునే యిది శ్రీనాథగ్రంథ మగునో యని యనుమానించితిని. ఈ పద్యమందు శ్రీనాథుని యపూర్వ రచనారీతి యగపడెను. కాశీఖండ షష్ఠాశ్వాసమున నొక సీసపద్యపు టెత్తుగీతి (6-46) యీ విధముననే కలదు. సీసము నాల్గుచరణములను క్రియాన్వితము అగువాక్య ములఁగాఁ జెప్పి యెత్తుగీతిని యత్తదర్థకశబ్దములతో నుపక్రమించి పూర్వచరణములతో నన్వయము పొసఁగించుట శ్రీనాథుని క్రొత్త గడుసరికూర్పునేర్పు. మఱియుఁ బై యెత్తుగీతిలో 'దాశరథికి' అను షష్ఠ్యంతవిశేష్యమునకు విశేషణము లయిన 'తాటకా కాళరాత్రికి' 'కాలకంధర కోదండఖండనునకు' అను పదములుగూడ షష్ఠీవిభక్తిలోనే కలవు. సాధారణముగాఁ దెలుఁగుకవులు విశేషణములను బ్రథమాంతములఁ గా నుంచి, 'అగు' క్రియాజన్యవిశేషణ మును జేర్చి విశేష్యముతోఁ బొందింతురు. 'తాటకాకాళ రాత్రియు, కాలకంధరకోదండఖండనుఁడు నగు దాశరథికి' ఇత్యాదివిధమున. శ్రీనాథుఁడు తఱచుగా విశేషణవిశేష్య ముల నేకవిభక్తిలోనే నిలుపుచుండును. 'భువనైకధన్విచేఁ బుష్పాయుధునిచేత' - కాశీఖండము (4-208). 'హాటకగర్భు చేతఁ గమలాసనుచే' ఇత్యాది - శృంగార నైషధము (1-3).

పయి సీసగీతియందుంబోలె షష్ఠీవిభక్తి కాశీఖండ మున సీసగీతియందును—

గీ. అంబురుహావాఘుదేవి కనాదిశ క్తి
కిందిరకు లోకమాతకు నిగురుబోఁడి
కలరువిల్కానితల్లికిఁ బ్రార్థితార్థ
కల్పవల్లికి మ్రొక్కంగఁ గంటి మంటి. (కాశీ. 3-4)

ఈ సీసగీతిని బోలినదే క్రీడాభిరామమున నొక సీస గీతి గలదు.

గీ. నిత్యకల్యాణి కలికుల నీలవేణి
కాదిశక్తికి వేదవేదాంతసార
కేకవీరకుఁ బూర్ణరాకేందుముఖికి
నఖలజననికి సాష్టాంగ మనుదినంబు. (క్రీడా. 127 వ)

ఇట్లు ప్రతిపద్యమును బోల్చి చూపవచ్చును. ముఖ్యముగా శ్రీనాథునిరచన సర్వాంధ్రకవులరచనలకంటెను శయ్యాసౌభాగ్యమున నసాధారణమై యెక్కడఁ బట్టిన నక్కడ స్పష్టముగా గుర్తింపఁదగినదై యుండును. అట్టి శయ్యాసౌభాగ్య మీ గ్రంథమున ననుపదమును గానవచ్చుచు శ్రీనాథుని పేరిని బట్టి యిచ్చుచున్నది. శ్రీనాథుని యితర గ్రంథములకును గ్రీడాభిరామమునకును గల రచనాసామ్యములఁ జూపుచున్నాఁడను.

శా. సారాచారమునఁ వివేకసరణిఁ సౌభాగ్య భాగ్యంబులఁ
ధౌరంధర్యమునఁ బ్రతాపగరిమఁ దానంబునఁ సజ్జనా

ధారుం దిప్పనమంత్రివల్లభు నమాత్యగ్రామణిం జోల్పఁగా
వేరీ మంత్రులు సింధువేష్టితమహోర్వీ చక్రవాళంబునన్.

(క్రీడా. 31 ప)

శా. వేరీ నిన్నెదిరింపఁగా జగమునన్ వీరుల్ ప్రతాపోద్ధతిన్
ధౌరంధర్యమునన్ బ్రభావమహిమన్ ధైర్యంబునన్ జాపవి
ద్యారంభంబున సాహసిక్యమున శౌర్యశక్తి దివ్యాయుధో
దారప్రౌఢిమ దేవదైత్యనరగంధర్వాదిసంఘంబునన్.

(హర. 7-144)

గీ. గార్గ్యసిద్ధాంతమత ముషఃకాలకలన
శకున మూనుట యది బృహస్పతిమతంబు
వ్యాసమతము మనఃప్రసాదాతిశయము
విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణుమతము. (క్రీడా. 66 ప)

గీ. గార్గ్యసిద్ధాంతమత ముషఃకాలకలన
శకున మూనుట యది బృహస్పతిమతంబు
విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణుమతము
సర్వసిద్ధాంత మభిజిత్తు సమ్మత మగు. (భీమ 3.41)

శా. ప్రాలెన్ దిక్కుల ఘానుఘావ్యతికర ప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాల జటాల జాంగలతటీ వాచాలకోయష్టులై
రోలంబంబులు మూతి ముట్ట వెఱచెన్ గ్రావ్వేఁడిబీరెండలన్
జాలంగ్రాఁగి కరంబు వేఁడియగు కాసారాబ్జమైరేయముల్.

(క్రీడా. 153 ప)

శా. మౌళిం గోహాళి సంఘటించినక్రియన్ మధ్యాహ్నవేళన్ మహా
కాళంబైన నభోవిభాగమున వీఁకం గానె బీరెండ యా
ప్రాలేయాహిత సంప్రదీప్త కిరణప్రక్రీడ దర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాల జాంగలతటీవాచాలకోయష్టియై.
(హర. 7-108)

పయిరెండు పద్యములలోని 'ప్రక్రీడదర్కోప' లేత్యాది సమస్తపదసంవిధానము భట్టమురారిప్రణీత మగునవర్ఘ రాఘవనాటకమందుఁ గలదు. శ్రీనాథునకు భవభూతి భట్టమురారి నాటకములమీఁద నభిమానము మెండు. వారి నాటకములలోని రచనములఁ బెక్కుచోట్ల నాతఁడు పుడికి పుచ్చుకొన్నాఁడు.

శా. ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాఙ్గలతటీనిష్కూజకోయష్టయః;
భౌమోష్ణ ప్లవమానసూరకిరణ క్రూరప్రకారా దృశో
రాయుష్కర్మసమాపయన్తి ధిగమూర్మధ్యాహ్నకూన్యాదిశః.
(అనర్ఘరాఘవము. 2-8)

మఱియు,

స్రగ్ధర. వ్యామగ్రాహ్యా స్తనీభి శ్శబరయువతిభిః కౌతుకోదంచదక్షం
కృచ్ఛ్రా దన్వీయమానః క్షణ మచల మసౌ చిత్రకూటం ప్రతస్థే.
(అనర్ఘరాఘవము. 5-2)

శా. ఆమిత్రావరుణాంశసంభవుని వింధ్యాటోపవిధ్వంసి లో
పాముద్రాసహితుం గనుంగొనిరి యుత్పన్న ప్రమోదంబునన్

వ్యామగ్రాహ్యపయోధరల్ కుటిలనీలాగ్రాలకల్ తథ్యమి
థ్యామధ్యస్థితమధ్య లాటవిక సేనాధీశ సీమంతినుల్.
(కాశీ 3-53)

శా. ఆమోదంబున వేటఁ లాడుదురు నీహారాద్రికాంతారరే
ఖామధ్యంబునఁ జాపటంకృతులతో గంధద్విపశ్రేణులఁ
శ్యామశ్యామమనోజ్ఞమధ్యమలు గుంజాభూషణాలంకృతల్
వ్యామగ్రాహ్యపయోధరల్ శబరసేనాధీశ సీమంతినుల్!
(హర. 5-23)

కాశీఖండ హరవిలాసములందలి యీ పద్యద్వయము పయి మురారి శ్లోకచ్ఛాయ గలది. 'వ్యామగ్రాహ్య' పద ప్రయోగమున శ్రీనాథునకుఁ బ్రీతి మెండు. బహువారము లాతఁ డాపదమును బ్రయోగించును.

వ్యామగ్రాహ్యస్తను లగుభామినులు(శృంగారనైషధము.8-88)
ఇది సరిగా భట్టమురారిప్రయుక్తపదమే.

వ్యామగ్రాహ్యకుచంబు లంటి (శివరాత్రి మాహాత్మ్యము 3 87)
క్రీడాభిరామమునఁ గూడ నీ పదము గలదు.

వ్యామగ్రాహ్యనితంబబింబ కుచభారాభీల భద్రాకృతుల్.
(క్రీడా. 209 వ)

వ. టిట్టిభ యదె చూడు వరుణరాజవారాంగనావిలాస దర్పణాను
కారియై యహర్పతి క్రుంకఁబోయె. (క్రీడా. 257 వ)

క. చరమాచలశిఖరంబునఁ
దిరమై యెక్కెంతదడవు దినకరుఁ డొప్పెన్
వరుణునిశుద్ధాంతంబున
నరవిందాక్షులకు మించుటద్దం బగుచున్. (శ్రీమ. 2-27)

ఇట్టి వింకను గలవు.

"నెఱసంజయు మసమసకని చీకటియుం గలసి దిక్సౌధకూట
వాటినికరంబుల ద్రేల విడిచినగురివెందపూసల పేరులఁ బోలెఁ
బొలుపు మిగిలె." (క్రీడా. 278 వ)

క. పసుఁబాప యెండకొనలును
మసమసకనియిరులుఁ గలసి మన మలరించెన్
దెసల నలుగడల గుంజా
విసరంబులనరులు ద్రేలవిడిచిన భంగిన్. (నైషధము. 8-12)

వ. సంజకెంజాయయున్ గలయ బెరసి గురువెంద పేరుల
యందంబు వహించుటయు. (నైషధము. 8-14 వ)

ఇట్టివింకను గలవు.

'గన్నేరుఁబూచాయ కరమొప్ప నీర్కావి
మడుఁగుదోవతి పింజె విడిచి కట్టి' (క్రీడా. 42 వ)
గన్నేరుఁబూఁజాయఁ గనుపట్టు జిలుఁగైన
నలిలకాషాయవస్త్రంబు గట్టి' (నైషధము. 8-103)

'గొజ్జంగిపూనీరు గులికి మేదించిన
గంగమట్టి లలాటకమునఁ దీర్చి' (క్రీడా. 42 వ)

'గొజ్జంగిపూనీరు గులికి మేదించిన
కమ్మకస్తురి మేనఁ గలయఁ గలదు' (కాశీ. 3.118)

'నిద్దంపువెలిపట్టు నెఱిక దూలినయప్డు
తొడలమించులు వెలిఁ దొంగలింప' (క్రీడా. 187 ప)

'అచ్చవెన్నెలచాయ నవఘళింపఁగఁజాలు
నిద్దంపువెలిపట్టు నెఱికఁ గట్టి' (నైషధము. 6.22)

'జఱిగొన్నవెలిపట్టు జన్నిదంబులలుంగ
యంటులు వాయంగ నఱుత వైచి' (క్రీడా. 42 ప)

'జఱిగొన్నవెలిపట్టు జన్నిదంబులతోడ
రత్నాలతారహారము ధరించి' (శివరాత్రి. 2-90)

'గంగమట్టియతోడ సాంగత్య మెడలిన' (క్రీడా. 80 ప)
'గంగమట్టి లలాటకమునఁ దీర్చి' (క్రీడా. 42 ప)
'గంగమట్టియమీఁదఁ గస్తూరిరసమున' (శివరాత్రి. 2-90)

'తోకచుక్కలఁ బోలుతోరంపుఁ దెలికన్నులు'(క్రీడా. 187 ప)
'తోకచుక్కలఁ బోలు దృక్కోయజముల'(నైషధము. 8-60)

'అదె ముద్దరాల్ముసానమ్మనివాసమ్ము' (క్రీడా. 149 ప)
'మోసపోక ముసానమ్మముద్దరాలు' (కాశీ. 5-289)

'చరణాంగుళీకుటిలనఖశిఖాకోటికుట్టనమున' (క్రీడా. 235 వ)
'కుటిలచంచూపుటకోటికుట్టనముల' (నైష. 2-5)
'కుటిలపాటలజటాంకురకుట్టనంబున.' (కాశీ. 5-105)

ఇట్టి వింకను బెక్కులు—

'కంఠగ్రైవేయఘంటికాటంకారంబులు' (క్రీడా. 227 వ)

'ఆఖండలదిశావేదండకంఠగ్రైవేయఘంటికాటంకారంబు నుంబోలె' (భీమ. 2-101)

'కరిఘటాగ్రైవేయఘంటికాటంకారంబులం బ్రోదిసేయుచు' (నైషధము. 6-80)

ఈ సమాసము భట్టబాణునిరచనలోఁ గలదు. శ్రీనాథుఁడు దీని నింకను బెక్కుచోట్ల ననుకరించెను.

'చాంపేయకుసుమచ్ఛదచ్ఛాయాదాయాదంబులైన' (క్రీడా. 278 వ)

'కఠోరపాఠీనచ్ఛాయాదాయాదంబులైన' (భీమ. 2-110)

'సుకుమారశుకచ్ఛదచ్ఛాయాదాయాదంబులైన' ?

'కనత్కనకనళినలాకానికాయచ్ఛాయాదాయాదంబు' (భీమ. 3-212)

ఇట్టి వింకను బెక్కులు గలవు.

'ముఖర వీణాక్వాణపాణింధమం బైనమధురస్వరంబున' (క్రీడా. 100 వ.)

'కలమధురవీణాక్వాణపాణింధమం బైనయెలుఁగెత్తి' (భీమ. 2-110)

'కాలకూటచ్ఛాయాపాణింధమంబైన' (కాశీ. 4-118)

'గంధలహరీపాణింధమంబు' (శివరాత్రి. 4-48)

'సంధ్యారాగంబు నింగి యింగిలికంబునం బెట్టి' (క్రీడా.278 వ)

'నింగియింగిలికావ నక్ష్యంగ మార్చె' (కాశీ. 1-124)

ఇట్టి వింకను బెక్కులు గలవు.

'ఘ్రాణపుటికుటీరములఁ గావుఁర ముండఁ దొడంగె'
(క్రీడా. 161 ప)

'నాసికాపుటకుటీకుటుంబి యగుపక్వాన్నగంధంబు'
(కాశీ. 4-120)

'నాసికాపుటకుటీరకోటరాంతఃకుటుంబికాపాటవమున'
(నైషధము. 7-154)

ఇట్టి వింకను గలవు.

శా. పంచారించిననీపయోధరము లాప్యాలింతునో లేతఁబో
మ్మంచుం గెంజిగురాకుమోవి జిసిధాత్వర్థం బనుష్ఠింతునో
పంచాస్త్రోపనిషద్రహస్యపరమబ్రహ్మస్వరూపంబు నీ
కాంచీదామపదంబు ముట్టుదునొ యోకర్ణాటకాటంకినీ !
(క్రీడా. 90 ప)

మర్మజ్ఞు లీపద్యము వినఁగనే శ్రీనాథునిరచనమని గుర్తింపఁ గల్గుదురు. జిసిధాత్వర్థపదప్రయోగమున నాతనికి నభిరుచి హెచ్చు.

మ. విను వౌచున్నది కాలయాపనకు నువ్విళ్లూరెదుః భావముల్
రసభంగం బగు మానదోష మతిమాత్రం బయ్యె నే నింతటః
బ్రబలాలింగనపూర్వకంబుగ మనోరాగంబు రెట్టింపఁగా
జిసిధాత్వర్థ మనుగ్రహింపఁగదవే నీరేజపత్రేక్షణా !
(నైషధము. 8-52)

క్రీడాభిరామపద్యమునఁగల 'పంచారించు' పదము 'పంచారించిన కైవల్యాంకుశప్రచయంబులకును ఖని మణి

కర్ణిక' అని కాశీఖండము(6-125) నను గలదు. కవిత్వరచనలో శ్రీనాథునిపదములఁ బట్టుకొనిన పాండురంగసుకవికృతి (3-179) లోఁ గూడ నీపదము గలదు. ఈపద మితర కవుల కృతులలో నసాధారణము. ఇట్లే పాండురంగసుకవి యీ క్రీడాభిరామమందలి 'పుంజాలదండ'న్ను గైకొన్నాఁడు.

'సవరగా గ్రుత్తుఁ గ్రొత్తపుంజాలదండ' (క్రీడా. 98 ప)
'దండ నకి మెడఁ బుంజాలదండవెట్టు'(పాండురంగమా. 3-62)

ఈ పద మింకఁ గళాపూర్ణోదయమునఁ గూడఁ గలదు.

మఱియుఁ గ్రీడాభిరామపుఁ బయి (90 వ) పద్యమున 'పంచాస్త్రోపనిషద్రహస్యము','గంధర్వోపనిషద్రహస్యములు వక్కాణింతురు' ఇత్యాదిగా భీమఖండము (1-90)నను గలదు.

'చంద్రఖండములతో సరివచ్చు ననవచ్చు
విమలదంష్ట్రాప్రరోహములవాని'

ఇత్యాదిపద్య మీయుపోద్ఘాతమున నింతకుముందుదాహృత మయ్యెను.

సీ. సరివచ్చు ననవచ్చు శతమన్యువీటికి
వివిధదేవాగారవిభ్రమమునఁ
బ్రతివచ్చు ననవచ్చుఁ బాలమున్నీటికి
నక్షయం బగు జీవనాభివృద్ధి
నెనవచ్చు ననవచ్చు నిందుబింబమునకు
సకలకళావిలాసప్రవృద్ధి

దొరవచ్చు ననవచ్చుఁ దోయజాతునిమూర్తి
కళిరామలక్ష్మనమ్రగమహిమ. (శ్రీమ. 1-106)

'సరివచ్చు ననవచ్చు, ప్రతివచ్చు ననవచ్చు, ఎనవచ్చు ననవచ్చు, దొరవచ్చు ననవచ్చు' అను నీపలుకుబళ్ళు శ్రీనాథుని రచనలోఁ దప్ప నాకిఁక నెక్కడను గానరాలేదు. నేఁటి కొప్పరపుఁ గవీశ్వరులు మాత్రము జార్జి పట్టాభిషేకపద్యము లలోఁ గాఁబోలు నీ పలుకుబళ్ళను మరలఁ బాడినారు.

'కమఠావతారంబు గైకొన్నదైత్యారి
కమనీయచరమభాగంబువోలె
నాదియుగంబునం దావిర్భవించిన
జిననాథదేవుని శిరసువోలె' (క్రీడా. 80 ప)

'ఆదికాలమున మాయావిలాసిని యైన
మురదైత్యదమనునిమూర్తి వోలెఁ
గామినీరూపంబు గైకొన్నశంబరా
రాతికాలాయసాస్త్రంబువోలె' (శివరాత్రి. 3-31)

'అదె దారువనభూమి' (క్రీడా. 191 ప)

'అదె భైరవస్థాన మటమీఁద నల్లదె' (క్రీడా. 149 ప)

ఇత్యాదిపద్యములు రెండింటిని బోలుపద్యములు :

'అదె సంవేద్యము కోటిపల్లి యదె'-ఇత్యాది (శ్రీమ. 3-54)

'అదె పట్టిసస్థాన'-మిత్యాది (శ్రీమ. 3-55)

'అదె వియద్వాహిని యదె మణికర్ణిక
యదె కాశి నిఖిలకళ్యాణరాశి'—ఇత్యాది
(కాశి. 5-177)

అదె దారువనభూమి—ఇత్యాదిసీస (191 వ.)మును దాని తర్వాతిది.

'తియ్యనివింటిజోదు రతిదేవిచనుంగవ నొత్తిగిల్లి యొ
య్యొయ్యన వంక చక్కఁబడ నొత్తెదుఁజూచితె
పుష్పబాణముల్' (క్రీడా. 192 వ.)

"ప్రతిభవన భిత్తిభాగంబునం జిత్రించిన చిత్తరువులయందుం గోరకితనేత్రత్రిభాగుండై కుసుమకంకపత్రంబుల వంకలొత్తుచు రతిదేవివృత్తస్తనంబులమీఁద నత్తమిల్లిన యున్మత్తచిత్తభవు విక్రమసంపత్తి ప్రకారంబును, బట్టపగలు యోజనగంధ యను గంధగజగమనవ్రటువచనుంగవ నూచి తొట్రుపడువసిష్ఠపౌత్త్రుని దృష్టిప్రియత్వంబును నాచార్యభార్య యగుతారాదేవిమీఁదఁ దారకారాజు పఱపు చీటంబు వాటంబునేయు లలితకటాక్షవీక్షా విక్షేపమ్ములును, ధృతి మాలి మాలినీసైకతంబున నేకతంబున గురువెందపాదలో వేలుపులంజియ కెంజిగురుచవి నూచిన కుశిక నందను రాగావేశంబును గుసుమకోదండ జయడిండిమం బగు విభాండకసుతుని వనితామండలాసక్తియు బృందావనంబునందు ముకుందుం డొనరించిన నందవ్రజవధూవిహారాడంబరంబును నంబురుహాసూతి యాఁడుపట్టిం బట్టికొనినపట్టునుం బురుహూతుండు గౌతమకళత్రంబుమీఁదఁ గల్పించిన చీకటితప్పును."
(హర. 5-39)

'అదె దారువనభూమి' ఇత్యాది పద్యమున వర్ణితములయినకథలే మఱియు 'తియ్యనివింటిజోదు' ఇత్యాది పద్యమునఁగల రతిమన్మథస్థితియే యీ హారవిలాసవచనమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. మఱియు నీక్రీడాభిరామారంభ పద్యమున (2 ప.) 'మాలినీతీరనిర్మలసైకతములలో మేనకాప్సరసతో మేలమాడె' నను విశ్వామిత్రప్రశంసాసీస చరణమును పయిహారవిలాసవచనగత విశ్వామిత్ర ప్రశంసయు 'మాలినీతీరసైకత' పదాంకితములుగా నుండుటఁ బరికింపఁ దగును. మఱియుఁ బయి క్రీడాభిరామహారవిలాసచిత్రరచనావర్ణనారీతులే శృంగారనైషధమునను సమానరీతితోఁ గలవు.

తే. కోరగించినకడకంటికొలికిఁ జూచి
వాఁడివాలికపూఁదూపువంక దీర్చు
చొరగి రతిదేవి పాలిండ్ల నొత్తిగిలిన
యించువిలుకాని వ్రాసినా రిడుపునందు.

సీ. అమరవల్లభుఁడు గౌతముకూర్మియిల్లాలుఁ
జీకటితప్పుఁ జేసినవిధంబు
సితభానుఁ డాచార్యుచిగురాకుబోఁడిపైఁ
గన్నువైచినకన్నెకలుపుమరులు
వక్షేట దాశకన్యకకు నువ్విళులూరి
జాలిఁ బొందినపరాశరువిరాళి
గారాపుఁగూతుఁపైఁ గాఁగానిపనిఁ బూను
వనజసంభవుని నెమ్మనము వెలితి

దారువనవీథి శీతాంశుధరుసిరంకు
శౌరిగోపాలభామినీచౌర్యకేళి
తామరసభావములు మించి కానఁబడఁగఁ
దీర్చి యిడుపులయందుఁ జిత్రించినారు.
(నైషధము. 7-150, 151)

'జారచోరమహాధూర్తచక్రవర్తి
దేవవేశ్యాభుజంగుండు తెలుఁగుభర్త' (క్రీడా. 205 వ)
'జారచోరాధిధూర్తవిహారభూమి' (నైషధము. 7-55)
'సంతతము దేవవేశ్యాభుజంగుఁ డితఁడు' (భీమ. 2-13)
'కోకిలము పంచమశ్రుతిఁ గొసరినట్లు
కనుము యవ్వలిదేశంబుకరణకాంత.' (క్రీడా. 101 వ)

ఒకదాని నొకటి రెట్టించుకొనుచుఁ గోకిలములు కొసరి కొసరి కూయుట యిక్కడ వర్ణితము. ఇది శ్రీనాథ సర్వగ్రంథసాధారణము.

'పంజళంబున ధవళ ప్రబంధగీతి
కనుము యవ్వలికర్ణాటకమలముఖులు.' (శివరాత్రి. 2-54)

ఈ 'కనుమయవ్వలికర్ణాటకమలముఖుల' ప్రస్తావ మపూర్వమును ఇతరత్రాదృష్టమును; కనుకనే ముద్రాపకు లర్థము తోఁపకేమో వేఱుపాఠమును సంస్కరించి చేర్చి దీని నధోజ్ఞాపికలో నుంచిరి.

గీ. వాహకుం డెక్కి విడిచినవారువంపుఁ
గొదమయునుబోలె రతికేళిమదము డిగ్గి

యలసభావంబుతోడఁ గర్ణాటవేశ్య
వచ్చుచున్నది యదె విప్రవర్య! కంటె! (క్రీడా. 87 ప)

'చండాలకులవరారోహ వాహకుం దెక్కి విడిచినవారువంబునబోలె సంభోగమునం దృప్తి చని' (శివరాత్రి. 3-96)

'కద్రూమహాదేవిగారాపుసంతతి
మధుకైటభారాతిమడుఁగుఁబాన్పు' (క్రీడా. 221 ప.)

'ఏ యింతులకుఁ బుట్టినిల్లు దుగ్ధాంబోధి
మధుకైటభారాతి మడుఁగుఁబాన్పు.' (కాశీ. 3-199)

ఈ క్రింది శివరాత్రిమాహాత్మ్యపద్యమున నితరకవ్యసాధారణము లగుపదములు గలవు.

చ. స్థితి చెడి మాంసభోజనము చేసి జనంగమవంశభామినీ
రతిఁ బరతంత్రుఁడై నపుడుఁ బ్రత్యహముం ధరియించుచుండు న
ప్పతితుఁడు గంగమట్టియయుఁ బ్రన్ననిమున్ననినీరు కావిదో
వతులుమ..ములు వంశ్యులయిండ్ల భుజించుకోరికన్.
(శివరాత్రి. 3-112)

'అలరుంబోఁడి జనంగమప్రమద' 'గంగమట్టియతోడి సాంగత్య మెడలిన' 'ప్రన్ననిపట్టుతోరము ధరించి' 'గన్నేరుఁబూచాయ కరమొప్ప నీర్కావిమడుఁగుదోవతి' (క్రీడాభిరామము.)

'ప్రన్నని' పదము శ్రీనాథుని సర్వగ్రంథములందు బహువారములు ప్రయుక్తమయ్యెను.

'ప్రన్నని మన్నని నీరుకాని దోవతులును' (శివరాత్రి. 3-112)
'ప్రన్నఁగాఁ బెనఁగొన్న బ్రహ్మసూత్రంబులు' (శివ. 4-90)
'ధానుదీ ప్తుల నీటారి ప్రన్ననైన' (హర. 3-78) ఇత్యాదులు.

'ముక్కునోణంబుదాఁకను జెక్కు టొకటి' (క్రీడా. 270 ప)
'ధాతనతిముక్కునోణంబు దాఁకఁ గోసె' (కాశీ. 7-84)

'కటికి హొన్నాళ్ళంబు గండగత్తెర వట్టి' (క్రీడా. 142 ప)
'హొన్నాళంపుఁగరామూరి' (శివరాత్రి. 4-83)

ఈ (హొన్నాళ) పద మీరెండుచోట్లఁ దప్ప నాకిఁక నెక్కడనుఁ గానరాలేదు.

'బ్రాహ్మణకాంతలు తాలఁబోయఁగఁ' (క్రీడా. 161 ప)
'దళమైనక్రొవ్వఁతో దాలఁబోసి' (హర. 2-121)

'గొడ్డేలు కలఁక పుట్టె' (క్రీడా. 248 ప)
'నీపడ్డపాటు గొడ్డేలుగా' (హర. 2-132)
.... ? (కాశీఖండము)

ఈపదము శ్రీనాథునియవసానకాలపద్యముననుగలదు.

'అందుకొని పుష్పలావికిఁ ద్యాగ మిచ్చె' (క్రీడా. 176)

'దానధర్మంబు లొనరించి త్యాగ మిచ్చె' (శివరాత్రి. 2-74)
'కంచెల వెనఁ గుట్టియాఁడు వెలచేడియకున్
విషయాభిలాషియై' (క్రీడా. 106 ప)

పై వాక్యమందలి కడపటిపదము నశ్లీలార్థమున శ్రీనాథుఁడే పలుదడవలు ప్రయోగించినాఁడు.

'విద్వజ్జనులు నిన్ను విషయించి వత్తురు' (నైషధము. 6-110)

ఉ. గండము దప్పె నాంధ్రకవిగానికి నిన్నటిరేయి పువ్వుబో
దండుని కేళిఁ గూడకయ తద్దయు నిల్చితిఁగాని యయ్యయో
బండరువారిపాపికిని బైటిపసారమె కాని యందులోఁ
బుండట యెల్లవంకఁ జెడిపోదుఁగదా విషయింపఁబోయినన్.

ఈ పై పద్యము శ్రీనాథుని చాటుధార యని సి.పి. బ్రౌను దొరగారు సేకరించిరి.

'అయ్యగారికి జోహారు లనుచు మ్రొక్కె' (క్రీడా. 186 వ)
'అయ్యగారికి నమస్కారంబు లని' (శివరాత్రి. 3-38)

'వేశ్యాజనంబునకు వావివరుస యెక్కడిది' (క్రీడా. 252 వ)
'వారకాంతాజనమునకు వావి గలదె' (హర. ?)

'పులుఁగురాయని తాత్కాలపుణ్యతిథిఁ' (క్రీడా. 221 వ)
'పొసఁగ వడ్డించెఁ దత్కాలపుణ్యతిథిఁ' (హర. 5-48)
'పురములోఁ దత్కాలపుణ్యతిథిఁ' (భీమ. 3-7)

'కసటు వోఁవగఁ దోమి కడిగి బోరగిలంగ' (క్రీడా. 80 వ)
'కసటుపోఁ దెలినీటఁ గడిగి యూటార్చిన' (హర. 7-110)

'గోధూళిలగ్నంబున వార్యవాటికఁ బ్రవేశించి'
(క్రీడా. 278 వ)

'గోధూళిలగ్నంబునం బురంబుఁ బ్రవేశింపవలయు'
(క్రీడా. 65 వ)

'శీతకాలంబు గడి మాడ సేయఁ గుడుచు
భాగ్యవంతుఁడు జేపాడి పల్లెపట్లు'　　　(క్రీడా. 58 ప)

'నడిమూక లేనియన్నము
వడఁబోసిన నెయ్యి బుడమవరుగున్ బెరుగున్
గడి మాడ సేయఁ బెట్టిన
యడిమూ చెలనంబిపడుచునడిగితినమీ.'
(శ్రీనాథుని చాటుధార)

'అప్పనమెవ్వాఁడొ యొకండు రాత్రిసురత
ప్రౌఢిందనుం దేల్చినన్
వసివాళ్వాడుచు వచ్చుచున్నయది కర్ణాటాంగనం జూచితే.'
(క్రీడా. 88 ప)

['వసనెవ్వాఁడొ యొకండు రాత్రిరతులఁ బల్ గాసి
గావించినఁ'　　　(లక్షణగ్రంథపాఠము.)]

సీ. ఒకచెంప కోరగా నొనఁగూర్చి దిద్దిన
తురుమునమండి క్రొవ్విరులు రాల
రాత్రి యెవ్వాఁడొ బల్ రతుల గాసి యొనర్ప
బడలిక వడుగులు తడఁబడంగ
వింతవారలఁ జూచి వెస నవ్వినను గప్పు
గలదంతములకాంతి వెలికిఁ దోఁప
చిడిముడి నడచుటఁ జెలరేఁగుగుబ్బల
పైఁదాఁకి యొక్కింత పైఁట జాఱఁ

తే.గీ.

చెమటచేఁ దిరునామంబు చెమ్మగిల్ల
వ్రేలి డాచేత విడియంబు గిలుకొలిపి
రంగపురిరాజవీథిఁ గానంగ నయ్యె
నాదుమదిఁగోర్కులూర వైష్ణవవధూటి.

(శ్రీనాథునిచాటుధార.)

క్రీడాభిరామములోని వగు నీ క్రిందిపదములు శ్రీనాథుని యితర గ్రంథములందు బహుస్థలములఁ గానవచ్చును. 'బాలార్కకిరణసంపర్కంబు' 'వీథీవిటంకంబు' 'పదియార్వన్నెపసిండి' 'చెక్కుటద్దములు' 'కోకిలము పంచమశ్రుతి గొసరినట్లు' 'కలకంఠికలకంఠకోమలకుహూకారంబు తోరంబుగాఁ' 'ఘంటాఘణాత్కారముల్' 'కప్పురభోగివంటకము' 'పెసరుఁబప్పు' (శ్రీనాథునకుఁ గందిపప్పు ప్రియము గాదేమో! పెసరుఁబప్పునే బహువారములు పేర్కొన్నాఁడు.) 'ఓలగందము' 'మిసిమింతుఁడు' 'అలవోక' 'కట్టెఱ్ఱి' 'ఉఱ్ఱూఁతలు' 'కలికిచూపులు' 'సప్తపాతాళవిష్టపములు' 'జంగాళము' 'అహల్యాజారుఁడు' 'ఒసపరి మన్మథుండు' 'చక్రవాకులు' 'పాటపాట' 'వల్లువము' 'పటితాళించు' 'కర్ణాటతాటంకిని' 'ద్యావాపృథ్వ్యవకాశముల్' 'దాసనపుఁబువ్వుఁజాయ' 'త్రస్తరులు' 'ప్రేమ సంధుక్షణాగర్భంబు' 'కుసుమంబెట్టు' 'ఱేపాడి'.

మఱియు నాంధ్రభాషోద్ధారకు లగు సి.పి. బ్రౌను దొరగారు క్రీ. 1830 కింకను బూర్వకాలముననే సంకలనము చేసిన చాటుధారలలో 'మీనవిలోచనంబులును' ఇత్యాది (క్రీడా. 104) పద్యమును శ్రీనాథుని వీథినాటకములోని దానిఁగా సేకరించిరి. దొరగారికి వేఱొక వీథినాటకము దొరకలేదు. వారు శ్రీనాథుని వీథినాటకములోనిదిగా విని సేకరించిన పయిపద్యము స్పష్టముగాఁ బూర్వోత్తరసందర్భములతో నీక్రీడాభిరామమున నున్నది.

మఱియు నిప్పటి కేడెనిమిదియేండ్లక్రిందట నేను గుంటూరుమండలమున మోదుకూ రనుగ్రామమున బల్లెం కనకరాజుగా రనిపేరుగల బట్రాజుగారింటఁ బ్రాచీన తాళపత్రగ్రంథములఁ బరిశోధించుటలో హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానపుఁదాళపత్రప్రతి ముఖపత్రములం దీక్రింది వ్రాఁతను జూచితిని.

'కాకుళ్ళతిరువాళ్ళనాడు చెప్పిన శ్రీనాథవీథినాటకం—
హైమగ్రావనితంబబింబకుచహారాభీలభద్రాకృతుల్
కామాంధల్ ...'

(క్రీడా. 209 పద్యమున నిది సమగ్రముగ చూడనగును.)

చ. కలసి పెనంగుకాలమున గాజులచప్పుడు గాదు కంటి కిం
పలరఁగఁ జుంబనక్రియకు నడ్డముగా మెడఁ బ్రాదు గీడు లే

దలుగుఁలఁబాయుచుండుఁగుసుమాస్త్రిగృహంబున
వారి పూరముల్
వలపులపుట్టినిల్లు విధవా తెడవాడిన నోరు పుచ్చదే!

ఈ రెండుపద్యములే కాక నేను చాటుపద్యమణి మంజరి రెండవభాగమునఁ* గూర్చిన చాటుధారలు, ప్రౌఢ దేవరాయలసభలో డిండిమ శ్రీనాథ వివాదసందర్భమందలి చాటుధారలు పెక్కులుగూడ నక్కడ దొరకెను. శ్రీనాథుఁడు ప్రౌఢరాయలసభలలో బాలాయువతీ ప్రౌఢాలోలల మీఁదఁ జెప్పినపద్యములును నందున్నవి. అవియెల్ల నన ర్ఘ రత్నములు! తెనాలితాలూకా మోదుకూరిలోను, రేపల్లె తాలూకా పల్లెకోనలోను విద్వాంసు లగుభట్టురాజులు పూర్వము వెలసియుండిరి. వారు సేకరించిన తాళపత్ర గ్రంథములు మంచివి నిన్న నేఁడు మంటిపాలయినవి. ఈ విషయము స్థలాంతరమున వ్రాసియుంటిని. కనకరాజుగారి యింటిలోని యీ తాళపత్రపుస్తకము "పరీధావినామ సం. వైశాఖ శుద్ధ ౬ భానువారం వరకు బల్లెం అమ్మిరాజు వ్రాసినది."

ఈ రెండుపద్యములలో మొదటిది యించుక పాఠ భేదముతోఁ గ్రీడాభిరామమునఁ గలదు. రెండవదియు నందుండవలసినది కాఁదగును. క్రీడాభిరామమునఁ బెక్కు

*1922 లోఁ బ్రకటితము (1968 లో ద్వితీయముద్రణము)

గ్రంథపాతములచే నాపద్యము జాఱిపోయియుండవచ్చును. పయి తాటాకుపుస్తకమును వ్రాసినకాల మగుపరీధావి వత్సరము డెబ్బదియైదేండ్ల క్రిందటిది గాక యంత కఱువది యేండ్లకుఁ బూర్వపుఁ బరీధావి యగును.

శ్రీనాథుఁడు పల్నాటివీరచరిత్ర ద్విపదప్రబంధమును రచియించెను. క్రీడాభిరామము (116 ప) న ద్విపద పల్నాటి వీరచరిత్రప్రశంస గలదు. మఱియుఁ దత్కథావిశేషవర్ణనము హెచ్చుగాఁ గలదు. తన కాకథమీఁది యాదరముచేఁ దద్వర్ణనముఁ జేసి యుండవచ్చును.

శ్రీనాథుఁడు సాతవాహనసప్తశతిని దెలిగించెనుట కాక్షేపించువా రెవ్వరునుండఁగూడదు. 'నూనూగు మీసాల నూత్నయౌవనమున సాతవాహనసప్తశతి నొడివితి' నని కాశీఖండము (1-7) నఁ జెప్పుకొన్నాఁడు. ఆంధ్రవిద్వాంసుల యదృష్టలోపముచే నా యాంధ్రగ్రంథ మీకాలమునఁ గానరాకున్నది. కాని మూల మగుప్రాకృతగ్రంథము సవ్యాఖ్యముగా ముద్రితమై సమకూరు చున్నది. అందు చతుర్థశతకమున పదునైదవగాథ యీ క్రిందిది:

"ఝుజ్ఝావా ఉత్తణిఏ
ఘరమ్మిరోఊణ ణీసహాణిసణ్ణమ్
దావేఇ వ గలవఇఅం
విజ్జుజ్జోఓ జలహరాణమ్."

దీనికి సంస్కృతచ్ఛాయ యిట్లు :

"ఝఞ్ఝావాతో త్తృణితే
గృహే రుదిత్వా నిస్సహానిషణ్ణామ్
దర్శయతీవ గతపతికాం
విద్యుదుద్ద్యోతో జలధరాణామ్." (4-15)

క్రీడాభిరామమున నీ క్రిందిపద్య మున్నది.

మ. పటుఝంఝూపవనో త్తృణాలయములో భద్రంబునన్
బట్టికం
కటిపై ముచ్చుముడింగి నిర్భరవియోగగ్లాని కోపిల్లి యె
క్కటి నిద్రించుచు మన్నవాడ(పాంథ)వనితన్
గర్జావచః ప్రౌఢిమన్
దటిదుద్ద్యోతము సూపు నట్టనడురే ధారాధరశ్రేణికిన్.
(క్రీడా. 60 ప)

పయిసాతవాహనసప్తశతిగాథ కీ పద్యము సరి యయిన తెలుగుచేత యని నిరూపించుట కధిక ప్రయత్న మక్కఱ లేదు. ఝంఝా - వాత - ఉత్తృణితే - గృహే అను పదములకు-ఝంఝూ-పవన-ఉత్తృణ-ఆలయములో-అని తెలుగుచేత, రుదిత్వా - నిస్సహా - నిషణ్ణామ్ - అను పదములకు 'భద్రంబునన్ - మొదలు, నిద్రించుచు నున్న - వఱకు శ్రీనాథసంప్రదాయానుగుణ మైనవిపులవివరణము-గతపతికాం - వాడ (పాంథ అని పాఠమై యుండును.) వనితన్, గర్జావచః ప్రౌఢిమన్ - శ్రీనాథరచనాసంప్ర దాయానుగుణమైన, యధికగుణసంపాదకమైన యమూల

పదమిది. విద్యుదుద్ద్యోతః - తటిదుద్ద్యోతము, దర్శయతి - చూపుఁ - నట్టనడురే - ఆవశ్యక మయిన - గుణసంపాదక మయిన యమూలకపదమిది. జలధరాణామ్ ధారాధర శ్రేణికిఁ - ఝంఝా - ఉత్తృణఉద్ద్యోతపదములు మక్కికి మక్కిగాఁ గూడఁ గలవు. ఇట్టి తెల్గుపద్యము సాతవాహన సప్తశతీ గాథకుఁ దెలుఁ గగుట విస్పష్ట మగుచుండఁగా, సాత వాహనసప్తశతిని శ్రీనాథుఁడు తెలిఁగించుట ప్రఖ్యాతమై యుండఁగా, శ్రీనాథుని కాలముననే క్రీడాభిరామరచనము జరిగియుండుట (శ్రీనాథుఁడును వల్లభరాయఁడును సమ కాలమువారు గాన) సునిశ్చితమై యుండఁగా, శ్రీనాథుని యాంధ్రీకరణరీతి యీ పద్యమునఁ బరిస్ఫుట మగుచుండఁగా క్రీడాభిరామము ప్రేమాభిరామ మనుసంస్కృతరూపకము నకు మక్కికిమక్కిగా దెలుఁగునఁ బెట్టఁబడిన ప్రతిబింబము గాదనుట (ఈ పద్యమునుబట్టి కూడ) యంగీకరించి తీరవలసి నదై యుండఁగా నీ పద్యముగాని, యీ పద్యముగల గ్రంథ ముగాని శ్రీనాథరచితము గాదనువాదమున కాదరువుండునా? నేనీ పద్యమునకు మూలము నిప్పుడు సాతవాహన సప్తశతి నుండియెత్తి చూపితినిగాన యిఁక దీనిని బ్రక్షిప్తపద్యముగాఁ బరిగణించి పరిహరింపవలె నను వాదము బయల్వెడఁబోవును గాఁబోలును! **వాదమా నీకు వందనము!** ఇదివఱకే యిట్టి వాదమొకటి పుట్టియున్నది. "ఈ గ్రంథముతో శ్రీనాథు

నకు సంబంధము కలదని యంగీకరింపవలసినదే యనియు శ్రీనాథుఁడు వల్లభరాయని యెడఁ గల స్నేహబాంధవ ములకలిమిచే నీ గ్రంథరచనమున నాతనికి విశేషముగాఁ దోడ్పడి పెక్కు పద్యములు రచించి యిచ్చియుండు ననియు, శ్రీనాథ వల్లభరాయల యిర్వుర గౌరవమునకుఁగూడ నీ యభిప్రాయము నిర్బాధకమైన దనియును-" "కవి యశో లోభమున వల్లభరాయఁడు విభవ మొసఁగి శ్రీనాథునిచే స్వకర్తృకముగాఁ జెప్పించుకొనుట నీచపుఁ బని గాన వల్లభరాయఁ డందు కొడఁబడె" ననరాదఁట! పల్లెగ్రామము లలో రైతు లిద్దఱు దగవులాడుకొనుచున్నప్పుడు కరణము కాఁపులు మాధ్యస్థ్యము చేసి యిద్దఱకును కష్టనష్టములు కలుగకుండఁ గుదుర్చు రాజీపద్ధతియా యిక్కడ యోజింప వలసినది. వల్లభరాయఁడు కవియై, గ్రంథకర్తయై యున్న పుడు కొన్ని పద్యము లయినను శ్రీనాథునిచేఁ జెప్పించు కొనుట నీచపుఁబని కాదు గాఁబోలును. గ్రంథ మామూలా గ్రము శ్రీనాథుని పేరిని బట్టియిచ్చుచున్నదని గదా నేను చెప్పుచున్నది.

శ్రీనాథుఁ డిట్టి రచన చేయునా?

క్రీడాభిరామమున 'సుసరభేత్తు' 'కమఠావతారంబు' 'ఈమటి' 'పూవుంబోఁడులు' 'వ్యామగ్రా' హ్యేత్యాది రచ

నము లసభ్యములై యున్నవి. మహాకవి యగు శ్రీనాథుఁ డిట్టి రచనములఁ జేయఁబూను ననుట సంగత మగునా యని సందేహము తోఁచును. ఇంచుక విపులముగా విమర్శించినచో నీ సందేహమునకు స్థానముండదు. సంస్కృతభాషలో భాణములు, ప్రహసనములు, వీథులు కావ్యనాటకాదుల కంటెఁ గొంత హెచ్చుగాఁ బచ్చిగాఁ గాముకీకాముక వ్యాపారవర్ణనములతో వెలయుచున్న వన్నవిషయము సంస్కృతభాషాపాండిత్యము గల సరసులకుఁ జక్కఁగా నెఱుక కెక్కియుండునదే. బహుప్రాచీను లగు శూద్రక వరరుచీశ్వరదత్తశ్యామిలకాదులును, శ్రీనాథుని సమ కాలమువా రగు డిండిమ వామనభట్ట బాణాదులును రచించిన భాణములందుఁ బచ్చిపచ్చిగా వర్ణనలు హెచ్చుగాఁ గానవచ్చును. మచ్చునకుఁ గొన్ని పద్యము లిచ్చుచున్నాఁడను.

*స్రగ్ధర.

ఆకృష్టప్రస్తవస్త్రాం ప్రశిథిలరశనాం ముక్తనీవీం విహస్తాం
హస్తవ్యత్యాసగుప్తస్తనవివరవలీమధ్య నాభిప్రదేశామ్
లజ్జాదీనోపవిష్టాం నహి నహి విసృజేత్యేవమాక్రన్దమానాం
శయ్యామారోప్య కాన్తాం సురతసమదయప్యాగ్ర సన్యంగృహాణ

(శూద్రకుని పద్మప్రాభృతకము. పుట 11)

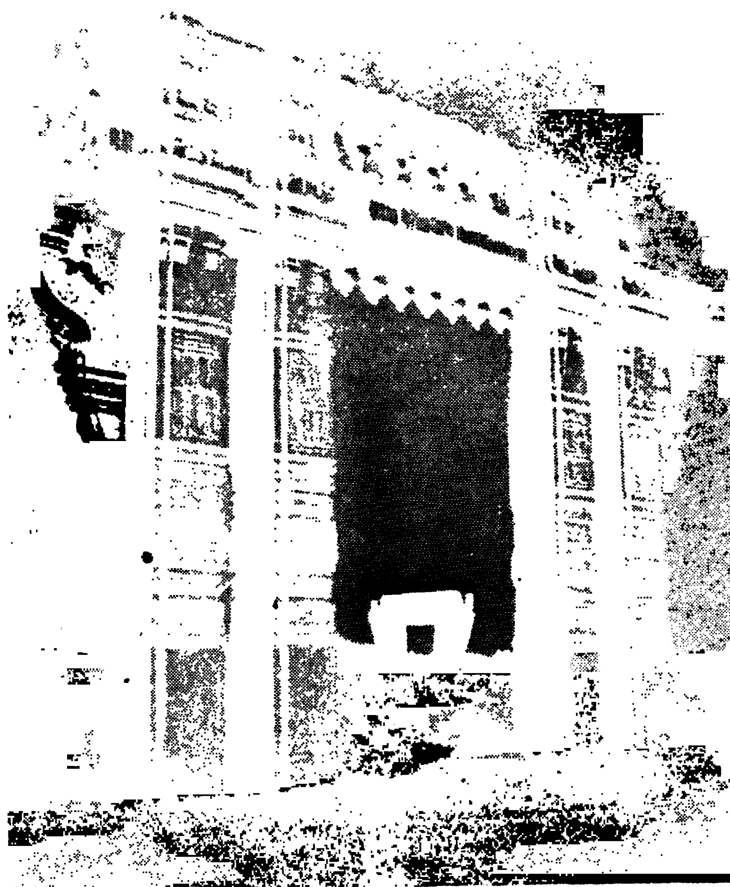
* చూ. శ్రీమానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు, యస్. కె. రామనాథశాస్త్రిగారు పరిష్కరించిన 'చతుర్భాణి'—1922 లోఁ ప్రకటితము.

ముద్రింపకే విడిచిరి. నేఁటికి నాభాగ మల్లే కలదు. పలువురు విద్వాంసు లాశ్రీనాథరచనము పరిష్కృతముయినందుకు దురపిల్లుచున్నారు. ఎందఱెందరో విద్వాంసులాభాగ మెక్కెండునో యెందేని దొరకునోయనికూడ నన్నడిగిరి. బాహాటముగా దాని నాగ్రంథమున ముద్రించుట భావ్యము గాదు. శ్రీనాథుని నిరంకుశత్వనిరూపణమునకై దానినిక్కడఁ జూపుచున్నాఁడను.

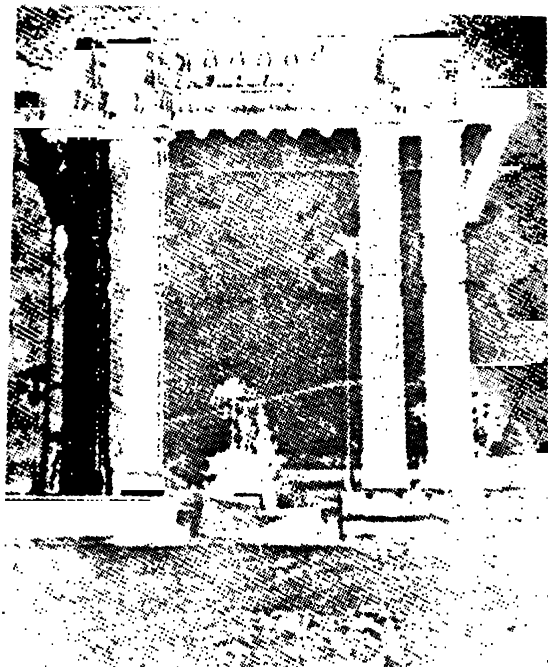
హరవిలాసము 5-57 పద్యము తర్వాత :

"ఇట్లు పరమధూర్తవర్తనంబునం బ్రవర్తిల్లు నయ్యష్టమూర్తి యిష్టాపూర్త ధర్మకర్మాధ్యు లగునమ్మునిపతులు...... రిన కట్టిన కౌపీనంబు దలంగవైచి ప్రాచీనబర్హికుంభికుండాదండనన్నిభంబై నమదనధ్వజదండంబు నిగుడించి యమ్మహానీయ సాధనంబున నమ్మహీసురోత్తముల యుత్తమాంగంబు............ ...దకడఁత లడంచియుఁ జెవులకొడంక లొత్తియు మొగంబులు మొత్తియు ముక్కులునొక్కియు బరులు వేసియు వీపులుచఱచియుఁ బండ్లు రాల్చియు నురంబులు జూచియు......శికంబులు దాఁకించియు బంధులు వొడిచియు జానువులు తాటించియు బడలువడఁచియుఁ ద్రోలి తొప్పలంబెట్టి యార్చి యమ్మహాలింగంబు నింగి దాఁకం బెరిగించుటయు నక్షత్రమండలం(బను) ముత్యాలగొడుగునకుం బవిండికామతంగి నంగీకరింపఁ జేసి పోమూర్కమయమహానోపానంబుల డిగ్గు వియద్గంగాప్రవాహంబు వలిపేకం జాపాడించి బ్రహ్మాండకర్పరం బప్పళింపఁ జేసి వాగ

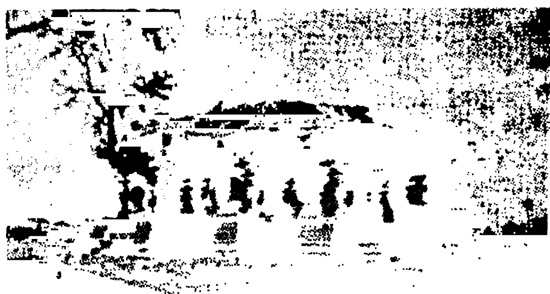
....

స్వయంభూదేవాలయద్వారము

మైలారదేవాలయద్వారము

మైలారదేవాలయమండపము

క. సురగరుడఖచరవిద్యా
ధరకిన్నరసిద్ధసాధ్యదానవముఖ్యుల్
పురహరుఁడు చాచిపట్టిన
యురులింగంబునకు మ్రొక్కి రురుతరభక్తిన్.

సంస్తుతింపఁదొడంగి రప్పుడు బ్రహ్మ బ్రహ్మలోకంబునకు నిగిడిన యమ్మహాలింగంబునకుం గరకమండలంబు తీర్థంబు వారిధారానవ స్రంబుల నభిషేకం బాపాదించి గంధ పుష్ప ధూప దీప నైవేద్య తాంబూలాద్యుపచారంబుల నుపాసించి యథాపూర్వకంబుగా నిట్లని స్తుతియించె. దండకము- జయజయశివలింగజ్యోతిర్మహాలింగ లింగోద్భవ శ్రీమహాలింగ వేదత్రయీలింగ నిర్లింగ సంత ....ద్యుతమాలింగ సద్భావలింగస్వభావై.........కాలవ్యవచ్ఛేదరాహిత్య లింగ స్వయంభూమహాలింగ పాతాళ లింగ క్రియాలింగ పంచాక్షరీలింగ పంచప్రకారోపదిష్టక్రియాలింగ వారాణసీ క్షేత్ర కేదారసింధూగయా.... ....విశోణాచల వ్యాఘ్రపుర్యాది నానావిధ స్థాన సంసిద్ధిలింగ ప్రమామాప్రమేయ ప్రథాలింగ ప్రతిష్ఠాకళాలింగమూ.........నక్షత్రయీ గేహ రోహ ప్రథాలేఖకాస్ఫూర్తి భిందానవట్ప్రవక్రీ నిమ్న టంకోడ విష్టంభ నిష్కంప కంపాలకాలంఘిత బ్రహ్మరంధ్ర ప్రవచ్చాంద్ర సాంద్రామృత స్యందనస్వ.............. కావ్యనవ్యరూపాభి ధాలింగ ఖట్వాంగ లింగాహిలింగాభ్రగంగాపరిల్లింగసారంగలింగా త్మభూలింగ ఐంలింగ ఓం లింగ దివ్యాత్మ నానావిరూపాక్షలింగా నమస్తే నమస్తే నమః.

క. అని సంస్తుతించి వెండియు
వనరుహసంభవుఁడు దాను వాగ్భామినియున్

గవకారవిందముల న
ర్చన సేసిరి నీలగళుని సాధనమునకుఁ.

వ. ఇట్లు పూజించి విరించి కరకమలంబులు మొగిడ్చి,

సీ. ఉపసంహరింపుము త్రిపురదైత్యధ్వంస
యూర్ధ్వాండకర్పరం బొలియకుండ
లింకం బడంపుము సంకల్పసిద్ధ నీ
కుడువీథి గ్రగ్గోడు పడకయుండ
విరుసు మాన్పుము జలంధరదైత్యమర్దన
యె.....................కుండ
దర్పంబు వడలింపు తరుణేందుశేఖర
యొరసి యాశాభిత్తు లొలియకుండఁ
దివియు వేగ మహాదేవ ధిక్కరింపు
ముడుపు మహిరాజకంకణ యడఁపు రుద్ర
వాల్పు ఖట్వాంగపాణి (వదల్పు మథవ ?)
మోహనం బైననీమహామేహనంబు.

చ. అనివఁ బ్రసన్నుఁడై కహకహధ్వని నవ్వి లలాటనేత్రుఁ డి
ట్టను భువనంబు లెల్ల వినునట్లుగ నోవరమర్షులార! యో
యనిమిషులార! తక్కఁగల..................
యనుపమదివ్యలింగ మిది యర్చనకర్హము నేఁటిమండియున్.

క. లింగార్చనాపరుం డగు
మంగళహృదయునకు నేను మక్కువతోడన్
సాంగత్యము గృప సేయుదు
నంగీకృత...............తోన్.

వ. అని శంభుండు నిఖిల బ్రహ్మాండ సంభార కుటుంభరి యగు నిజమహాలింగ స్తంభంబు స్తంభింపం జేసె నప్పుడు ముకుళిత హస్తారవిందులై దేవదారు వన దివ్యాశ్రమస్థులగు......బులు బనియించి......పాహి భూషణుని బహువిధంబుల భక్తివిశేషం బుల భజియించిరి. భోగమోహంబులు గాంచిరి......వనవిహారంబు......ఫలసిద్ధ యగును."

మఱియును :

శా. కాంచీకంకణతారహారకటకగ్రైవేయభూషావళుల్
లంచం బిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ జెందపూఁడన్న నిన్
బంచాస్త్రోపముఁ దారతార కవయన్ బ్రార్థించి లోలోపలన్
బంచారామములందుఁ బల్వేలపురీ ప్రౌఢేందుబింబాననల్.
(భీమ. 1-77)

మఱియును :

సీ. ముడువంగ నేర్తురు మ్రూల దాపటికి రాఁ
జికురబంధము లీఁగ జీరువాఱఁ
బొన్నపువ్వులఁ బోలుపొక్కిళ్ళు బయలుగాఁ
గట్టనేర్తురు సీర గటిభరమునఁ
దొడువంగ నేర్తురు నిడు వ్రేలుఁ జెవులందు
నవతంసకంబుగా నల్లి పువ్వు
వచరింప నేర్తురు పదియాఱువన్నియ
పసిఁడిపాదంబులఁ బట్టుచేల
పయ్యెదయు నిగ్గుఁ (సిగ్గుఁ) బాలిండ్లఁ బ్రాఁక నీరు
తఱచు పూయుదు రోలగందంబు పసుపు

బందికత్తెలు సురతప్రపంచవేళఁ
గంచియువతు లనమాస్త్రశిక్షగలతలు. (కాశీ. 3-109)

ఈ పద్యము కాశీఖండము తృతీయాశ్వాసముననున్నది. శృంగారప్రసక్తిలేనివాఁడు, భగవదారాధనపరుఁడు నగు శివశర్మ యను బ్రాహ్మణుఁడు తీర్థయాత్ర సల్పుచు కాంచీనగరము మీఁదుఁగాఁ బోవుట యక్కడి కథాసందర్భము. సంస్కృతకాశీఖండమున మీఁద నుదాహరింపఁబడిన పద్యమునకు మూలము లేదు. పై పద్యమునకుఁ బూర్వోత్తర పద్యములు మాత్రమే యక్కడ సరసములు సంగతములు మూలానుగుణములును; అట్టిచో నమూలక మయిన పై పద్యము నక్కడ శ్రీనాథుఁ డతకరించుట యనుచితము నసంగతమునుగ నున్నది. శ్రీనాథుఁడు కాంచీపురమున కరిగెను. అప్పు డాతఁడు చెప్పుకొన్న చాటుపద్యము విడిగా నున్నఁ జెడిపోవునన్న లోభముచే నిందు దూర్చినాఁడని యే నేను దలంచుచున్నాఁడను. సంస్కృతమున లేనిదాని, కథాసందర్భమున కనుచితమైనదాని నీ పద్యమును శ్రీనాథుఁడు చెప్పుటకుఁ గారణమేమై యుండునో యించుక యోజించువారికి గోచరింపకపోదు.

మఱియుఁ గాశీఖండము సప్తమాశ్వాసమున దక్షాధ్వరధ్వంసకథలో,

సీ. శితికంఠునకును నెచ్చెలి కాఁడు గాఁడొకో
మోసకాడు యటుమటఁ దైవయాయతకర్త,
ఇత్యాది సీసపద్యముగీతిలో
ఏమి గుడువంగ వచ్చినా రిండ్లు విడిచి
హరుని వెలివెట్టినట్టి యీయాగమునకుఁ
బంచవదనుని కను జేపురించె నేని
తత్క్షణమునంద తమయాంధ్రత్రాళ్ళు దెగవె. (కాశీ. 7-60)

ఇందు శ్రీనాథుని కవనంపుఁ బెంపు, నిరంకుశత, భావోద్రేకము దైవాఱుచున్నవి. *(వీరభద్రుఁడు)కుబేరుని, అగ్నిని చంద్రుని, ఇంద్రుని తిట్టుచున్నాఁడు. 'ఏమి గుడువంగ వచ్చినా' రనుటలో భుజించుట యను నుచితార్థ మున్నను వేఱొకయశ్లీలార్థమును వ్యక్తమగుచునే యున్నది, 'ఈ యాగమునకు' అనుచో 'నీ ఆగమునకు' అనికూడ ఛేద మున్నది. 'అల్లరీఆగమూ' అని నానుడి. 'తమ యాంధ్ర త్రాళ్ళు తెగవె' ఇట్టి పలుకుములుకులు సాధారణ కవుల రచనలలో సాగునవి గావు. ఈ పద్యము చదివినప్పుడెల్ల శ్రీనాథుఁడు గవిసార్వభౌముఁడై నాకుఁ గన్పట్టుచుండును. 'కుడుచు' ధాతువును భుజించు నర్థమున నీతఁడు ప్రయోగించుటఁ జూపి యిక్కడ నన్నెవ్వరే నాక్షేపింతురు గాఁబో లును. 'ఏమి గుడువంగ వచ్చినా' రనుటలో రెండవయర్థ

*ఇందున్నట్లు 'వీరభద్రుఁడు'కాదు. 'దక్షిణ' అని చదువుకొనవలెను. (ప్రకాశకుఁడు)

మెంత యశ్లీలమైనను నది *(వీరభద్రుఁడు దక్షాధ్వర ధ్వంస ములోఁ జెలరేఁగి తిట్టెడుతిట్టులలో నిక్కడ సొంపునే సంపాదించుచున్నది. అపుడు వీరభద్రుఁడు సభ్యమైన, సరస మైన, హితోక్తు లాడుటయే యస్వరస మగును.)

మఱియు హారవిలాసము సప్తమాశ్వాసమున మాయాకిరాతుఁ డర్జునునిఁ దిట్టుటలో

క. మందెడుబలువారసమున
గుండియ వగులంగ నేసి కూల్చితి దీనిఁ
బెండి ప్రయోజన మేది
రండాసుత ! దీనిపై శరము నిగుడింపఁగ. (హర. 7-53)

మఱియు శివరాత్రిమాహాత్మ్యమున :

గీ. అనుచు విప్రుండు దమకించి యంటుకొనియె !
సమ్మతించియ యుండె నా చంద్రవదన
కూకలాశ్వంబు నసరేఁపఁ జొచ్చినప్పు
డనుమతింపదె యత్తఱి వైనబడఁబ. (శివరాత్రి. 3-69)

సీ. గీ. ఎట్లు కనుఁ బ్రామి వచ్చునో యింటివారి
నెట్లొ (చీకటి నొం)టి మై నింటి కరుగు
నతివ పగలైన మాపైన నతనితోడ
నిచ్చ నొకసారి గావించు నిధువనంబు.(శివరాత్రి. 3-114)

"యథా యకారాదిపదం రత్యుత్సవనిరూపణే"

అన్న యాచార్యదండియనుశాసన మిక్కడ నాఁగలేదు.

---

* ఈవాక్యముల నిట్లుగా చదువుఁడు: (ప్రకాశకుఁడు.) [దక్షాధ్వరధ్వంస కథలో దర్పిని నిందాగర్భితముగా వాడెడి పట్టున నిక్కడ సొంపునే సంపాదించుచున్నది.]

బ్రాహ్మణుఁడు భ్రష్టుఁడై చండాలకన్యతో సంగమించుటను జెప్పుసందర్భమున నీయశ్లీలము గొంత యౌచితి గలదేయగు నని తలఁచి నిరంకుశుఁడై శ్రీనాథుఁ డిట్టిరచన జేర్చెను. క్రీడాభిరామమందలిరచనలు నిట్టివే. ఆంధ్రకవులలో శ్రీనాథు నకుఁ బూర్వ మిట్టిరచనలను జేసినవారు గానరారు. నన్నిచోడఁడు మాత్రము :

క. స్మరమందిరమ్ము శోభా
కరముగ మెఱుఁగారుపసిఁడికంబము లనఁగాఁ
గరమొప్పు నగతనూజకుఁ
గరభోరులు వొలుచు మదనకరికరలీలన్. (కుమారసం. 3-48)

గీ. అదిమి పట్టినఁ గరులైనఁ బదియునట్టి
కడిఁదిబలు లగుమగ లొత్తి గాఁగిలింపఁ
గుసుమకోమలు లగునతుల్ గొనరుచునికి
గనియు నెఱుఁగవె విపరీతకామశక్తి. (కుమారసం. 4-79)

అని యించుక హద్దుదాటి కుమారసంభవమున రెండుపద్దెములఁ జెప్పెను.

శ్రీనాథుని శీలము

సత్ప్రబంధములందుఁ గూడ నిట్టిరచనలను సంకోచింపక నిరంకుశముగాఁ జొప్పించుటకు శ్రీనాథునిశీల మెట్టిదై యుండఁదగునో యించుక యోజించిన గోచ

రించును. శివరాత్రిమాహాత్మ్యమును జెప్పుపవిత్రగ్రంథ మున సంస్కృతమూలమున లేని చండాలాంగనా బ్రాహ్మణబ్రువసంభోగసంభారము నంత సంపూర్ణముగా వర్ణించియే తీఱవలెనా ? కాశీఖండమున ననుచితముగాఁ గంచియలవతల ముచ్చటను బచ్చిగా వర్ణింపవలసినదే ? హరవిలాసమున శివలింగోత్పత్తి కథ నంతకంటె సభ్యముగా సాగింపఁదగదా ? సత్ప్రబంధములందే లేని జంకుఁగొంకు లింక రసికులకొఱకే రచితమయిన క్రీడాభిరామమునఁజూడఁ బడునా ? అనావశ్యకము లయినపట్టుల గూడ నిట్టి రచన ములను హెచ్చుగాఁ జేర్చుటను జేసియు, సరసమయిన శృంగారసందర్భములం దింపులు సొంపులు పొంపిరి వోవున ట్లును క్షుద్రహృదయులు గూడ రసార్ద్రహృదయు లగు నట్లును నమృతధారవంటి కవితాధార నలుఁగులు వాఱిం చుటంజేసియుఁ, జాటుమాటు లేక తన స్వైరవిహారమును చాటుధారలలోఁ జాటుటంజేసియు, సర్వాంధ్రదేశము నందును, నందును బల్నాట స్థలనిర్దేశ నామనిర్దేశములతోఁ గూడ నాతని స్త్రీలౌల్యప్రఖ్యాపకము లయిన కథలు, పద్య ములు గడల్కొనియుండుటంజేసియు, **అవి యెల్ల నప్రా మాణికములని యడఁగఁద్రొక్కుటకుఁ దగినవ్యతిరేకప్రమాణ ములు గానరాకపోవుటంజేసియు,** శ్రీనాథకవీశ్వరుని గూర్చి నేను రచియించిన **శృంగారశ్రీనాథమున మిక్కిలి జాగ్రత్త**

తోనే సూక్ష్మముగా నాతని స్త్రీలౌల్యమును సూచించితిని. దానిపై నొకరు పెద్దగా నాక్షేపములఁ బ్రకటించిరి. శ్రీనాథుని స్త్రీలౌల్యప్రఖ్యాపకము లయిన చాటుధారల నా గ్రంథమునఁ బ్రకటింపనయితి గాదయ్యెను. అట్టి పద్యముల నందుఁ బ్రకటింపకుండుటయుఁ బెద్ద యాక్షేపమే యయ్యెను. ఆ పద్యములఁ బ్రకటింపకున్నచో వారి యాక్షేపములకుఁ జాలినంత సమాధానము ఘటిల్లదు గావునను, బాహాటముగా వానిఁ బ్రకటింపఁదగదు గావునను నిప్పటివఱకు నే నా యాక్షేపముల కేమియు సమాధానము చెప్పనయితిని. పండితులు, కావ్యతత్త్వ పరిశోధకులు, ప్రౌఢులు నగువారికే పఠయఁదగినది గాన యిందా పద్యములఁ బొందించుచున్నాఁడను. నా గ్రంథముపై వెల్లివిరిసినయాక్షేపముల పెల్లున కిఁక వేఱొకచోటఁ జల్లఁగా సమాధానములు సాగింపఁ గల్గుదును.

క. *బూతుంబద్దెము లిఁకపైఁ
జేతులు వడఁకాడ మనసు చీఁదఱపడఁగా
రోఁత జనింపఁగఁ గూర్చెద
నీతిపరుల్ లోఁ జదువుఁడు నిర్లిప్తులుగాన్.

శ్రీనాథుని చాటుధారలు

ఉ. హాజలజాక్షి! హాకిసలయాధర! హాహరిమధ్య! హాశర
ద్రాజనిభాస్య! హాసురతతంత్రకళానిధి! యెందు వోయితే

*ఈపద్యము శ్రీ శాస్త్రిగారు రచించినది.

రాజమహేంద్రవీథిఁ గవిరాజు వసున్ గికురించి తర్గకం
దాజిరకాలకూటఘుటికాచిత మైనయమూనచీకటిన్.

ఈ పద్యము శ్రీనాథుని చాటుధార యని *కవిలోకచింతామణిని, లక్షణసారసంగ్రహమునను, బాలబోధచ్ఛందమునను, లక్షణదీపికను నుదాహృతమై కానవచ్చుచున్నది.

మఱియు నీపద్యము మోదుకూరిలో బల్లెం కనకరాజుగారియింటి తాళపత్రపుస్తకమునఁ గూడ శ్రీనాథునిదిగాఁ గలదు. ఇన్నింటిలో నిట్లుదాహృత మయిన పయి పద్యమును శ్రీనాథేతరు లెవ్వరో సృష్టించిరనుట న్యాయ్యము గాదు. అంతటియావశ్యకత యెవ్వరికి నుండదు. ఇతరులే సృష్టించి చేర్చిరని నిరూపింపఁగల బలవత్ప్రమాణములు చూపినచో జోహారులు! పై చాటుధారలో 'రాజమహేంద్రవీథి'

---

*కవిలోకచింతామణికర్త కాకంభట్టు శ్రీనాథుని తర్వాత 100 ఏండ్లలోని వాఁడు. లక్షణసారసంగ్రహకర్త కూచిమంచి తిమ్మకవి. బాలబోధచ్ఛందస్సుకర్త పేరెఱుఁగరాదు. అందు బహుప్రాచీనము లయినగ్రంథము లుదాహృతము లయ్యెను. అప్పకవికంటెఁ దత్కర్త ప్రాచీనుఁడు గాఁదగును. అది ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకశాలలోఁ గొంత గలదు. బ్రహ్మశ్రీ మా. రామకృష్ణకవిగారిదగ్గఱఁ గొంతగలదు. వారు దఱచుగా నక్కడక్కడ నుదాహరించుచు వచ్చిన ప్రాచీనపద్యరత్నము లనేకము లందలివి. రత్నఖని యగునా గ్రంథమునుగూర్చి వేఱుగా నొక వ్యాసము వ్రాయుదును. లక్షణదీపికగూడ నప్పకవిఁ దర్వాతిదిగాదు. అప్పకవి స్మరించిన లక్షణదీపిక యిదియేని కాఁదగును. అనందరంగరాట్ఛందమ్ములో రఘునాథీయలక్షణదీపిక యని కలదు. మఱి కొన్నింట వార్తాకవి రఘునాథయ్యగారి లక్షణదీపిక యని కలదు. క్రీ. 1600 లో నీ రెండు గ్రంథములు వెలసి యుండవచ్చును.

గలదు. 'కవిరాజు' గలఁడు. శ్రీనాథుఁడు రాజమహేంద్ర వరమునఁ గొన్నాళ్లుండుట సుప్రసిద్ధము. అక్కడఁ జెప్పిన చాటుధార లింకను గలవు. నేను ప్రకటించిన చాటుపద్య మణిమంజరి 1, 2 భాగములఁ జూడఁదగును. శ్రీనాథునకు 'కవిరాజు' అని బిరుదుపేరు గలదు. అది 'కవిరాజుకంఠంబు కౌఁగిలించెను గదా' అని శ్రీనాథుని యవసానకాలపద్యము నను "ఘనుఁడైన శ్రీనాథకవి రాజరాజు" అని పల్నాటివీర చరిత్రమునను గలదు. రాజమహేంద్రవరవాస్తవ్యులు నేఁడు నొక కవిరాజుగారు గలరు. మున్నూఱేండ్లకుముందే యిది లక్షణగ్రంథములందు శ్రీనాథుని పేరనే యుదాహృతమయ్యె గాన వర్తమానకవిరాజుల కీపద్యపుముచ్చట వర్తిల్లదు. రాజ మహేంద్రవర కవిరాజు వేఱొకఁడు ప్రాచీనుఁడు గాన రాఁడు. ఈ పద్యమునుబట్టి శ్రీనాథునివర్తన మెట్టిదిగాఁ దెలియనగునో తెలుపుటకు ప్రాజ్ఞులు ప్రమాణము. మఱియు గూచిమంచి తిమ్మకవి లక్షణసారసంగ్రహమున 'రంతు' లను పదము సాధురేఫముగల దనుటకు శ్రీనాథుని చాటు ధారగా నీక్రిందిపద్యము నుదాహరించెను.

ఉ. అంగడివీథిఁ బల్లవుల కానఁగ మామిడిపండు లమ్ముచుఁ
జంగమవారిపిన్నది పిసాళితనంబునఁ జూచెఁబో నిశా
తాంగజబాణకైరవ సితాంశుజమత్తచకోర బాల సా
రంగతటిన్నికాయముల రంతులు సేసెడువాఁడిచూపులన్.

రవ్వలు

మఱియు నందే శ్రీనాథుని చాటుధార యని

'మత్తేభగామిని వృత్తస్తనంబుల
నెలవంక లేమిట నిలుపువాఁడ'

అను చరణ ముదాహరింపఁబడినది. ఈ చరణము గల పద్యమెల్ల నాకన్యత్ర చేకూరినది. తనచేతి వ్రేలిగోరు విఱిగిపోఁగా శ్రీనాథుఁడు చెప్పుకొన్న చాటు విది.

సీ. నీలాలకాజాలఫాలకస్తూరికా
తిలకంబు నేమిట దిద్దువాఁడ
నంగవాలిఁగ నానంగసంగరఘర్మ
శీకరం బేమిటఁ జిమ్మువాఁడ
మత్తేభగామినీవృత్తస్తనంబుల
నెలవంక లేమిట నిల్పువాఁడ
భామామణీకచాభరణశోభిత మైన
పావట నేమిటఁ జాపువాఁడ
ఇందు సఖులను వేప్రొద్దుఁ గ్రిందువఱచి
కలికి చెంగల్వఱేకుల కాంతిఁ దనరి
.........................అహహ!
పోయె నా గోరు! తనచేతిపోరు మాని.

క్రీ. 1880 ప్రాంతములందు 'ఆంధ్రభాషా మహా విద్వాంసు' లని 'సర్వజ్ఞు'లని నాఁటి మహావిద్వాంసుల చేతనే కీర్తింపఁబడిన మహనీయులు సి. పి. బ్రౌనుదొరగారు కథావివరణములతో శ్రీనాథుని చాటుధారలను గొన్నిం

టిని సేకరించిరి. అందుఁ గొన్ని వివరణములు పద్యములు వారి స్వహస్తాక్షరములతో నున్నవి. వాని నిక్కడఁ జూపుచున్నాఁడను.

శ్రీనాథుని వీథినాటకములోనిదని (ములుపాక) బుచ్చయ్యశాస్త్రి ఒక చరణమే చదివినాఁడట.

'పయట కొం గిఱుకుగుబ్బలసందిఁ బడి బండి
గురిగింజదండతో సరసమాడ'

శ్రీనాథుని వీథినాటకములోని వని యీ క్రింది రెండు పద్యములు నుదాహరింపఁబడినవి.

ఉ. మీనవిలోచనంబులును మీఁటిన ఖంగనుగుబ్బచన్నులున్
(క్రీడా. 104 ప. చూ.)

ఉ. కందుకకేళి సల్పెడుప్రకారమునన్ (క్రీడా. 82 ప. చూ.)

"శ్రీనాథుఁడు శఠకోపజియ్యరుమీఁద చెప్పినది. తన యింటియంచు మఱుగుతావులో జియ్యరు వుండగా అక్కడికి వక స్త్రీ వస్తే దానిపనులు వాడు చేసుకున్నట్టు చూచి శ్రీనాథుడు తెల్లవారి చెప్పినది" (ఇది బ్రౌన్ దొరగారి వాక్యరచన).

ఉ. ఇంగలమంచు వచ్చి యడియోఁనని కొత్తమపాని ముక్కుఁగాఁ
గొంగు బిరాల్నఁ బట్టి తిరుకొంగటు దీసి బలారిచెంతనే
వంగఁగఁ బెట్టి యోనిఁ దిరుపట్లఁ గొట్టగఁ జాలుఁ జాలు నీ
......లటంచు నిన్ను మఱి తిట్టెనుగా శఠకోపజియ్యరూ !

దీని పోలికను చౌడప్ప యొక్క పద్యము చెప్పెను.

ఉ. గండము దప్పె నంధ్రకవిగానికి నిన్నటిరేయి పుష్పకో
దండుని కేళిఁ గూడకయ తద్దయు నిల్చితిఁ గాని యయ్యయో
బండరువారి పాపికిని బైటిపసారమె కాని యందులోఁ
బుండట యెల్ల వంకఁ జెడిపోదుఁగదా విషయింపఁ బోయినన్.

ఉ. జంగమురాలిఁ బట్టి యొకజంగము వంగఁగఁ బెట్టి యోనిలో
లింగముఁ బెట్టి క్రుక్కి యదలించుచు నొక్కొక తాఁకు తాఁకినన్
లింగ!నమశ్శివాయ! గురులింగ!మహేశ్వర! జంగమయ్య!యో
యంగజభంగ! సాంబగురుఁడా! యనుఁదాఁకినతాఁకుతాఁకుకున్.

ఉ. గోష్పదరూపమై మిగులఁ గోమలమై గణుతింపరానిదై
శష్పవిహీనమై నునుపు చాలఁగఁ గల్గి ద్రవం బపారమై
పుష్పిణి యైననీభగము పుణ్యమునన్ ఘటియింపఁగల్గె వా
స్తోష్పతికైన నో ద్రవిడసుందరి! నిన్ను వచింప శక్యమే?

చ. వడిసెల చేతఁ బూని బిగివ్రట్టువగుబ్బలఁ బైఁట జాఱఁగా
నడుము వడంకఁగాఁ బిఱుదు నాట్యము సల్పగఁ గొప్పువీడఁగా
దుడదుడ మంచెనెక్కె నొకదొడ్డమిటారపుఁ గమ్మకూతురున్
దొడదొడ మంచమెక్కె నొక దొడ్డమిటారపురెడ్డికూఁతురున్.

శా. అక్షయ్యం బగు సాంపరాయని తెలుంగాధీశ కస్తూరికా
భిక్షాదానము సేయురా సుకవిరాడ్ బృందారకశ్రేణికిన్
దాక్షారామచళుక్య భీమవర గంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయకుంభికుంభములపై వాసించుఁ దద్వాసనల్.

ఈ కడపటిపద్యము శ్రీనాథుఁడు తెలుంగురాయని దర్శించినప్పుడు చెప్పిన పద్యముగా సర్వాంధ్రదేశమందును

వాడుక గలదు. శ్రీనాథుని గ్రంథములలో నీ పద్యమును బోలు పద్యములు పెక్కులు 'ఉ' ప్రాసముగలవి' రచనా సామ్యముగలవి గలవు. శ్రీనాథుఁ డవసానకాలపద్యమున "రంభఁ గూడెఁ దెలుంగురాయరాహుత్తుండు కస్తూరి కే రాజుఁ బ్రస్తుతింతు" నని చెప్పుకొనెను. ఇట్టిపద్యము శ్రీనాథకృతమే యగుట నిరూపితమగుచున్నది. ఈ పద్యమును బట్టి శ్రీనాథుని వర్తన మెట్టిదిగాఁ దలఁపవలెనో తెలుపుటకు సహృదయులు ప్రమాణము. శృంగార శ్రీనాథములో నీ పద్యమును గూర్చి కొంత వివృతి వ్రాసితిని. దానిపైఁ గొన్ని యాక్షేపములు వెల్వడెను. **విస్తారములు నిరర్థకములును నగునాయాక్షేపముల ననువదించి సమాధానము చెప్పుట కిప్పుడు పూనుకొనను.**

'హా జలజా'క్షీత్యాది పద్యమును రాజమహేంద్రవరమున శ్రీనాథుఁడు చెప్పినదాని నింతకుముం దుదాహరించితినిగదా! మఱియు శాస్త్రార్థైకప్రవణు లగుతర్కవిద్వాంసులు తన్నును దన విషయలౌల్యమును నుద్దేశించి యూసడింపఁగా శ్రీనాథుఁడు చెప్పినదని యీ క్రింది పద్యము సర్వాంధ్రదేశమునను వ్యాప్తి గన్నది—

శా. హంసీయానకుఁ గామికి*న్నధమరోమాళుల్ నభఃపుష్పముల్
సంసారద్రుమమూలపల్లవగుళుచ్ఛం బైనయచ్చోట వి

* ఈ సంధి శ్రీనాథప్రయుక్తమే. శివరాత్రిమాహాత్మ్యమునఁ జూడఁదగును. 'శయ్యోధము' అనియేని కవిప్రయోగము గావచ్చును.

ద్వాంసుల్ రాజమహేంద్రపట్టణమునఁ దర్మాసనంబుండి ప్ర ధ్వంసాభావము ప్రాగభావమనుచుఁ దర్కింతు రెల్లప్పుడున్.

ఈ ముదుకపరిహాసమునకుఁ దార్కికులు నాఁటికి నేఁటికిని దలలు వంపవలసినదేగదా! మహావిద్వాంసుఁ డయ్యు శ్రీనాథుఁ డిట్టి స్త్రీలౌల్యమునఁ జెడ్డాఁడని రాజ మహేంద్రవరమున సోమయాజులు నిరసింపఁగా శ్రీనాథుఁ డీ క్రింది పద్యమును జెప్పెనఁట.

మ. శ్రుతిశాస్త్రస్మృతు లభ్యసించుకొని విప్రుండంత నానాధ్వర
వ్రతుఁడై పోయి కనుఁ బురందరపురారామద్రుమానల్పక
ల్పతరుప్రాంతలతాకుడుంగసుఖసుప్తప్రాప్తరంభాకుచ
ప్రతిరోమాంకురపాటనక్రమకళాపాండిత్యశౌండీర్యమున్.

ఆ యాక్షేపమును నీ సమాధానమును వివేకులు విమర్శించి చూచినచో నిది శ్రీనాథుఁడే చెప్పఁదగిన పద్య మని తప్పక తోఁచును. ఈ పద్యముతో రచనాసామ్యము గల పద్యము తిక్కనది గలదు.

•చ. ఉలిమిడిచెక్కయుఁ మిగులనుక్కయుఁ జప్పని రొట్టె
ముక్కయున్
మలినపుగుడ్డలున్ నులుకమంచపుఁగుక్కియుఁ జీకటిల్లునుం

• ఐహావ్యంముల ఏది శ్రీనాథకృతముగా నాకు విశదచెప్పెను. శ్రీ వీ. పిచ్చయ శాస్త్రిగారు చాటుపద్యరత్నాకరమున శ్రీనాథకృతముగాఁ జేర్చిరి. శ్రీ బం. తమ్మయ్య గారు పగటిభాగవతపువేషగాఁడు చెప్పినదిగాఁ దాము విన్నట్లు వ్రాసిరి. ఏమో!

దలఁచిన రోఁతవచ్చు నొకనాఁటిసుఖం బొకయేఁటిదుఃఖ మీ
పలివెల వారకాంతల యుపస్థలకుం బదివేల దండముల్ !

ఈ పద్యము స్త్రీ వ్యాధిగ్రస్తుఁడై పలివెల వేశ్యలను గూర్చి శ్రీనాథుఁడు చెప్పినదిగా బహుస్థలములందు వినఁబడుచున్నది. పలివెల శ్రీనాథునినాఁట వారకాంతలకుఁ బ్రఖ్యాతి గన్నది. భీమఖండము (1-77) న

శా. కాంచీమౌక్తికతారహారకటకగ్రైవేయభూషావళుల్
లంచం బిత్తురు దూతికాతతికి లీలన్ బెండపూఁడన్నినిన్
బంచాస్త్రోత్సవముఁ దార తార కవయన్ బ్రార్థించి లోలోపలన్
బంచారామములందుఁ బల్వెలపురిన్ బ్రౌఢేందుబింబాననల్.

అని పద్యము గలదు.

సీ. నగముఁ బోలెడు మేను సగము చేసెను గదా
ఖగము కా దది మహోరగము గాని

ఇత్యాది సీసపద్యమును నర్సరావుపేఁటలో నొక విద్వాంసులు శ్రీనాథుఁడు స్త్రీవ్యాధిగ్రస్తుఁడై చెప్పినది యని చదువ వింటిని.

శ్రీనాథుఁడు కర్ణాటరాజధాని యగువిద్యానగరమున కరిగినప్పుడు చెప్పినపద్య మిది సుప్రసిద్ధము :

శా. కుల్లా యుంచితిఁ గోకసుట్టితి మహాకూర్పాసముల్ దొడ్గితిన్
వెల్లుల్లిన్ దిలపిష్టమున్ మెసవితిన్ విశ్వస్తవడ్డింపఁగాఁ
జల్లాయంబలిఁ ద్రావితిన్ రుచులు దోసంబంచుఁ బోనాడితిన్
దల్లీ! కన్నడరాజ్యలక్ష్మి! దయలేదా నేను శ్రీనాథుఁడన్.

విశ్వస్తవడ్డింపు రుచింపలేదు !

ఇప్పటికిఁ బదునై దేండ్లకుఁ బూర్వము శ్రీజయంతి రామయ్యపంతులుగారు మద్రాసులో ప్రసిడెన్సీ మేజిస్ట్రేటుగా నుండఁగా వారియింటికి విద్యావయోవృద్ధులు ప్రామాణికవిద్వాంసులు బ్రహ్మశ్రీ రామడుగు రామకృష్ణ శాస్త్రిలుగారు విచ్చేసిరి. వారు శ్రీనాథుని పల్నాటి చాటుధారల నాకుఁ జదివి చెప్పిరి. అప్పుడు నే నీక్రింది పద్యములఁ గొన్నింటి వ్రాసికొంటిని. చాటుపద్య మణిమంజరిలోఁ బ్రకటించితిని. అంతకుఁ బూర్వ మీపద్యము లెక్కడను బ్రకటితములు గాలేదు.

ఉ. అంగడి యూర లేదు, వరియన్నము లేదు, శుచిత్వ మేమిలే,
దంగన లింపులేరు, ప్రియ మైనవనంబులు లేవు, నీటికై
భంగపడంగఁ జాల్పడుకృపావరు లెవ్వరు లేరు, దాత లె
వ్వంగను మున్న, గాన పలినాటికి మాటికిఁ బోవ నేటికిన్.

క. గుడిమీఁదిక్రోఁతితోఁడను
గుడిలోపలివంబివారికోఁడలితోఁడన్
నడివీథిలం జెతోఁడను
నడిగొప్పులహోరుగాలి నడిగితి ననుమీ.

ఈ పైపద్యమునకుఁ గంథాసందర్భము లున్నవి. శ్రీనాథుఁ డొకనాఁటిరాత్రి యాయూర ననుభవించిన కష్టసుఖముల నీపద్యమునఁ జెప్పుకొన్నాడు. అడిగొప్పులలో నేఁటికిని దలఁచుగా హోరుగాలి వీచుచుండునట!

క. తేలాకాయెను బోనము
పాలాయెను మంచినీళ్ళు, పడియుండుటకుఁ
వేలా కలవాయె నిసీ!
కాలినగురజాల నిష్టకామేశశివా.

గురజాలలో శ్రీనాథుని కొకనాటిరాత్రి తిండి దొరకలేదు. తేలుగుట్టెను. మంచినీళ్లను గఱవయ్యెను. నిద్రించుటకుఁ దిన్ననిచో టయినను గుదురలేదు. తేలుగుట్టిన బాధ తీఱుటకై నమలిమ్రింగిన మందాకే యాహార మయ్యెను. ఎవరో కవితాభిమాను లగుకాపులు తెచ్చి యిచ్చిన పాలే మంచినీళ్ళయ్యెను.

క. రసికుఁడు పోవఁడు పల్నా
డెసఁగంగా రంభయైన నేకులె వడుకున్
వసుధేశుఁడైన దున్నును
గుసుమాస్త్రుండైన జొన్నకూడే కుడుచున్.

ఉ. దోసెఁడుకొంపలోఁ బసులద్రొక్కుడి మంచము దూడరేణమున్
బాసినవంటకంబు పసిబాలురశౌచము విస్తరాకులున్
మాసినగుడ్డలుం దలకుమాసినముండలు వంటకుండలున్
రాసెఁడుకట్టెలుం దలఁపరాదు పురోహితులింటికృత్యముల్.

దీని వివృతిని చాటుపద్యమణిమంజరిలోఁ జూడఁ దగును.

గీ. చిన్నచిన్నరాళ్లు చిల్లరదేవళ్లు-వాగులేటినీళ్ళు వాపజొళ్ళు
సజ్జజొన్నగూళ్లు సర్పంబులును దేళ్లు-పల్లెనాటిసీమపల్లెటూళ్లు.

ఇట్టి వింకను పెక్కు లున్నవి. మఱియు మొరస రాజ్యమునుగూర్చి చెప్పినపద్యములు గొన్ని యున్నవి. చాటు (ద్వితీయ) లో చూచునది. కడిదిపురమునుగూర్చి చెప్పినవి :

క. ముదివిటులు విధవలంజెలు
పదకవితలు మాలుబాసబాపనవారల్
చదువని పండితవర్యులు
కదనాస్థిరవీరవరులు కడిదిపురమునన్.

ఉ. చీరయు ముక్కుముంగఱయుఁ జెంపలగంధముఁ జుక్కబొట్టు మం
జీరఝణంఝణారవముఁ జేతులఁ గంకణనిక్వణంబు నొ
య్యారము జాలుకొప్పును గయాళితనంబును గాని లోన శృం
గార మొకింత లేదనుట గంటిని యీపురివారకాంతలన్.

రాచవీటి (రాయచోటి) కరిగి చెప్పినవి :

చ. పస గలముద్దుమోవి బిగివట్రువగుబ్బలు మందహాసముల్
నొసట విభూతిరేఖయు పునుంగునతావి మిటారిచూపులున్
రసికులు మేలుమేలు భళిరాయని మెచ్చఁగ రాచవీటిలోఁ
బసిఁడిపలాకవంటి యొక బల్లెవధూటిని గంటి వేడుకన్.

ఉ. ....బో
చే స్తిమి లేస్తి మామెకుడిచేతికి దండ మటుండనిమ్మయా
వి స్తరి పుట్టినట్టి వలువిత్తుల జంకుల రాచవీటిలో
వస్తుమ బస్తు నాయొఁ గవిశార్దుల కక్కడఁ గూడు గల్గునా ?

ఇట్టు పెక్కు దేశములఁగూర్చి శ్రీనాథుఁడు పద్యములఁ జెప్పెను. వానినెల్లఁ జాటుపద్యమణిమంజరులలోఁ జేర్చితిని. అందుఁ జేరని దిందొక్కటి : కడపమండలమందలి 'కుందుగడ్డ'నుగూర్చి చెప్పినది.

గీ. మందరాద్రిసములు మానవు లందఱు
చందమామకూన లిందుముఖులు
కందు లేనిమౌక్తికంబులు జొన్నలు
కుందనంపుబెడ్డ కుందుగడ్డ.

మఱియు శ్రీనాథుఁడు నానాజాతివనితలఁ గూర్చి చెప్పిన పద్యములు గొన్ని—

చ. తొలకరిమించుఁదీవగతిఁ దోఁప దుకాణముమీఁద నున్నయ
య్యలికులవేణితోఁ దమలపాకులబేరము లాడఁబోయి నే
వలచుట కేమి శంకరునివంటి మహాత్ముఁడు లింగరూపమై
కులికెడుదానిగబ్బిచనుగుబ్బలనందున నాట్యమాడఁగన్.

ఉ. పీసపుముక్కునత్తు నరపీసపుమంగళసూత్ర మమ్మినన్
గాసును రాని కమ్మ లరకాసును రానివి పచ్చఁబూసలున్
మాసినచీరఁ గట్టి యవమాన మెసంగఁగ నేఁడు రాఁగ నా
కాసలనాటివారి కనకాంగిని జూచితి నీళ్ళరేవునన్.

సీ. హరినీలముల కప్పు లణఁగించుమనుగొప్పు
విడఁ బువ్వుదండ దా వీడఁజాలఁ
గోటిచందురుడాలు గీటు వేయఁగఁజాలు
మొగముకుంకుమచుక్క సొగసు గుల్క

౨౦౮

వలఱక్కవలచెక్కు లణఁగఁ ద్రొక్కఁగ నిక్కు
పాలిండ్లపై వాఁచు పైఁట జాఱ
నిమళతిన్నెలమెట్టు పసిఁడిచెంపలఁ గొట్టు
పిఱుఁదుపై మొలనూలు బెళుకుఁదేర
చిగురుకెమ్మోవి పగడంపు జిగియు మెఱయ
మాటలాడఁగఁ గనుదోయి తేట లమరఁ
చెమట లూరంగ సింహాద్రి చేరవచ్చె
భోగగుణధామ యాంధ్రనియోగిభామ.

సీ. విడివకొప్పున జాజివిరు లొప్పఁగా వ్రాల
చుట్టుకుంకుమచుక్కబొట్టు చెదర
చక్కఁగాఁ బటువారు సందెదుకుచ్చెళ్ళు
చెలఁగుమెట్టియలపైఁ జిందులాడ
కొదమగుబ్బలఁ బైఁటకొంగు సయ్యాన జాఱ
ముక్కున త్రోకవింత ముద్దు గుల్క
మొలగంట లిమ్ముగు మ్రోఁతతో రంజిల్లఁ
గనకంపుటందియల్ ఘల్లురనఁగ
పొసఁగుకర్పూరవీడ్యము లొప్పొందుపఱచి
యమఁగుఁజేడెలతో ముచ్చటాడికొనుచు
వలరుసింహాద్రిపై కెక్కి హర్షమునను
వచ్చెఁ గలకంఠి వేపారిమచ్చెకంటి.

సీ. జిలుఁగైవచెంగావి జిగిమీఱుకుచ్చెళ్ళు
చిన్ని మెట్టెలమీఁదఁ జిందులాడ

నీలైనరత్నాల తాటంకములకాంతి
కులుకుగుబ్బలమీఁద గునిసియాడ
గుఱుతైనయపరంజి గొప్పము త్తెపునత్తు
మోవిపై నొకవింత ముద్దుగుల్క
తీరైనముత్యాలహారముల్ మేలిమై
మెఱుఁగుఁజెక్కులతోడ మేలమాడ
గంధకస్తురివాసనల్ గమ్మనంగ
వలరువిలుకానిచేతి పూవమ్మనంగ
కాళ్ళనందెలు గలుగల్లుగ ల్లనంగ
సొగసు గుల్కంగ వేపారిసుదతి వచ్చె.

సీ. మీఁగాళ్ళఁ జీరాడ మేలైనసరకుతోఁ
దీరుగా మడిచీర దీర్చి గట్టి
బిగువుగుబ్బలమీఁద నిగనిగ ల్దళుకొ త్త
నొరపయ్యెదకొంగు జాఱవైచి
వలపుల కొకవింత గలుగ దా గొప్పఁగాఁ
గురులు మున్నగ దువ్వి కొప్పు వెట్టి
నెలవంక నామంబు సలలితంబుగ నుంచి
తిరుచూర్ణ మామీఁద తీర్పు చేసి
యోరచూపుల విటులఁ దా నూరడించి
గిల్కు మెట్టెల రవరవ ల్గుల్కరింపఁ
జికిలి చేసినతామ్రంపుఁ జెంబు పూని
వీథి నేతెంచె సాతానివెలఁది యొకతె.

ఉ. వాసన గల్గుమేను నిడువాలుకనుంగవ గబ్బిగుబ్బలుఙ్
కేసరిమధ్యముఙ్ మదనకేళికి నింపగుహావభావములవి
న్యాసము గల్గినట్టిచెలినాఁగను భోగముదానిఁ జేయ కా
దాసరిదానిఁ జేసినవిధాతను నేమనవచ్చు నీశ్వరా.

సీ. పొలుపొందఁగ విభూతిబొట్టు నెన్నొసలిపైఁ
దళుకొత్తు చెమట కుత్తలపడంగ
సొగసుగాఁ బూదండ జోపినకీల్గొప్పు
జాఱఁగా నొకచేత సరుదుకొనఁగ
బిగిచన్నుఁగవమీఁద బిరుసుపయ్యెదచెంగు
దిగజాటి శివసూత్ర మగపడంగఁ
ముక్కున హొరుమంటి ముత్యాలముంగర
కమ్మవాతెఱమీఁద గంతు లిడఁగ
గౌను జవ్వాడ మెట్టియల్ గదిసి మ్రోయఁ
గమ్మవిలుకాని జాళువాబొమ్మ యనఁగ
మెల్ల మెల్లన సింహాద్రిమీఁది కేఁగెఁ
గన్నెపూఁబోఁడి యగసాలివన్నెలాఁడి.

ఉ. వాలగుకన్నుదోయి బిగువట్టువగుబ్బలు కారుచీకటిం
జాల హసించుకొప్పుఁజిగి సారసమున్నగుమోము గల్గునా
బాలికఁ గూలి కమ్ముకొన బట్టలు నేసెడివాని కిచ్చె హా
పాలెత గాదురా కుసుమసాయకు పట్టపుదంతి యింతియే.

ఉ. కుమ్మరివారిబాలిక చకోరవిలోచన ముద్దుగుమ్మ యా
వమ్ముదరిఙ్ రసాములినవస్త్రము చుంగులు జాఱఁ గట్టి తాఁ

గమ్మని మ్రోఁతతోఁ గరవటమ్ముల ఖాండము లంగజాస్త్రపా
త మ్మనఁ బ్రోవు దీసె విటతండముగుండియ లారవిచ్చఁగన్.

సీ. తళుక్కుతళుక్కను కాంతి బెళుక్కు కెంపులముంగ
రందమై కెమ్మోవియందుఁ గుల్క
ధగధగద్ధగలచే దన రారుబంగారు
గొలుసులింగపుకాయ కొమరు మిగుల
నిగనిగన్నిగలచే నెగడుచెల్వపుగబ్బి
గుబ్బ లురంబున నిబ్బరింప
రాజహంసవిలాసరాజితం బగుయాన
మందు మెట్టెలు రెండు సందడింప
సరసదృక్కుల విటులను గరఁగఁజూచి
పొందికై నట్టి మోమున భూతిరేఖ
రాజకళ నొప్ప వద్దంకి రాజవీథిఁ
బొలిచె నొకకొమ్మ గాజులముద్దుగుమ్మ.

సీ. మకరధ్వజునికొంప నొకచెంప గనుపింపఁ
జీర గట్టినదయా చిగురుఁబోఁడి
యుభయకక్షములందు నరుదీర్ఘతరము లౌ
వెఱులు పెంచినదయా నీలవేణి
పసపువాసన గ్రమ్మఁ బైఁటచేలము లెస్స
ముసుకు పెట్టినదయా ముద్దుగుమ్మ
పూర్ణచంద్రునిబోలి పొసఁగ సిందూరంపు
బొట్టు పెట్టినదయా పొలతి నుదుట

ఎమ్మె మీఱంగ నిత్తడిసొమ్ము లలర
సోరచూపులు గుల్కు సింగార మొల్క
కల్కి యేతెంచె మరునిరాచిల్క యనఁగ
వలపులకు పేటి యొక యొద్దికులవధూటి.

క. నిబ్బరపుఁగలికిచూపులు
గబ్బించుక లేనిపిఱుఁదు సన్నపునడుమున్
మబ్బుకురు లుబ్బుకుచములు
బిబ్బిలకుఁ గాక కలవె పృథివీస్థలిపై.

శా. పొచ్చెం బింతయులేక హంసనడతోఁ బోల్పొందులేనవ్వుతోఁ
బచ్చల్లాపినకుల్కుముంగరరుచిన్ బాగైనకెమ్మోవితో
నచ్చంబైనమునుంగు వెట్టి చెలితో నామాటలే చెప్పుచున్
వచ్చెన్ బో కుచకుంభముల్గదలఁగా వామాక్షి దా నిళ్ళకున్.

ఉ. దుష్పరివారశూన్యగతితో మెఱుఁగై సరసోచితోల్లస
త్పుష్పశరాసనక్రియకుఁ బొల్పెసలారి మనోహరంబు నై
పుష్పసుగంధ్యనంగగృహపుణ్యమునన్ భుజియింపఁగల్గె నా
స్త్రొప్పరి కెన్ని యున్న సరితూఁగినవే యొకశోభనంబుతోన్.

క. ఆకదురునఁ బికరవమున్
ఆకదురున భృంగరవము నాత్మరవంబున్
ఏకీకృతముగ నేకు ల
నేకులు విన వడికె ముదిర యేకులముదిరా!

ఉ. గుబ్బలగుమ్మ లేఁజిగురుఁగొమ్మ సువర్ణపుఁగీలుబొమ్మ బల్
గబ్బిమిటారిచూపులది కాఁపుది దానికి వేల యొక్కనిం
బెబ్బులి వంటఁగట్టితివి పెద్దవు నీ వ్వనరాదురోరి దా
నబ్బ! పయోజగర్భ! మృగ నాభికి నింత విలాస మేటికిన్.

శా. దాయాదుల్వలె గుబ్బచన్ను లొఱయన్ ధావళ్యనేత్రాంబుజ
చ్ఛాయల్ తాండవమాడఁ గేరి పురుషప్రాంతమ్మునన్ మన్మథుం
డేయం జంగమువారి చంద్రముఖి విశ్వేశార్చనావేళలన్
వాయించెం గిరిగిండ్లు తాళకుశలవ్యాపారపారీణతన్.

ఉ. పువ్వులు కొప్పునం దుఱిమి ముందుగఁ గా
నసియాడుచుండఁగా
జెవ్వనఁ జంగసాఁచి యొకచేత మరోఁకలి పూని యొయ్యనన్
నవ్వుముఖంబుతోడఁ దననందనుఁ బాడుచు వాఘుఁజూచుచున్
సువ్వియసువ్వి యంచు నొకసుందరి బియ్యము దంచె
ముంగిటన్.

సీ. బొమవింటఁ దొడిగిన పూవింటిదొరముల్కి
పోల్కిఁ గస్తురిపోఁగబొట్టు దీర్చి
చకచక లీనుతారకలరేకలువోలెఁ
గొలుకులు వెడలఁ గజ్జలము దీర్చి
పొడుపుగుబ్బలిమీఁదఁ బొడమునీరెండ నా
రంగుచందురకావిరైఁక దొడిగి
పిఱుఁదుపొక్కిలి యనుమెఱకపల్లము గప్పఁ
గాంతివెల్లువవంటి చేల గ[illegible]

అంచకొదమలగమి బెదరించుపోల్కి
నందెచప్పుళ్ళు ఘల్లుఘల్లనుచు మొఱయ
నడుము జవజవలాడఁ గిల్లడ ఘటించి
వచ్చె ముక్కంటి సేవకు మచ్చెకంటి.

సీ. తాటంకయుగధగద్ధగితకాంతిచ్ఛటల్
చెక్కుటద్దములపైఁ జిరువారఁ
నిటలేందుహరినీలకుటిలకుంతలములు
చిన్నారిమోమునఁ జిందుద్రొక్క
బంధురమౌక్తికప్రకటహారావళుల్
గుబ్బచన్నులమీఁద గునిసియాడఁ
గరకంకణక్వణక్వణనిక్వణంబులు
పలుమారు జాతిపైఁ బరిఢవిల్ల
ఓరచూపుల విటచిత్త మూఁగులాడ
*తాహుకుళలతఁ బక్కనిమోహనాంగి
పాటఁ బాఁడుచుఁ గూర్చుండి రోటిమీఁదఁ
దిండి రుబ్బంగఁ గన్నులపండు వయ్యె.

ఉ. కూటమి నొక్కనాటికిఁ ద్రికోణసహస్రములం బగుల్చునీ
ధాటికిఁ జల్లడంబులను దారుణగోణము లంచుగోచులుఁ
గాటులు నోర్వఁగాఁగలవె! చాలును నీదువిజృంభణంబు బయో
యేటికి లేవఁటాటిది యీసరిప్రొద్దుకడం బ్రజాపతీ!

ఉ. మాపటికొండవీటికసుమాలవుఁదొత్తులఁ జూచి రేల యు
ద్దాపవకీర్తిచూపెదవు దబ్బఱకన్నమ! వారినొామున

శ్చాపగృహాంతరాళతలజాగ్రదుదగ్రనిరర్గళప్రణో
ద్దీపితకాలకూటవిషదిగ్ధశరీరుల ము న్నెఱుంగవే!

చ. నడి గలవంటగుంటకులసంభవ వేంకటభట్లయింటిలో
వడు గని చేరవత్తురట వచ్చినబ్రాహ్మల కేమి వెట్టునో
పిడుకలఁ బెట్టునో మఱియుఁ బీఁటల బెట్టునొ కాలఁ బెట్టునో
తడఁబడ లేవఁ ద్రోలి తనదడ్డొక టడ్డము బెట్టి కొట్టునో?

ఇప్పుడు నే నిక్కడ నుదాహరించినవిగాక యింకను బెక్కు పద్యములు నానాజాతిస్త్రీస్వభావాదివర్ణనములు గలవి శ్రీనాథకృతములుగా వినవచ్చుచున్నవి. ఇందు నే నుదాహరించినవానిలో నేవేవి కొన్నిగాని యింకను వట్టు వినవచ్చువానిలోఁ గొన్నిగాని నిజముగా శ్రీనాథకృతములు గాకయుఁబోవచ్చును. ఇట్లనుటకు సాధకము పీ క్రిందివిషయమును బెక్కేండ్లకుమునుపే చాటుపద్యమణిమంజరిలోఁ బ్రకటించితిని.

ఉ. చూడఁగ నల్పు గాని పరిశోభితదివ్యకురంగనాభ మే
జాడను? రాజయోగ్య మగుజవ్వని నల్లనిమేనిసంచు తో
డాడఁగరాదుగా! రతిరహస్య మెఱింగినఁ జిత్తసంభవ
క్రీడలఁ దేరి చూడవలె గేదగిగంగి విచిత్రవైఖరుల్.

ఉ. భూతలమందు ధాతకు నపూజ్యత గల్గెను రెంట మూఁట భా
గోతులబుచ్చిగాని కొక కొంచెమనంగగృహంబు సేయమిఁ
భీతకురంగనేత్ర యగుపెంటెలనాగికి మర్మజాతసం
ఘాతము లుంచినందుకును గంగిని నల్పొనరించినందుకున్.

అను పద్యములు శ్రీనాథకృతములుగాఁ వినఁబడు చున్నవి. కాని యీ పద్యములు తురగారామకవిగ్రామణి వని యీ క్రిందిపద్యము నిరూపించుచున్నది.

ఉ. పెండెలనాగి కొప్పవయిఁ బెద్దికటిస్థలి గంగిగుబ్బచ
న్గొండల నుండురామకవికుంజరుహ_స్తము క్రింద పేసె హా
వండక బంటుపల్లి; యది పండిన నీకనుమాలధారుణీ
మండలనాథుఁ బోలునొకమానవమాత్రుని వేఁడఁబోవు నే!

మఱియు,

ఉ. రాతిరి నేను వస్తు హయరత్నము వస్తు కవీంద్రగాయక
వ్రాతము వస్తు..............................
....
లేఁతమిటారి నావయనులేమ యువ-కుఁ బస్తు భూవరా!

ఇత్యాది పద్యమును గూడఁ గొందఱు శ్రీనాథ కృత మందురు గాని యదియు రామకవికృతమే యని పలువుర పారంపర్యపువినుకలి. ప్రతికూలప్రమాణములు గల వాని నిట్టివానిని విడనాడవచ్చును. కాని శ్రీనాథునివిగా వినఁ బడుచున్నచాటుధారల నన్నింటిని శ్రీనాథశత్రువు లెవ్వరో కల్పించినా రనువారిస్వకల్పితపువాదమును నేను సంభావింపఁ జాలను.

మఱియు "ఎట్టిజారుఁడయినను దన దుశ్చారిత్ర మును దానే ప్రకటించుకొనుచుఁ బద్యముల వ్రాయునా? కావున శ్రీనాథుఁడు జారుఁడను నపవాద మాతని కాల

ములో లేక యాతని యనంతరము చాలఁ గాలమునకుఁ బుట్టియుండునని తలఁపవలసియున్నది" అని యొక యాక్షేపముగలదు. ఈ యాక్షేపమునకు లోకజ్ఞత చక్కఁగా సమాధానము నొసఁగఁగలదు. లోకమున విషయవాసనల జయింపగలవారే కాలమునఁగాని యసాధారణముగా నుందురు. లౌకికవిషయసముల్లాసముతో నుండువారికి భోగవాంఛలు పొంగారుచుండును. అయినను సర్వసౌభాగ్యములు గల్గియుండియు నందందుఁ గొందఱు సువిరక్తులై, నిర్వికారులై, వీరవ్రతులై వెలయుచుందురు. సాధారణముగా ననేకులు స్వాంతము జఙ్జువాఱుచున్నను లోకనిందకు వెఱచియు, సంఘమర్యాదకు జంకియు, నింకను బలుబాధలకు భయపడియు సద్వర్తనమును సాగించుకొనుచుందురు. అట్లు వారు పవిత్రవర్తనమును బడయుటగూడ నిజముగా భగవదనుగ్రహోయత్తమే. సన్నివేశములు స్వాధీనములై దుష్ప్రవర్తనమునకుఁ బ్రోవలొసంగుచున్నను, చిత్తము చిదుకుచున్నను, చిత్రముగా నపాయముల కందక పవిత్రవర్తనమునే పడయఁ గల్గుచుంట భగవదనుగ్రహాయత్తమే కాదా! రహస్యముగాఁ దమవర్తన మెంతేని క్రుళ్ళువాఱి దుర్గంధిలమై రోఁత గొల్పుచున్నను గొందఱు బాహిరముగాఁ బరిశుద్ధులువోలె శిష్టతను నటించుచు శ్రీరంగనీతు లాడుచుందురు. లోనెల్ల నపవిత్రతతో నిండియుఁ

బయికిఁ బరమవేదాంతములు పలుకుచుఁ గాషాయములఁ దాల్చి సన్యాసివేషములతోఁ గొందఱు పయోముఖవిష కుంభములువోలె లోకమును మోసగించుచుందురు. తారతి సచ్చరిత్రులయ్యును కొందఱు పయికి దుశ్చరిత్రులువోలెఁ దోఁచునట్లు ప్రవర్తించుచుందురు. తమ సచ్చరిత్రభంగమును జాటుసేయక సంతాపముతో వెల్లడించుకొనుచుఁ గొందఱు కుందుచుందురు. తమ తప్పిదములను దప్పిదములఁగాఁ గూడఁ దలఁపక కొందఱు కొండాడుకొనుచుందురు. తప్పిదముల బలములుగూడఁ గాలభేదములబట్టి తార్మారగుచుండును. ఒక కాలమునఁ బ్రబలముగాఁ దలఁపఁబడు తప్పిదము కాలాంతరమున దుర్బలముగాను, ఒప్పిదముగాను గూడఁ దలఁపఁబడుటయుఁ గలదు. లోకమింత వింతతీరు గలది.

శ్రీనాథుఁడు సుఖదుఃఖములను, లాభనష్టములను, మానావమానములను దనకుఁ దటస్థించినవానిని జాటుసేయక చాటిచెప్పుకొనుస్వభావము గలవాఁడు. తన గృహాచ్ఛిద్రములను, దేశాటన క్లేశములను, దారిద్ర్యమును, వానివలని యవమానములను నాతఁడు కలకాలము దెలియఁదగునట్లు కవితలో వెలయఁజెప్పుకొన్నాఁడు. నేల పన్నునీయఁజాలకపోఁగా రాచవారు నగరివాకిట నిలఁబెట్టి భుజముపై నల్లగుండు మోపుటను, చేతులకు వెదురు

గొడియ వేయుటను, కాళ్లకు నిగళయుగళము దగిలించుటను, నెదురెండలో నూరివీథులఁ ద్రిప్పుటను అవమానము లని యడఁచిపుచ్చక చాటిచెప్పుకొన్న జగఁజెట్టికి శ్రీనాథున కిఁకఁ దనవలచి వర్తించిన శృంగారవర్తనమును గూర్చియా సిగ్గుపాటు! అతఁడు దానినొక ప్రాభవవిశేషముగానే పరిగణించెను. అతఁడేకాదు; ఆతని నాదరించిన యా కాలపు మంత్రులుగూడ నట్లే పరిగణించిరి. కాకున్నచో భీమఖండమునఁ "గాంచీమౌక్తికతారహాః" రేత్యాదిపద్యమును రచించుట యెట్లు?

కవులు గొంద తిట్టివారు గలరు

కవికులతిలక మగుకాళిదాసునిఁ గూర్చియు నిట్టువంటి ప్రతీతి గలదు.

అనుష్టుప్.

ధన్యాం విలాసినీం మన్యే కాళిదాసో య దేతయా
నిబద్ధ స్స్వగుణై రేవ శకుంత ఇవ పంజరే.

ఇత్యాది శ్లోకములు తజ్జ్ఞాపకములు గలవు. మేఘదూతమున నాతఁడు——

మందాక్రాంతము.

జ్ఞాతాస్వాదో వివృతజఘనాం కోవిహాతుం సమర్థః.

(పూర్వ. 45)

అని తన యాస్వాదజ్ఞతను చాటుకొన్నాడు.

కవిశేఖరుఁ డగురాజశేఖరుఁడు :

*శా. కర్ణాటీదశనాంకిత శ్శితమహారాష్ట్రీ కటాక్షాహతః
ప్రౌఢాన్ధ్రీకుచగుమ్ఫితః ప్రణయినీభ్రూభంగవిత్రాసితః ;
లాటీ బాహువివేష్టితశ్చ మలయస్త్రీతర్జనీతర్జిత
స్సోయం సంప్రతి రాజశేఖరకవి ర్వారాణసీం వాఞ్ఛతి.

అని తన నానాదేశవిలాసినీభోగానుభూతిని వెల్ల డించుకొన్నాఁడు.

ప్రచండపండితకవి యగుజగన్నాథపండితరాయఁడు :

†వసంతమాలిక.

యవనీ నవనీతకోమలాంగీ
శయనీం మమ యాతిచే త్కదాచిత్
అవనీతల మేవ సాధు మన్యే
న వనీ మాఘవనీ వినోదహేతుః.

అని తన యవనీప్రియత్వపుముచ్చటఁ జెప్పుకొన్నాఁడు. భామినీవిలాసము తత్ప్రియతాజ్ఞాపకముగా రచితమయ్యెనని యైతిహ్యమున్నది. కాశీపట్టణమున విద్వాంసు లీపండితరాయని బహిష్కరించిరఁట!

ఇట్టివా రింకను గలరు; వీరు సంస్కృతకవులు; తెలుఁగుగవీశ్వరులు నిట్టివారున్నారు. ధూర్జటికవి కాళహస్తీశ్వరశతకమునందు "సంతోషించితిఁ జాలుఁజాలు రతిరాజద్వార సౌఖ్యంబులన్" అని తనిసి విసివినాఁడు.

*ఉద్ధృతము - క్షేమేంద్రుని ఔచిత్యవిచారచర్చనుండి 81 శ్లో.

†చూ. పండిత రాజకావ్యసంగ్రహః - పుట 190-586 శ్లో. (హైదరాబాదు సం. అకాదమీ ప్రకటన 1958.)

ఈతనికవితామాధుర్యమునకు మెచ్చి శ్రీకృష్ణదేవ రాయలవా రొసఁగినసమస్యయు నేకవియో చేసిన పూరణ ములు సుప్రఖ్యాతములు.

చ. స్తుతమతియైన యంధ్రకవి ధూర్జటిపల్కుల కేల కల్గెనో
యతులితమాధురీమహిమ; హా తెలిసెన్ జగదేక మోహనో
ద్ధతసుకుమారవారవనితాజనతాఘనతాపహారిసం
తతమధురాధరోదితసుధారసధారలఁ గ్రోలుటంజుమీ !

ఈధూర్జటిమనుమఁడును కృష్ణరాయవిజయ ప్రబంధ కర్తయు నగుకుమారధూర్జటికవికూడఁ బై సమస్యను తన గ్రంథమునఁ బ్రశంసించుకొన్నాఁడు !

సాహితీసమరాంగణసార్వభౌముఁ డగుమహారాజు విద్వద్గోష్ఠిలో నట్టి సమస్యాపూర్తి జరిగినది. అది పూరించిన కవీశ్వరుఁడుగాని, విన్న మహారాజుగాని, అట్టివర్తనముతో నున్నయాకవీశ్వరుఁడుగాని దానికి నేవగించుకొనువారుగా నుందురేని యది సందర్భించునా ?

వేయేల ? నీతివర్తనము విషయమున భూతకాలము కంటె వర్తమానకాలమే హెచ్చుగాఁ గీర్తనీయ మని నానమ్మకము. రాజులకు, రాజమంత్రులకు, రాజాస్థాన కవులకు వేశ్యాప్రియత్వ మొక విభవముగా సమ్మానార్హ ముగాఁ బూర్వకాలమునఁ బొగడ్త గనుచుండెడి దనుట కెన్నియేని ప్రబలప్రమాణములున్నవి. అది దోషముగా,

నవమానకారణముగా, నడఁచిపుచ్చఁదగినయపరాధముగా నేఁటికాలమున నెన్నఁబడుచున్నది. కాని భూతకాలమునం దంతరోఁత లేదు. స్మృతీతిహాసాదులలోని విషయముల నిప్పుడు పేర్కొనను. మహారాజగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల యాముక్తమాల్యదలో "భోగినీసంగతికి రాజుపోవుట" వర్ణిత మయ్యెను. మఱియు నామహారాజునకు పలువురు భార్య లప్పటికే వెలయుచుండినను శ్రీకాకుళపుణ్యక్షేత్రమున కరిగి హరివాసరోపవాసవ్రతముతో నున్న నాఁటిరాత్రి యంధ్రనాయకస్వామి స్వప్నప్రత్యక్షమై చేసిన యను గ్రహమును "ఇతోధికబహుప్రేయసీప్రాప్తి" వ్యంజకముగా నుండెను! ఇప్పటికి నించుమించుగా ముప్పదియేండ్లకు మునుపటికాలమువఱకు వర్తిల్లినమహావిద్వాంసుఁడు, మహా ప్రతిభాశాలి, మహాకవియగు మాడభూషి వెంకటాచార్యుల వారి వేశ్యాప్రియత్వము విఖ్యాతము. వారి ప్రేయసియగు రామావధూటిమేడ నేఁడును గుంటూరఁగలదు. "అభినవ పండితరాయనిరంకుశచర్య వేంకటాచార్య" యని వారి బిరుదు. వారి రామావధూటీతారావళిని చాటుపద్యమణి మంజరి ద్వితీయభాగమునఁ బ్రకటించితిని. అందువిడువఁబడిన పద్యముల నిందుఁ జేర్చుచున్నాను.

సీ. ఫలహారముము జేసి పవళింపఁగా వచ్చి
విడె మిచ్చి పేఁడు పేఁ దలకుఁ బోసి

కోవలె నిట పండుకొనుఁడు మీ రని పోయి
జలకంబు లాడి పూనలు ధరించి
లలి జిల్గుమల్లుసెల్లా గట్టి రవిక చే
పట్టి రాఁజూచి యాపాదమ స్త
కంబు గాన్పింప మోహంబునఁ బైఁబడి
గ్రుచ్చి కౌఁగిటఁ జేర్చి కుచయుగంబుఁ
బట్టఁబో రామలక్ష్మి పార్శ్వమునమండి
హుమ్మనుచుఁ బల్కి నంత నే నులికిపడఁగ
దానితో నే మనుచు నీవు పూనుకొన్న
తీవి మఱవంగఁ దరమె రామావధూటి.

సీ. ఒకనాఁటికలలోన నుదయమే నినుఁ బట్టి
రతి గోర నిపుడు నిస్త్రాణఁ జేయు
మధ్యాహ్న మని తెల్పి మధ్యాహ్నమున రాఁగ
విడెము సేయుం డని విడెము సేసి
నంతట నిద్రించి యావల మీయిష్ట
మని కూర్కి లేచినవెనుక జుట్టు
దువ్వెద రమ్మని దువ్వుచు రాత్రికి
సిన లని చేతిలోఁ జేయి వేసి
యిటులఁ దండన సేయునంతటను నిద్ర
మేలుకొని గుండె ఝల్లన మేను మఱచి
సొమ్మసిల్లి యొకింత యుసూరు మనుచు
మదిని దపియించుచుంటి రామావధూటి!

సీ. కలగంటి నొకరాత్రి కనకాంగి నీతోడ
సమరతితోఁ గేళి సల్పినట్లు
కలగంటి నొకరాత్రి కలకంఠిరో నీవు
పరతిలో నను గుషాల్పఱిచినట్లు
కలగంటి నొకరాత్రి కలికి గాఢాలింగ
నాదిసౌఖ్యంబుల నలరినట్లు
కలగంటి నొకరాత్రి కమలాక్షి నీతోడ
బంధలీలలఁ జాల బడలినట్లు
ఒక్కరాతిరి కలఁ గంటిఁ జొక్కి నేను
నీదు కెమ్మోవి యానుచో నీవు నాదు
పై పెదవి యానుచును ఱెప్పపాటు లేక
మన్ముఖము చూచునట్లు రామావధూటి!

ఈ పరిశీలనమువలన "నెట్టి జారుఁడయినను తన దుశ్చారిత్రమును దానే ప్రకటించుకొనుచుఁ బద్యముల వ్రాయునా" యను నాక్షేప మపాస్తమయినది. "స్వచ్ఛమగు శ్రీనాథుని కీర్తిని గళంకితమొనర్చుచు నాతఁడు విషయలోలుఁ డని నిరూపించు నైతిహ్యములును జాటు పద్యములను గొన్ని యంధపరంపరగ నంధ్రలోకమునఁ గొంతకాలమునుండి వ్యాప్తములై యుండుట పాఠకమహాశయు లెఱింగియేయుందురు. మోహాంధకారమూలకము లగుసీ గాథలను భేదించి వినిర్మలకీర్తితేజోవిరాజితం బగు శ్రీనాథునిదివ్యమూర్తిని నాంధ్రలోకమునకు బ్రకాశింపఁ

జేయు విజ్ఞాన భానూదయమునకు శ్రీ శాస్త్రిగారిహృదయ మునఁ గూడ నవకాశము లేకపోయినది. అని శృంగార శ్రీనాథవిమర్శకులు నాపై దెబ్బఁ దీసిరి. ఇప్పటి కించుమిం చుగా నేనూఱేండ్లకుముం దుండిన శ్రీనాథకవీశ్వరునిచరిత్ర మును నేను తద్గ్రంథములను శాసనములను నైతిహ్యాము లను నితర సాధనములను సమకూర్చుకొని శక్తికొలఁదిని జక్కఁ జూచి సంధానించితిని. వానిఁబట్టి తత్స్వరూపస్వభా వాదులు గొంతవఱ కనుమేయములయ్యెను. పై విమర్శకులు శ్రీనాథుని విష్ణశంకమూర్తినిజూచిరట కాని వాస్తవముగా నే నట్టిదానిఁ జూడలేకపోయితిని. లోకసామాన్యుడఁనయిన నేను నేఁటి కేనూఱేండ్లకుఁ బూర్వమున్న శ్రీనాథుని మూర్తి నెట్లు చూడఁగలను ? అట్టి దివ్యదృష్టి నాకు లేదు. నేను లోకో త్తరుడఁ గాను. ఐతిహ్యాములు చాటుపద్యములు అంధపరం పరగ వచ్చుచున్నవట ! ఓహో ! లోకపుగ్రుడ్డితనమును దివ్యదృష్టిగలవారు వీరుగదా తెలియఁగల్గిరి ! అవి మోహాంధ కారమూలకము లట ! ఎవరి దా మోహాంధకారము ? వీరి వాక్యములు స్వతఃప్రమాణములుగాఁబోలును ! విజ్ఞాన భానూదయమునకు నా హృదయమునఁగూడ నవకాశము లేకపోయెనట ! చేయిసాగినట్లెల్లఁ జెలరేగి వ్రాయుచుండు వ్రాతఁల కిట్టివాని కేమని బదులు చెప్పవచ్చును ?

లాక్షణికోదాహృతులు

క్రీడాభిరామము శ్రీనాథకృతమే యనుట కింత దాఁక బెక్కు సాధనములఁ జూపితిని. కాని శృంగార శ్రీనాథముపై విమర్శము వెలయించిన విమర్శవిశారదు లింక నొక యాక్షేపమును నిక్షేపించిరి.

“అప్పకవి మొదలయిన యాధునికలాక్షణికు లొక రిద్దఱు క్రీడాభిరామమందలి పద్యములను శ్రీనాథుని వీథి నాటకములోని వని యుదాహరించినను బూర్వలాక్షణికులు పలువురు—అందులో శ్రీనాథున కించుమించుగా సమకాలికు లగు శ్రీధరాదులు కూడ ఈ గ్రంథమందలి పద్యములను వల్లభరాయని వీథినాటకములోని వనియే తమ లక్షణ గ్రంథములలో నుదాహరించియున్నారు. ఈవిషయము శ్రీ శాస్త్రి గారి సిద్ధాంతమునకుఁ బ్రబల బాధకము గాఁగలదు. శాస్త్రిగా రీ సంగతిని పూర్తిగా విస్మరించి యిందుంగూర్చి యేమియును జర్చింపరయిరి. శ్రీనాథవల్లభరాయల దొంగతనమును గని పెట్టు మనపాటి నైపుణ్యము వారికి లేకుండెనో ? పై వాక్యములు బూటకంపు బూకరింపులఱుంగలు ; దుర్వివేకధురంధరములు. ఎట్లనఁగా : క్రీడాభిరామమందలి పద్యములను శ్రీనాథుని వీథినాటకములోని వని యుదాహరించినవారు అప్పకవి మొదలయినవా రొకరిద్దఱు గారు. నలుగు రైదుగురు. అప్పకవీయము, లక్షణదీపిక, వీరరాజీయము,

లక్షణసారసంగ్రహము మొదలగు గ్రంథములఁ జూచునది. మఱియు వీ రెల్ల రాధునికులును గారు. ఆధునికులనుట వీరేశలింగము పంతులుగారు 'ఆధునిక కవులు' అని చేసిన కవిచరిత్రవిభాగము ననుసరించినదేని క్రీడాభిరామపద్యము లను శ్రీనాథుని పేర నుదాహరించినవారిలో నొకరిద్దఱే యాధునికకవులలోనివా రగుదురు. కాని పలువురు మధ్య కవులలోనివారు. లాక్షణికులు పలువురు క్రీడాభిరామపద్య ములను వల్లభరాయని పేర మదాహరించిరనుట దబ్బఱ. అట్టి లాక్షణికుఁ డొక్కఁడేవి నాకుఁ దెలియరాలేదు. అనేకులు లాక్షణికులు శ్రీనాథుని పేరఁ గ్రీడాభిరామపద్యముల నుదాహరింపఁగా నొకరిద్దఱు మాత్రమే య ట్లుదాహరించి రనుటయు, నొక్క లాక్షణికుఁడేని వల్లభరాయని పేర నా పద్యముల నుదాహరింపకపోఁగాఁ బలువురు లాక్షణికులు అందును శ్రీనాథున కించుమించుగా సమకాలమువా రగు శ్రీధరాదులు అట్లుదాహరించిరనుటయు నప్రామాణికోక్తులు. శ్రీధరాదు లగులాక్షణికులు శ్రీనాథున కించుమించుగా సమకాలమువారట! ఇట్లనుటకుఁ బ్రబలప్రమాణములు మృగ్య ములు. శ్రీధరుఁడుగాక మఱి యిఁక 'ఆదులు' ఎవ్వరు? ఈ విషయములట నా సిద్ధాంతమునకుఁ బ్రబల బాధకము లట! అందుచేత నేను వీనిని బూర్తిగా విస్మరించితినట! విమర్శకులు బలేపూర్వపక్షమును వెల్లడించి నా వాదమును

సిద్ధాంతముగాకుండఁ జేసిరిగదా! నే నెఱిఁగినంతలో లాక్షణికు లెవ్వరును క్రీడాభిరామపద్యములను వల్లభరాయని పేర నుదాహరింపలేదు. ప్రబంధరత్నాకర మను పేర ప్రబంధపద్యములను సంధానించిన పెదపాటి జగన్నాథకవి యొక్కఁడు మాత్రము (ఈతనిది లక్షణగ్రంథము గాదు.) వల్లభరాయని పేరఁ గ్రీడాభిరామ పద్యముల సేకరించినాఁడు. ఈ విషయమును నేను శృంగారశ్రీనాథమున స్పష్టముగాఁ బేర్కొనియేయుంటిని. ఈ జగన్నాథకవి పెద్దనాదులకుఁ దర్వాతివాఁడు. ఆంధ్రచ్ఛందోలక్షణగ్రంథములలో లక్షణసారము, అథర్వణచ్ఛందము, ఉత్తమగండచ్ఛందము, గోకర్ణచ్ఛందము, కవిగజాంకుశము, కవిసర్పగారుడము, కవిలోక చింతామణి, కవిరాక్షసచ్ఛందము, నీలకంఠచ్ఛందము అనునవి నే నెఱింగినంతవఱకుఁ బ్రాచీనములు. ఇందుఁగొన్ని శ్రీనాథునకుఁ బూర్వమే వెలసినవి. స్థూలదృష్టి నిట్లు చెప్పుటగాని వీనికన్నింటికిని రచనాకాలము స్పష్టముగా నిర్ణయింప శక్యముగాకున్నది. ఇవి యెల్ల నముద్రితములు. ఇందుఁ బెక్కింటి యునికిగూడ నెఱుఁగరాకున్నది. ఇందు కవిగజాంకుశము, కవిసర్పగారుడము, లక్షణసారము, కవిసార్వభౌమచ్ఛందము కవిలోకచింతామణి అనునవి మాత్రమే సమగ్రముగానో అసమగ్రముగానో దొరకినవి. వీనిలో నెందుఁగాని క్రీడాభిరామపద్యములు గానరావు.

శ్రీనాథునికిఁ జాలఁ దర్వాతివారిలో చిత్రకవి పెద్దన, ముద్దరాజు రామన, గణపవరపు వేంకటకవి యనువారి గ్రంథములు సర్వలక్షణసారసంగ్రహము, కవిసంజీవిని, ప్రయోగరత్నాకరము అనునవి దొరకియున్నవి.

ఆకేండ్లక్రిందట మైసూరుదొరతనపువారియొద్దనుండి కె. వి. లక్ష్మణరావుగారు కొన్ని తెలుఁగుగ్రంథములను సాహిత్యపరిషత్తునకై కొనిరి. చిత్రకవి పెద్దన సర్వలక్షణ సారసంగ్రహము, హరిభట్టు నృసింహపురాణము మొదలగునవి యవి యాంధ్రసాహిత్యపరిషద్భాండారమున నిప్పుడున్నవి. మైసూరనుండిరాఁగానే వాని నేను గడముట్టఁ బరిశీలించితిని. వానిఁగూర్చి కొంత లఘుసూచిక వ్రాసికొంటిని. చిత్రకవి పెద్దనకృతిలో క్రీడాభిరామపద్యమున్నట్టు నేను వ్రాసికొన్న సూచికలోఁగానరాదు. అందాపద్యములు లేవనియే నా నమ్మిక. ముద్దరాజు రామన గ్రంథమునను, గణపవరపు వేంకటకవిగ్రంథమునను గూడ క్రీడాభిరామపద్యములువల్లభరాయని పేర నుదాహృతము లగుట నాకుఁగానరాలేదు.

శ్రీధరచ్ఛంద మింతవఱకు నా కెక్కడను గానరాలేదు. ప్రసిద్ధ గ్రంథాలయములం దెందును దాని యునికి తెలియరాలేదు. రంగరాట్ఛందస్సు మొదలగులక్షణగ్రంథములందు శ్రీధరచ్ఛందములోనివిగా నీ క్రిందిపద్యము లుదాహృతము లయ్యెను.

క. మయరసతజభగణంబులు
నయధనభయవిలయబంధన శ్రీతేజో
జయములు క్రమమున నొసఁగును
ప్రియసరసవచోభిరామ పిన్నయసోమా!

క. సురనరతిర్యగ్గౌరవ
వరగతు లగుభూసురాదివర్ణాక్షరముల్
గురులఘువులు నరసురగతు
లరిరాయవిఫాల! సోమ! యవనీపాలా!

వీనిఁబట్టి యది 'పిన్నయసోమ' భూపతి పేరఁ జెప్పఁబడినట్లు తెలియనగును. ఆతఁ డారెవీటి బుక్కరాయల వంశమున పూర్వుఁడే యని తలఁపఁదగును. పై పద్యము లిట్లు సోమభూపతిసంబోధనముతో నున్నను శ్రీధరచ్ఛందస్సులోనివిగా లక్షణగ్రంథములం దుదాహృతము లగుపద్యములు పెక్కులు విష్ణుసంబోధనములతోఁగూడ నున్నవి. ఇం దేపద్యములు సరి యయినవో యెఱుఁగరాదు. ఆగ్రంథము దొరకినప్పుడుగాని దానిఁగూర్చి యిదమిత్థ మని నిర్ణయింపఁజాలము. శ్రీధరచ్ఛందము నేనుజూడలేదు కనుకఁ జెప్పఁజాలమ గాని తక్కినగ్రంథములందు క్రీడాభిరామపద్యములు వల్లభరాయనిపేర నుదాహృతము లయ్యె ననుట కాధారము నాకుఁగానరాలేదు. ఇప్పటికిఁ గ్రీడాభిరామము శ్రీనాథకృతము కాదనువారి సర్వవాదములకు శక్యమైనంతవఱకు సమాధానము చెప్పితిని.

ప్రేమాభిరామము

రావిపాటి త్రిపురాంతక కవీశ్వరుఁడు ప్రేమాభిరామ మను పేర సంస్కృతమున రచియించిన వీథీరూపకము ననుసరించి తెలుఁగున నీ క్రీడాభిరామము రచితమయ్యె నని యిందుఁ గలదు. ప్రేమాభిరామము నేఁడు గానరాదు. ఈక్రీడాభిరామ మాప్రేమాభిరామచ్ఛాయ ననుసరించి రచింపఁబడినదే కాని దానికి సరి యయిన తెనుఁగు గాదు. ఓరుగంటి ప్రాంతమున నున్నవాఁడు మతింగంటి సింగరాచార్యుఁడు సీతాకళ్యాణ మనుగ్రంథమునఁ దాను ప్రేమాభిరామమును ద్విపదకావ్యముగా రచించినట్లు చెప్పుకొన్నాడు. ఆకవిగ్రంథములు పెక్కులు దొరికినవి గాని ప్రేమాభిరామ ద్విపద దొరక లేదు.

"అనఘ! ప్రేమాభిరామ ధనాభిరామ
కావ్యములు జాతివార్తలు గడలుకొనఁగ
ద్విపదలుగఁ జేసితిని గడుఁ గృపను నెన్నఁ
బూని షోడశవత్సరములనె మొదల"—(R. 708)

త్రిపురాంతకుఁ డాంధ్రకవీశ్వరులలో నిరుపమానుఁడు. తత్కృతి యుదాహరణ *మొక్కటిమాత్రము నేఁడు గానవచ్చుచున్నది.) ప్రబంధరత్నావళిలో అంబికాశతకము, చంద్రతారావళి యను తత్కృతులలోని పద్యము లుద్ధృతములై

* మా. రామకృష్ణకవిగారు దానిఁ బ్రకటించిరి.

గానవచ్చుచున్నవి. దొరకిన రచనములఁబట్టి చూడఁగా నాకవీశ్వరునికవిత యతిప్రశస్త మని తలఁపఁదగియున్నది. క్రీడాభిరామపద్యములకు మూలకల్పము లనఁదగినశ్లోకములు నాకుఁ గొన్ని గానవచ్చినవి. పెదకోమటి వేమారెడ్డిగారు రచియించిన సాహిత్యచింతామణిలోఁ గానవచ్చుటచే నా శ్లోకములు క్రీడాభిరామములోనివి గావచ్చునని నమ్మవచ్చును.

ఉపేంద్రవజ్ర.

పరారి సందర్శితపన్నివేశా
పరుత్పరాభూతపయోజకోశా
ఇహైషమ స్తాళఫలోపమానౌ
స్తనౌ కియన్తౌ పురతో భవేతామ్.

చ. దొరపెము(?)నందు చుట్టుకొని తోరణకట్టె మరోవిభాగముగా.
(మా. క్రీడా. 288 ప)

ఆర్యా.

తరుణం సర్షపశాకం
నవౌదనం పిచ్ఛిలాని చ దధీని
స్వల్పవ్యయేన సుందరి
గ్రామ్యజనో మృష్ట మశ్నాతి.

ఈశ్లోకము వృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్యలో నుదాహృతమయ్యెను. దీని కీ క్రిందిపద్య మనుకృతియే.

గీ. శీతకాలంబు కడి మాడ సేయఁ గుడుచు
భాగ్యవంతుండు జేపాడి పల్లెపట్లఁ

గొట్టు (గ్రొత్త) యోరెంబు నిగురావకూరతోడఁ
బిచ్ఛిలం బైన వేలితోఁ బెరుగుతోడ. (క్రీడా. 58 ప)

'కొట్టయోరెంబు' అనుచో 'క్రొత్తయోరెంబు' అని కవిపాఠమై యుండవచ్చును.

మాలిని.

పృథులజఘనభారం మన్ద మాన్దోలయన్తీ
ప్రచలితకుచకుంభా సంభ్రమత్కర్ణపూరా
మృదుచలదలకాన్తా ముగ్ధపుంభావలీలా
మళినయతి హరిద్రాపేషణచ్ఛద్మనైషా.

వ్ర. పరిపాటిఁ బర్వుభర్జూపరతినమ యనం
బ్రాంతసంభోగకథంగిఁ. (క్రీడా. 110 ప)

గ్రంథపాతములు

ఇప్పుడు ప్రకటిత మయిన యీ గ్రంథమున గ్రంథ పాతములు పెక్కులు గలవు. తంజావూరిలైబ్రరీలో నున్న దీని మాతృక యగుతాళపత్రప్రతి వ్రాఁతలోనే పెక్కు గ్రంథపాతము లున్నవి. దాని మాతృకలోఁగూడ నవి యుండవచ్చును. ఈకృతి యవతరణిక యెంత గ్రంథము గలదో ? అది యిందు లేదు. కాని యందలి పద్యమొక్కటి మాత్రము ప్రబంధరత్నాకరమునఁ గలదు. దాని నిం దింతకుముం దుదాహరించితిని. 57 పుట 176 ప. తరువాత నొక గ్రంథపాతమున్నట్టున్నది. మాతృకలో నట్టు గావ

రాదు గాని గ్రంథసందర్భమునుబట్టి చూడఁగాఁ గొంత గ్రంథ లోప మున్నట్లు తోఁచును. 69 పుటలో 216 వ. కుఁ బూర్వము కొంత గ్రంథపాతము గలదు. తంజావూరి లైబ్రరీ లోనే వేఱొక తాళపత్రగ్రంథ సంపుటమున నీగ్రంథపాతము లోనిదిగాఁ దలఁపఁదగినపద్య మీక్రిందిది గానవచ్చెను.

సీ. తిరిరి గోదావరీతీరదేశంబున
విధవల విషయించె వీనితాత
కాకొల్ని తిరువాళ్ళఁ గలమానకమ్మల
వెదకి పొందినవాఁడు వీనితండ్రి
వరుసఁ జందురగిరి వాడతుండల కెల్ల
వెలపు దీర్చినవాఁడు వీనియన్న
గర్భ మాదిగ శోరుఁగంటియక్కలవాడ
వలతియై తిరుగాడువాఁడు వీఁడు
అనఁగఁ దాత తండ్రి యన్నయుఁ దానును
పొగడు నెగడువట్టిపుణ్యుఁ డితఁడు
... ...
... ...

మఱియు నింతకుముం దుదాహృత మయినపద్యము 'కలసి పెనంగుకాలమున' ఇత్యాదిక మీపట్టున నుండవలసి నది గాఁదగును. 88 పుటలోఁగూడ 272 వ. తరువాత గ్రంథ పాతము గలదు. ఇంతదాఁకఁ జెప్పఁబడ్డ గ్రంథపాతములం దేయేవిషయములు గలవో వానిపరిమితి యెంతో యెఱుఁగ

రాదు. 90, 91, 92 పుటలలోఁగూడ గ్రంథపాతములు గలవు గాని వానిలోఁ బద్య గద్యభాగములు మాత్రమే లోపించినవి.

కథావస్తువిమర్శము

ఓర్గంటివా రగుమంచనశర్మ టిట్టిభసెట్టిగారల వృత్త మునుబట్టి వినుకొండకవి రచియించిన యీ వీథీనాటకమును బల్లాళరాజుల రాజధాని యగుదోరసముద్రమున నుండి నటులు విచ్చేసి మోపూరి భైరవుని తిరునాళ్ళలోఁ బ్రదర్శించి నట్లుగా నేతత్ గ్రంథనిర్మాణము గలదు.

క. నటులది దోరసముద్రము
విటులది యోర్గల్లు కవిది వినుకొండమహా
పుటభేదన మిత్రితయము
నిట గూర్చెను బ్రహ్మ రసికు లెల్లను మెచ్చన్.

(క్రీడా. 298 ప)

కానల్నాటి మాధవునికుమారుఁడును, మీసాలప్పయ్య గారి మేనల్లుఁడును నగు గోవిందమంచశర్మ ఓరుఁగంటిలో ఆర్యవాటమునఁ గలకామమంజరి యను పునర్భువునకు నను పుకాఁడై యుండెను. కార్యాంతర వ్యాసంగమున నాతఁడు కొంతకాలము దేశాంతరమున వసించి యక్కడ మిత్రుఁ డయినటిట్టిభసెట్టితోఁ గూడి తిరిగి యోరుఁగంటి కరుగు దెంచెను. మంచనశర్మకు వలసిన ధనాదివ్యయమును సంపన్నుఁ డగుటిట్టిభసెట్టిచేఁ బెట్టించుచుండెను. ఆ మిత్రు లిర్వురును

నొకనాఁటి వేఁకువజామున నేకశిలానగరమునఁ బ్రవేశించి యానగరవీథులలోని వింతలు విశేషములు సూచుచు, వినోదించుచు రాత్రికి గంతవ్యస్థలమును జేరి యక్కడ కామోత్సవమునకుఁ గడఁగుట యిందలి కథావస్తువు.

ఇట్టికథలో నేకశిలానగరవీథులలోఁ గన్పట్టుటనుబట్టి, ప్రసక్తానుప్రసక్తము లగుటనుబట్టి వివిధ విషయములు వర్ణితము లయ్యెను. వాని యనుక్రమణి విషయసూచిలోఁ గాననగును.

ఏకశిలానగరము

ఇందు వర్ణితము లయినవిషయములఁబట్టి యేకశిలానగరస్థితి కొంతవఱకు గుర్తింపనగుచున్నది. నేఁడది పాడువడుపఁబడి పరిఖ, ప్రాకారరేఖ, పెద్దగవని, కేశవ శ్రీ స్వయంభూని కేతనముల నేలమట్టములు మొదలగు శిథిలచిహ్నము లల్పముగాఁ గలదై పల్లెరుపాడుగా నున్నది గాన దాని యానాఁటి సన్నివేశముల గుర్తించుట కీగ్రంథము గొంత తోడ్పడును. ఆ యీవిషయము నించుక విస్తరింతును.

ఏకశిలానగర ప్రాకారమునకు వెలుపలనుండి టిట్టిభ మంచనశర్మలు సూర్యోదయకాలమునఁ జూడఁగా నగరములోని సౌధాగ్రములు గానవచ్చినవి. వారిర్వురును దొలుత

వెలిపాళెమునఁ బ్రవేశించిరి. వెలిపాళె మనఁగా నగరప్రాకారమునకును బరిఖకును వెలితట్టున నున్నగూడెము. ఆవెలి వాడలోఁ గట్టకడపట మేదరవాడగలదు. అక్కడ కటకుటీర విలాసినీవర్ణనము కొంత. అటపోవ నొక చండాలాంగన ఋతుస్నానార్థమై వచ్చుట గానవచ్చెను. దీనిఁబట్టి వెలిపాళెము నగరముచుట్టును గలపరిఖకు వెలుపల దాని నంటి చుట్టియేని లేక పెద్దగవనిప్రాంతములం జుట్టియేనికలదనియు నందు దుట్టతుద మేదరవాడకలదనియు నొకప్రక్క చండాలవాటి గలదనియు చండాలస్త్రీ యగడ్తనీటిలో ఋతుస్నానముచేయ నేతెంచెననియుఁ దెలియనగును. అట కొంత చనఁగా నొకకర్ణాటికుండతో నీళ్ళఁగొంపోవుట గానవచ్చెను. ఆస్త్రీ నీళ్ళనగడ్తనుండియే కొనిపోవుచుండవచ్చును. దీనిఁబట్టి యగడ్త జలసమృద్ధ మనియు, నాజలము వెలిపాళెమువారి స్నానపానాదులకుఁ దగియుఁడెననియుఁ దెలియనగును. ఆవలవారు హట్టమార్గమునఁ జనిరి. హట్టమార్గ మనఁగా నంగడివీథి నగరములోనికిఁ బోవుముఖ్యమార్గము. అందు 'మైలసంత' గలదు. నగరము లోపాళెమున 'మడిసంత'యు, వెలిపాళెమున 'మైలసంత'యు నుండెడివిగాఁబోలును. మడిసంతలో నున్నతజాతులవారు గొనఁదగిన వస్తువులు (కూరగాయలు మొదలగునవి) యుండెడివి గాఁబోలును. మైలసంతలో నిమ్నజాతులవారికిఁ గావలసిన వస్తువు మత్స్య

మాంసాదు) లుండెడివి గాఁబోలును. ఈమైలసంతే యేక శిలానగరముననే కాక విద్యానగరమందును గలదు.*

మైలసంతలో 'సుసరభే' త్తను మందు నమ్ముమందుల దానిని మనకథాపాత్రములు గాంచిరి. ఈమందును బ్రాహ్మణుఁ డగుమంచనశర్మ యింతకుముం దెఱుఁగఁడు. కోమటిబిడ్డఁ డగు (వర్తకుఁడు గాన కాబోలును) టిట్టిభ సెట్టి యెఱుఁగున్నాఁడు (23 పుట చూ.). ఆనాఁ డిట్టి మందులు మైలసంతలో బాహాటముగా ఘోషణముతో నమ్మఁబడుచుండెడి వని తెలియనగును. ఈ సందర్భమునఁ జెప్పఁదగినవి శాస్త్రీయములు, సాంప్రదాయికములు నగు విషయములు పెక్కులు గలవు గాని, విడుచుచున్నాఁ డను. నేఁడును 'మందులవా' ళ్ళను పేరఁ బల్లెటూళ్ళలోఁ దిరుగాడు దేసద్రిమ్మరియాఁడువాం డ్రిటువంటి యౌషధ ములను గుప్తముగా విక్రయించుచుందురు. అట పోవఁగా వెలిపాళెమునడుమ పోలికవాటి గాన నయ్యెను. తద్వర్ణ నము కొంత. అట చనఁగా వీథీవిటంకమున కర్ణాట వేశ్య గానవచ్చెను. ఈగ్రంథకర్త యిం దింతకుముందు మేదరకరణవేశ్య యని యిక్కడ 'కర్ణాటవేశ్య' యని పేర్కొన్నాఁడు. ఆయాజాతులలో వ్యభిచార వృత్తితో

---

* దక్షిణహిందూదేశ శాసనసంపుటము 4 వాల్యూం 248 నెం. శాసనము చూడునది.

నుండువారి నట్లు పేర్కొనుట కలదు గాఁబోలును. అవలఁ జనఁగా జూదరులగుంపు జూదమాడుచుండుపట్టుగానవచ్చెను. అక్కడనే 'కనుమయవ్వలిదేశంబుకరణకాంత' యోర గ్రంతను సంపెఁగనూనె యమ్ముట గానవచ్చెను. ఓరుఁగంటికిఁ గనుమ యవ్వలిదేశమనఁగా, కర్నూలుమండలమగునో, నల్లఁగొండల పశ్చిమదేశమగునో! సంపెంగనూనె నమ్ము నీ కర్ణాటకాంత తెలిసికొనుటెప్పుడు? అక్కడి కుత్తరముగా మోహరివాడయు నందు కుట్రపువాఁడు అవికలు కుట్టుటయుఁ గానవచ్చెను. మోహరివాడ యనఁగా యుద్ధభటులుండువాడ యను కొందును.* ఆవాడ గడచి యుత్తరముగాఁ జనఁగాఁ గొన్నియిండ్లనందు స్త్రీలు ఈరిర్చుకొనుట, పసుపు నూఱు కొనుట గానవచ్చెను. ఇప్పటికి బాహ్యకటకవీథీవిటంకములను మనకథాపాత్రములు దాఁటిరి. లోఁతైనపరిఖ, ఆకాశమంటు ప్రాకారరేఖ, జనసంకులమైనవంకదార (మలుపుద్వారము), స్వర్ణవికారములయిన తలుపులుగల పెద్దగవని అనువాని వారు సూచి చేరి ప్రవేశించి చొరఁబాఱిరి. అట్లువారు చొరఁ బాఱుటలో రథ, ఘోట, శకట, కరటియూథములయొత్తిడి కొసరిల్లుచుండ వలసెను. "రాజమార్గము ఏనుఁగులు, గుఱ్ఱ ములు, బండ్లు, భటులు మొదలగువారిచే సంకులమై దూళి రేఁగుచు కష్టముమీఁదఁ బోవఁదగినదిగా నుండును. కావున

*చూ. అనుబంధము.

మనమందుఁ బోవలదు. క్రంతత్రోవలు కలకలములులేక సుఖ వినోదములతో నుండును. మఱియు నందుఁ బోవుటచే మనకు వేశవాటిక మధ్యవీథి దఱిసి పోఁగల్గును. అప్పటికి మధ్యాహ్న మగును. అప్పుడు 'అక్కలవాడ' (పూటకూళ్ళ యిండ్లవాడ) చొచ్చుటకు వేడుకై యుండును"(చూ.114 ప) **అని మంచనశర్మ యంతకుముం దానగరమం దున్నవాఁడే** కాన యీ విశేషముల నెల్ల నుపన్యసించి కోమటిబిడ్డ నందుల కంగీకరింపఁజేసినాఁడు. ఇర్వురును ఆలువరి (వప్రము) క్రింది త్రోవగా నరిగిరి. అక్కడ పల్నాటివీరులయాలయము గాన వచ్చెను. ఆ వీరులు పల్నాటివాస్తవ్యులుగాన వారికిఁ బల్నాట నాలయ ముండుట యుక్తమే కాని, పదునాల్గవశతాబ్ది పూర్వార్ధమునాఁటికే యేకశిలానగరమునఁగూడ వారి కాల యము నిర్మిత మగుట తత్కథామాహాత్మ్యాదుల కానాఁడు తెల్గుదేశమునఁ గలగౌరవమును దెలుపుచున్నది. పల్నాటి వీరచరిత్ర పాడువారిచేష్టలు, తత్కథాప్రకారములు గొంత వర్ణితములయ్యెను. పల్నాటివీరచరిత్ర మాకోవెలలో గచ్చు చేసిన చిత్రంపుగద్దెపలకమీఁదఁ జిత్రిత మయ్యెనట! అట కొంత చనఁగా నేకవీరాదేవిగుడి గానవయ్యెను. తద్వర్ణన మున నేకవీరాదేవి యేయేగ్రామములందు వెలసియున్నదో యాజాత్రలం దేమేమి వింతలు నడచునో అది యెల్లఁ గలదు. ఆ కాలమున నేకవీరాదేవి జాత్రలు హెచ్చుగా

జరుగుచుండెడివి. నేఁడును ఎఱగొల్ల లను పేరి దేసద్రిమ్మరి తెగవాండ్రు ఏకవీరాదేవికథలఁ బాడుచుందురు. పరశురామ విజయము, పరశురామరామాయణము, మాహురమ్మకథ ఇత్యాదులు వారు పాడు ద్విపదప్రబంధము లిప్పుడును గలవు. 'మాహుర' మను పేరు గలగ్రామమున వెలసిన దగుటనే యేకవీరకు మాహురమ్మ యనియు నామాంతరము. ఏకవీరమ్మ కాకతమ్మకు సైదోడట! ఏకశిలానగరము రాజధానిగా నాంధ్రసామ్రాజ్య మేలినకాకతీయాంధ్ర చక్రవర్తులకు నీకాకతమ్మ* యిలువేల్పు. ఆమెకు సైదోడగుటచే నీ యేకవీరకునుగూడ నేకశిలానగరమునఁ గోవెల వెలసెను. ఏకవీరగుడి గడవఁగానే కామవల్లీమహాలక్ష్మి వలపును బాడుచు నొకజక్కులపురంధ్రి గానవచ్చెను. తత్కథాది వర్ణనము కొంత గలదు. ఇందుఁ గొంత విస్తరించి చెప్పవలసినవిషయ మున్నది. కామవల్లీ మహాలక్ష్మికే కామేశ్వరి యని నామాంతరము. ఏడుగు రక్కలలో గడగొట్టుదైనను కామవల్లీ మహాలక్ష్మి ముఖ్యురాలు కావున నామె పేరు ప్రధానముగాఁ బేర్కొనఁబడుచున్నది. తక్కిన యార్వురకును వేర్వేఱు పేరులు గలవు. మొత్తమున వారి కెల్లరకును 'అక్క' లని పేరు. నేఁటికిఁగూడ సర్వాంధ్రదేశమునను బ్రాహ్మణాది వర్ణముల వారికి కామేశ్వరి (అక్కలు) యిలు

* చూ. అనుబంధము.

వేల్పు. ఈ దేవి యిలువేల్పుగాఁ గల యిండ్లలో వివాహాది శుభకార్యములు జరగినతోడనే యక్కలకొల్పును జరగును. ఆనాఁ డేడుగురు ముత్తైదువల కర్చనము జరగును. ఆంగ్లేయుల యుద్ధగీతములవలె నుద్రేకజనక మైనగానఫణితిని కామేశ్వరిపాట వీరవాద్యములతో నానాఁడు పాడుదురు. ఆపాటతీవరములో స్త్రీలకు కొందఱకు సివమెత్తును. ఆ యర్చనము జరగునాఁ డెంత తొందరించినను భోజనములగుటకు సూర్యాస్తమయ మగును. "అక్కలు లేచేటప్పటికి నక్కలు కూస్తాయి" అని నానుడి. నే నీయక్కల కథ నముద్రితములుగానున్న యాదిలక్ష్మీ విలాసము, కామేశ్వరి చరిత్రము నను గ్రంథములమూలమునఁ గనుఁగొనఁ గల్గితిని. *కామేశ్వరి నిలువేల్పునుగా నర్చించువారు పలువు రెఱుఁగఁ గోరుచున్నారు గాన తత్కథాసారము నిక్కడ తెల్పుచున్నాఁడను.

కామేశ్వరికథ

శ్రీ మహావిష్ణువు శ్రీరామావతారమున నుండఁగా శ్రీమహాలక్ష్మి చూచి తన్మూర్తిని వలచెను. తన వాంఛ

---

* కామేశ్వరి పాట 'ప్రేం పాటలు' అను పేర ఏలూరు మంజువాణి ప్రెస్సులో ముద్రితమయిన మూఁడు సంపుటములో నొకదానఁగలదు. కాని యది యధికదోషములతో సందడులుగా సవ్యుత్రమై యసమగ్రమై యున్నది. ఆ తతితోనే దానికిఁ గాలాంతరముగూడఁ గలదు. అది సరిగా మరల ముద్రింపఁదగినది.

దీర్చి నుత్తరీయాంచలము నందుకొని వేఁడెను. రామచంద్రమూర్తి యేకపత్నీవ్రతుఁడ ననెను. అవతారభేదమే కాని నీవు నాభర్తవే యని లక్ష్మీదేవి నిర్బంధించెను. రామచంద్రమూర్తి గర్హించెను. నన్నిట్లీ యవతారమున దుఃఖపెట్టితివి గాన యింకొకయవతార మెత్తి యిలువడి దప్పి గొల్లచేడెలఁ గాళ్ల వ్రేళ్ళఁబడి వేఁడి కూడి జారుఁడని యాడిఁబడుదువుగాక యని యాదిలక్ష్మి రామచంద్రమూర్తిని శపించెను. రాముఁడు ప్రతిశాప మిచ్చెను. "సరే కాని యానాఁడు నీవుగూడ ఆదిలక్ష్మి కామేశ్వరి యను పేర వెలసి నామీఁది మోహమున నవయుచునే యుండెదవు పొమ్ము" అని. ఆదిలక్ష్మి శ్రీ మహావిష్ణువుతో విన్నవించుకొనఁగా "నేను శ్రీకృష్ణావతార మందెదను, నీవు శ్రీమహాదేవునకుఁ బుత్త్రివై వెలసి మద్విరహక్లేశము నందఁగలవు. నేను కల్క్యవతార మందినప్పుడు మరల నీవు నన్నుఁ బొందఁగలవు పొ" మ్మనియెను. శ్రీ మహావిష్ణువు కృష్ణావతార మందెను. ఆదిలక్ష్మి మహాతపమున నున్నశివుఁ జేరఁబోయి నన్నుఁ బుత్త్రినిఁగాఁ గాంచుకొన ననుగ్రహింపు మని వేఁడెను. శివుఁడు "నే నిప్పుడు మహాతపమున నుంటిని. గౌరి నింకను బెండ్లాడలేదు. అంతదాఁక నీ వీకొలన వసింపుము. గౌరిని బెండ్లాడిన పిదప నీవు నాకుఁ బుత్త్రివై వెలయఁగలవు" అని యామె నొకకొలన నివసింపఁజేసెను. పిదపఁ గొంతకాలమునకు

శివుఁడు గౌరిని పెండ్లాడెను. వా రిర్వురు దాంపత్యసౌఖ్యముల నందుచు వినాయక వీరభద్ర కుమారాదులఁ గనిరి. గౌరి యొకనాఁడు దనకుఁ బుత్త్రికాసంతాన మనుగ్రహింపు మని విభుని వేఁడెను. ఆమె వేడుక దీర్ప నొకనాఁడు శివుఁ డామెతోఁగూడ లక్ష్మియున్నకొలన జలక్రీడ సల్పుచుండెను. పరస్పర విహారవిలాసక్లేశమున గౌరి యాకొలన నేడుదోసిళ్ల నీరు ద్రావెను. లక్ష్మి యానీటితో గర్భమునఁ బ్రవేశించెను. "సప్తక్రమంబులఁ జవిగొన్నకతన" నామెకు లక్ష్మి సప్తకన్యకలుగా సద్యోగర్భమునఁ బుట్టెను.

"పొడవైన మెఱుఁగుల ప్రోవుచందమున
పెడతల జనియించెఁ బెరవాణి యనఁగ
శిరమున జనియించె శివవాణి యనఁగ
కొప్పున జనియించె కొండవా ణనఁగ
మొగమున జనియించె ముద్దరా లనఁగ
చన్నుల జనియించె జక్కులమ్మనఁగ
కన్నె లార్గురకును గడపటఁ బొడమి
చిన్నారిపొన్నారి చెలియలై యపుడు
అన్నిటఁ గొదలేని యాకారరేఖ
గన్నుల నుదయించెఁ గామవ ల్లనఁగ
ఇటువలె శ్రీలక్ష్మి యేవురై పుట్టె
శర్వాణి వెలుఁగంది సప్తకన్యకల—"

సర్వేశ్వరుని "నిదేమి వింత ? వీ రిట్లు కలుగఁ గారణ మేమి ?" యని గౌరి యడిగెను. శివుఁడు కథయెల్లఁ జెప్పెను. వీరిని గొనిపోయి పెంచుకొంద మని గౌరి కోరెను. వీరు మనమాట వినరు——

"ఒకరిపై మోహించి యూరక భ్రమసి
తికమకలను బొంది తిరుగుచుండుదురు
కోమలి యిటువంటి కూఁతు లేమిటికి
పోదము రమ్మన పురహరుం డపుడు
మవ్వంపుఁజీరెలు మంచిసొమ్ములును
పువ్వులు గంధకర్పూరంబు లొసఁగి."

వారికిఁ గాపుగాఁ బోతురాజును సృజించి యట నిలిపి తా నరిగెను. ఒకనాఁడు బ్రహ్మదేవుఁ డాకొలనికి వచ్చి వారి స్థితుల నెఱిఁగి దాదెమ్మ యనునామెను వారి పోషణకై సృజించి పోతురాజునకు శాంతి పుట్టింపఁగాఁ దగినయామెను కూనలమ్మను సృజించి యాపోతురాజునకు భార్యనుగాఁ జేసెను. ఆకొలనిదగ్గఱనే కనకావతీపుర మనునొకపురము నిర్మించి యందు వారికి వలయు సర్వసౌకర్యముల నొడఁగూర్చెను. వా రందుండిరి. ఇట్లు కొంతకాలము గడవఁగా కామవల్లి యొకనాఁడు శివునికొల్వున కరిగి తదనుగ్రహము వడసెను. అప్పుడు

"ఆపార్వతీశ్వరుం డతిసంభ్రమమున
విరవొప్ప యతుల నిద్దఱఁ బిలిచి

మురువొప్పు జక్కులముద్రలు చేసి
ఉరుములు మద్దెల లుపకరణములు
కర మొప్పఁ దగినవి గావించి యిచ్చి
ముత్యాలరంగముల్ మున్నాలు చేసి
అత్యంతముదముతో నడిగినవేళఁ
జిందెముల్ బోనముల్ శృంగారములును
అందముల్ పళికెలు నానందములును
ఆరీతి సంతస మందగాఁ జేసి
సారెకు ముద్రల జక్కులఁ బిలిచి
రమణ మీవంశపారంపర్య మెల్ల
కమలాక్షుఁ గొలువుండు కామవల్లెమను
కామవల్లిని గొల్చుఘను లెల్ల మున్నె
ప్రేమతో మిముఁ జాలఁ బ్రియము చేసెదరు."

అని కట్టడ చేసెను. అట్లు జరగుచుండెను. ఒకప్పుడు శ్రీకృష్ణమూర్తి బృందావనమునఁ బశువులఁ గాచుచు విహరించుచుండఁగా నీయక్కలు సర్వాభరణభూషితలై యక్కడి కొలన విహారింపనేఁగిరి. "గుభులు గుభుల్లనఁ గొలనిలోనుఱికి, వాల వాలేవాల వాలవా అనుచువాలఁ బెట్టుచు" వారెల్లరును నోలలాడుచుండిరి. శ్రీకృష్ణమూర్తి తక్కిన గోపాలకులతో గోవుల నీరుద్రావింపఁ గొలనికి వచ్చెను. ఆ గోవులు కొలను చీకాకు పఱిచెను. కామవల్లి గోవులను గోపాలకులను శిలలుగా శపియించెను. కృష్ణుఁడు వారి చీరల హరించి

పొన్నచెట్టెక్కి సంగీతముపాడెను. శిలలెల్ల మరల గోవులు గోపాలురు నయిరి. కామవల్లి కృష్ణగీతాలాపములకుఁ జొక్కి దక్కి దక్కించుకొనఁగోరెను. కృష్ణుఁడు పరస్పరశాపవిధ ముల నెఱిఁగించెను. కామవల్లి విరహోద్వేగమున మిగుల దుఃఖించి ప్రార్థించెను. ఎపుడు నన్నుఁ జూడఁగోరుదువో అపుడెల్ల నా యాకారరేఖ చూపుదును. దాన నీకుఁ గొంత శాంతి కలుఁగగలదు. మఱియు నీయవతారమున భీష్మక నృపతికి నీయంశము రుక్మిణి యని జన్మించి నన్నుఁ బొందఁ గలదు. దానఁ గొంత నీకు శాంతి గల్గును. మఱియు ధర్మ దయాపరు లయినయాస్తికులు నిన్నిలువేల్పుగా నర్చింపఁ గలరు. వారి యర్చనలవలనఁ గొంత శాంతి కలుగఁగలదు. వీనిచే మద్విరహవేదనాభరము నోర్వఁగలవు. నిన్నుఁ గొల్చు చుండువారి కభీష్టము లొసఁగుచుండుము. మఱియు ధరణి పై నవివాహిత లగువధువుల నెల్ల నీవు పూనియుండుము. నేను వరులను బూనియుందును. వారిదాంపత్యమే మన దాంపత్య మగును. కల్క్యవతారమునఁ దప్పక నన్ను నీవు పొందఁగలవు" అని వరము లిచ్చెను. కామవల్లి యంశమున రుక్మిణి జనియించి శ్రీకృష్ణునిఁ బొందెను. కామవల్లిమహా దేవి ధరణిపై డెబ్బదిరెండు స్థానముల కొలఁకులందు మహో త్సవము లందుచు వెలయుచున్నది. క్రీడాభిరామవర్ణనములు గూడ మీఁదికథనే సూచించుచున్నవి.

మనకథాపాత్రము లట వెడలి కొంత చనఁగా మైలార వీరభటులు గానవచ్చిరి. 'మైలారదేవర' భైరవుని తోడిజోడట! స్కాందపురాణమున నేతన్మాహాత్మ్యముఁ జెప్పుఖండము 'మైలారఖండ' మని యొకటి గలదు. మైలారవీరభటుల చేష్టలలో గొరగపడుచు చేయువింతలు గొన్ని వర్ణితము లయ్యెను (చూ. 143, 144 ప). అవింతల నిప్పుడును దొమ్మరి పడుచులు చేయుచున్నారు. గొరగలు శివార్చావరు లగు దేశద్రిమ్మరి తెగవారు గాఁబోలును. అట కొంత చనఁగా నీర్కిందిదేవళము లొక్కటొక్కటిగాఁ గానవచ్చెను. భైరవుని గుడి, చముడేశ్వరీ మహాశక్తినగరు, వీరభద్రేశ్వరాగార మంట పము, భౌద్ధవిహారము, ముద్దరాలు ముసానమ్మవసతి, కొమర సామిగుడి, పాండవులగుడి, తురకమసీదు—వీని కన్నింటికిని నవ్వలఁ గొంతదూరాన గోపురములమీఁది బంగారుశిఖరములు రవిదీప్తిని బ్రజ్వలించి మేరుశిఖరములుంబోలెఁ దోఁపఁగా, కేశవ స్వయంభూదేవుల దేవాలయములును గానవచ్చెను. అప్పటికి మధ్యాహ్నకాల మయ్యెను. రాచనగరిమోసాలమీఁది గడి యారమునఁ బదునాలు గంటలు మ్రోఁగెను. మనకథా పాత్రములు పూటకూళ్లింటికి భుజింపఁబోఁదలఁచిరి. ఏతత్కథా కల్పనాకాలమునాఁటికిఁ గాకతీయ ప్రతాపరుద్రదేవుని రాచ నగరు సమధికప్రాభవముతోఁ గలదనియు, దానిమోసాల మీఁద ఘటికాయంత్రము (గడియారము, వేఁటి స్విడ్జర్లండు

గడియారము గాదు) గలదనియు, నందు గంటలు గడియ కొక్కటిచొప్పున మ్రోగుననియుఁ దెలియనగును. మఱియు నానాఁటికే యానగరమునఁ దురకలమసీదుగూడ వెలసినదవి యెఱుఁగనగును. అమసీదు కాకతీయచక్రవర్తుల పాలిత ప్రజలలోఁ దురుష్కులుగూడ నుండుటచే వారి భగవదారా ధనార్థ మాచక్రవర్తులచేఁ బరమాదరముఁబట్టి కట్టింపఁబడి నదిగాఁ దలఁపఁదగును గాని, తురుష్కులచే స్వవిజయచిహ్న ముగా వెలయింపఁబడినదిగాఁ దలఁపఁదగదు. ఏలనఁగా తురుష్కు లానగరము నాక్రమించుకొన్నతర్వాత దాని కట్టి సౌభా గ్యమే లేదు. ఒక్కపెట్ట సర్వముఁ దుడిచిపెట్టఁబడినది. ఆంధ్రో ర్వీశు మోసాలమీఁద గంటలు మ్రోఁగుచుండుకాలమునఁ దురుష్కులు విజయచిహ్నముగా నక్కడ మసీదు గట్టుట సందర్భింపదు.

పూటకూటింటికి మన కథాపాత్రము లరిగిరి. పూట కూటిం డ్లక్కడక్కడ నేఁడువోలె నాడును నాహారమునకే కాక విహారమునకును ననువుగల్గియుండుట వింత. కాని, నాఁడు రూక యిచ్చినచో కప్పురబోగి బియ్యపుసన్నన్నము, గోదుమపిండివంట, గుమ్మెఁడు పంచదార, అప్పుడుగాచిన యావునేయి, పెసరుఁబప్పు, కొమ్మునల్లనఁటి పండ్లు, నాల్గు యిదు పచ్చళ్ళు, నూరుగాయలు, లప్పలతోడి కమ్మని పెరుగు గల దొడ్డభోజనము దొరకెడిదఁట! నేఁడో.........!

మనకథాపాత్రము లక్కడ కడుపార భుజించి యట వెడలి కొంత చనిరి. మొగలిపూవులమ్ము పుష్పలావి గానవచ్చెను. తద్వర్ణనముగొంత. అట చనఁగా వేశవాటి గానవచ్చెను. అందు మన్మథామ్నాయవిద్యోపాధ్యాయయు, ప్రతాపరుద్ర ధరణీశోపాత్తగోష్ఠీప్రతిష్ఠాపారీణయు నగుమాచల్దేవియిల్లు గానవచ్చెను. తద్గృహసౌభాగ్యాదివర్ణనముకొంత. మాచల్దేవి ప్రతాపరుద్రదేవుని 'గోష్ఠీప్రతిష్ఠాపారీణ' యనియె కలదు గాని 'యుంపుడుకత్తె' యని స్పష్టోక్తి లేదు. ప్రతాపరుద్ర దేవుఁడు తౌర్యత్రికప్రియుఁడు. ఆయనయాస్థానమునఁ బలువురు నృత్తగీతవాద్యనిపుణు లుండెడివారు. మాచల్దేవి తద్గోష్ఠిలో గొప్పప్రతిష్ఠ నందినది గావచ్చును. ప్రతాపరుద్ర నృపసార్వభౌముని నాళ్ళలో నేకశిలానగరమున మహైశ్వర్య సంపన్నురాలై మాచల్దేవి యని వేశ్య నిజముగా నున్నదో లేదో కాని మనశ్రీనాథకవిసార్వభౌమునినాళ్ళలో బెజవాడ నగరమున మహైశ్వర్యసంపన్నురాలై మాచల్దేవి యని వేశ్య యొక్కర్తె గలదు. ఆమె క్రీ. శ. 1437 ప్రాంతముల బెజవాడ పాపవినాశనదేవరకును, రుద్రపాదములకును బహుగ్రామములందుఁ దనకుఁ జెల్లివచ్చుచున్నభూముల నెన్నింటినో ధర్మముచేసినది.* ఈవిషయమును జెప్పు బెజవాడ

---

*దక్షిణహిందూదేశ శాసనసంపుటము. 4 వాల్యూం 778 నెం. శాసనము చూచునది. చూ. అనుబంధము.

[illegible]

ఓరుగల్లు దుర్గములోని నరకి శిల్పము

శిలాశాసనమున నామె నృత్యము చేయుచున్నట్లు విగ్రహ చిత్రముగూడఁగలదు†. ఆమె భాగ్యసంపన్నురాలు, ప్రఖ్యాత నర్తకి, విజయవాటినివాసిని. కావున నిట్టియామెను శ్రీనాథ కవిసార్వభౌముఁ డెఱిఁగుండును. మనకథాపాత్రములు మాచల్దేవియిల్లుదాఁటి యట కొంత చని యింకొక వేశ్య యింట ముకురదీక్షోత్సవమును జూచిరి. 'ముకురపీఠావిధా నంబు మొదల లేక, వెలపడంతికిఁ గారాదు విటునిఁ గవయ" నట! మదనరేఖ యనునావారకన్య కీమంచెనశర్మ తండ్రి. ఈతఁడే యాముకురదీక్షను జరపెను. 'శ్రీవర్ధస్వ' మను మంత్ర మును జెప్పి యాబాలిక నాశీర్వదించెను. ద్విజేతరుల నాశీర్వ దించునప్పుడు నేఁడును "శ్రీవర్ధస్వ" మని యారంభము గల సంస్కృతమంత్రమును బ్రాహ్మణులు పఠింతురు. పై వేశ్య యింటఁ గథాప్రసంగమున మనకథాపాత్ర మగుమంచెనశర్మ శ్రీకాకుళాంధ్రనాయకస్వామికి వైశాఖపూర్ణిమనాఁడు జరగు దవనోత్సవము* నాఁటి శృంగారవిహారవిశేషములఁ జెప్పినాఁడు. దానిలోని సారాంశములు : కాకుళేశ్వరస్వామి నాగదేవభట్టారకునింట కాఁకరపాదులో వెలసినాఁడు. పసిఁడి కోరను వేఁడిపా లారగించినాఁడు. విప్రకన్యను బొందినాఁడు (ఇది శ్రీకాకుళ క్షేత్ర మాహాత్మ్యకథలో నున్నది). శ్రీకాకుళ పుణ్యక్షేత్రము పండ్రెండుక్రోశముల చుట్టుకొలత గలది.

---

†చూ. చిత్రపటము. *చూ. అనుబంధము.

అక్కడి తిర్నాళ్లలో నా వెలనాటిదేశపు (ఆదేశమునకు వెలనాడని పేరు.) బాలవితంతువుల దుర్వర్తనముల జుగుప్సావహ వర్ణన కొంత. ఆపట్టున శ్రీకాకుళేశ్వరుని యుత్సవమునకు వచ్చినగోవాళ్లు 'బెరసి వెన్నెలగాయంగఁ బేరకమ్మపులిన తలముల' విహరింతురనికలదు. నేఁడు శ్రీకాకుళక్షేత్రము కృష్ణామహానదివలపలియొడ్డున నున్నది. పేరకమ్మపులిన తలములనఁగా కృష్ణానదీసైకతప్రదేశములా యని సందేహము తోఁచును. అట్లైని కృష్ణానదికే పేరకమ్మ యని నామాంతరము గావలెను. అట్లెక్కడను గానరాదు. గణపతిదేవ చక్రవర్తి నాఁటిదగు మందరము శిలాశాసనమున (ఈగ్రామము శ్రీకాకుళపుకృష్ణ కింకను ఎగువను బెజవాడకు నెగువను కృష్ణ డాపలియొడ్డునఁ గలదు.) మందరముగ్రామముయొక్కయు, దానిలంకయొక్కయు హద్దులలో: "వాయవ్యాం పేరకమ్మనుండి వెళ్ళిన ఇనుంగాలి కాల్వతలపొలమేర" అనియు, "మందరానకున్నూ వెలంగపూండికిన్నీ వాయవ్యము పేరకమ్మనుండి వచ్చినపాయేటితలపడుమటి సీమగాను మందరపు లంక" అనియుఁ గలదు. ఇందు కృష్ణగూడ సరిహద్దులలో వేఱుగాఁ బేర్కొనఁబడినది. 'పేరకమ్మ' పదము గుండ్లకమ్మ వంటిదేమో! అది కృష్ణప్రక్కగాఁ బాఱుచుండిన వేఱొకయేఱగునేమో! ఈవిషయ మింకను విచారింపవలసియున్నది.*

*శ్రీకాకుళక్షేత్రమునుగూర్చి నేను 'శ్రీకాకుళ శ్రీహరి' శతకపీఠికలో హెచ్చువిషయము వ్రాసితిని. వాని నక్కడ చూడఁదగును.

మనకథాపాత్రములు వేశవాటిలో పాములవాని నాగ స్వరపుఁబాట, పాములాట. గడినిగంతులు, మేషయుద్ధము, కుక్కుటయుద్ధము చూచిరి. అట పోయి దక్షిణమున 'మధు మావతి'యను వేశ్య యిల్లు గాంచిరి. మధుమావతి మనమంచెన శర్మగారి తండ్రి యగుమాధవశర్మకు ననుపుఁగత్తె. మధు మావతిచెల్లె లగుమదాలస యీమంచెనశర్మ మేనమామ యగుమీసాలప్పయద్వివేదులకొడుకు శ్రీధరుఁడు పరిగ్రహిం చిన ననుపులంజె. అక్కడి వింతలవర్ణనము కొంత. అప్పటికి సూర్యుఁ డస్తమించెను. వేశవాటిలో జరగు జారధర్మాసన ప్రశంస గొంత గలదు. ఇట్టిది శ్యామిలకుని పాదతాడితక ప్రహసనమునఁ గూడ నున్నది. పిదప గోధూళిలగ్నమున మన కథాపాత్రము లిర్వురును నార్యవాటికఁ జేరిరి. ఒక్క తమ్ముడిసానియింట విడిసిరి. ఆయింటి పూజరివిధవచేతఁ దన రాకఁ గామమంజరికి మంచెనశర్మ యెఱిఁగించెను. నిండు వెన్నెల గాయుచుండఁగా శివనమస్కారచ్ఛలమునఁ బ్రాణ నాయకు నాపునర్భున్ డాయఁబోయి మ్రొక్కి కౌఁగిట దక్కి తనిసెను. కోమటిబిడ్డఁ డగు టిట్టిభునకుఁ గామమంజరీ మంచెనశర్మ లాతమ్ముడిసానిఁ దగులుకొల్పిరి. జారజాయా పతులు నిండుజందురునకు గొజ్జఁగినీట నర్ఘ్యమును, పచ్చఁ గప్పురమున నారతియు నొసఁగి మ్రొక్కి స్వస్తి వేఁడిరి. కథ ముగిసెను.

కవితావిమర్శము

శ్రీనాథుఁ డాంధ్రపద్యముల కబ్బపునిబ్బరపునడక నేర్పినాఁడు. శయ్యాసౌభాగ్య మాతనిరచనలలో సర్వత్ర యతిమాత్రమై సాగును. నన్నయ, నాచనసోమన తొలుత నిట్టిత్రోవ ద్రొక్కిరి. శ్రీనాథుఁడు దాని ఘంటాపథము గావించెను. అన్నియర్థతలకంటె నధికముగా శయ్యాసౌభాగ్యమునే శ్రీనాథుఁడు చక్కఁ జూచుకొనును. ఈ క్రింది పద్యముఁ జదువుఁడు.

శా. ఆకాశాంచలవీథుల న్నిగిడె సంధ్యారాగరేఖావళుల్
పాకోన్నిద్రిత పారిభద్ర పటలీ పాండిత్య వైతండికో
త్సేక స్ఫూర్జిత చండ తాండవ రయో ద్రేకారభ ట్యుద్భట
శ్రీకంఠ స్థిరకంఠ కోమల జటాశ్రేణి న్విడంబించుచున్.

(భీమ. 2-32)

శయ్యబిగింపేకాని యిం దర్థంపుసొం పేమున్నది? ఆకాశాంచలవీథులందు సంధ్యారాగరేఖలు సాగినట్లే యీ పద్యము ప్రథమచరణమునఁ బదరచన సాగినది. తక్కిన చరణములును దానికిఁ దగినట్లు నెగడినవి. కొన్నిచోట్ల నిట్లున్నను నెన్నోచోట్ల శ్రీనాథుఁడు శ్రవణమాత్రముననే సంతోషము గొల్పఁజాలు గడుసరినుడికారములను సంస్కృతాంధ్రములలో జతనపఱిచి సరసార్థముతోఁ జతురరచనల నెఱపెను.

సీ. హాలాహలం బనునల్లొనేరెడిపండు
మిసిమింతుఁడును గాక మ్రింగినాఁడు
పెనుమ్రేలికొనగోర బిసరుహాసనుమోము
కెందమ్మివిరివోలె గిల్లినాఁడు (భీమ. 1-110)

... ...

చంద్రఖండములతో సరివచ్చునవచ్చు
విమలదంష్ట్రాప్రరోహములవాని
(ప్రబంధర. 181 పుట)

... ...

అవఅవ మండునెట్టనిచంద్రమల్లెల
చోద్యంపుగుండాలు సొచ్చువారు (క్రీడా. 142 ప)

ఇట్టిచోట్ల ముందు ముచ్చట గొల్పునది పదచమత్కారము. చక్కనిశయ్యతో వింత వింతపదముల సంతరింపుతో నర్థంపుసొంపునుగూడ ననుగతపఱుచుట శ్రీనాథుని కవనమందే కాననగును. నన్నయాదు లగునాంధ్రకవీశ్వరుల రచనములను సవిమర్శముగాఁ జదువు సరసవిద్వాంసుల కెక్కువగా శ్రీనాథుని పద్యములుమాత్రమే జిహ్వా నూటించును. మఱపునఁ బడకుండ మనసున నత్తుకొనియుండును. నాల్కపై నాట్యమాడుచుండును. శ్రీనాథునిశిష్యులయి యాతనిచరణములఁ బట్టుకొన్నతర్వాతికవులకృతులలోఁగూడఁ గొన్నింట నట్టిరచన లున్నవి. శ్రీనాథునితర్వాతికవులకుఁ బలువురకు శ్రీనాథునిరచనలు మేలుబంతులు. పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన,

దగ్గుబల్లి దుగ్గన, తెనాలిరామకృష్ణుడు, రాధామాధవుడు, పింగళి సూరన మొదలగువారు శ్రీనాథరచనలఁ బుడికి పుచ్చుకొనిరి.

మ. హరచూడాహరిణాంకవక్రతయుఁ గాలాంతస్ఫురచ్చండికా
పరుషోద్గాఢ పయోధర స్ఫుటతటీ పర్యంత కాఠిన్యముం
సరసత్వంబును సంభవించె ననఁగా సత్కావ్యముల్ దిక్కులం
జిరకాలంబు నటించుచుండుఁ గవిరాజీగేహరంగంబులం.

(భీమ. 1-11)

శ్రీనాథుని డెందము మెచ్చిన కవిత్వసందర్భ మిట్టిది. శాస్త్రసంప్రదాయములు, భాషాసంప్రదాయములు లోఁతుగా నెఱిగినఁ గాని యెఱుఁగరానిరచన లీతనికృతులలోఁ దఱచుగా నుండును. ఉపలబ్ధములయిన శ్రీనాథకృతు లన్నింటికంటెఁ గాశీఖండము పరిణత మయినకవితాపాకము గలది. ఈక్రీడాభిరామరచనము దాని కీడుజోడుగా నున్నది. శ్రీనాథుఁడు దీవివి భీమఖండ హరవిలాస రచనానంతరము కాశీఖండరచనమునకు వెనుకనో ముందో రచియించియుండును. హారవిలాసరచనము భీమఖండరచనముతర్వాత జరగెను.

ఈ గ్రంథమందలి యీ క్రిందిపద్యము లతిప్రశస్తమయినవి.

మంచన వింటివో, ఎకసక్కెముగ, కటిభారము, కమఠావతారము, కందుకకేళి, ఈమఱియుంక నొక్కమఱి, పంచారించిన,

వ్రాలనినీ, చాటుప్రౌఢి, ముసుఁగువెట్టిననేమి, మీనవిలోచనంబులు, కొలుచునుతేనవెట్టి, పద్మలోచన, జటివోని, అమితోత్సాహము, కప్పురబోగి, అటుఁగౌను, పూవుంబోడులు, పాంథసీమంతినీ, కద్రూమహాదేవి, హాహానృపాల, పారిజాతపుఁబూవు, హా కుమారస్వామి, మలయజగంధి, కంగటికాలు, బంగారుతలుపులు, కలశపాథోరాశి—

ఇత్యాదులు.

'వ్రాలనినీచన్నులతో-వ్రాలెడుజక్కవలుసరియె, వలలంబెట్టం
జాలెడినీకన్నులతో-జాలకి సదృశములె వలలఁబడు
మత్స్యంబుల్' (91 ప)

పూత్కారపవనంబు పూరించుపుక్కిళ్లు
ముసిఁడిపండులతోడ ముద్దుగురియ- (224 ప)

జాణవిప్రుండు సిగఁ దాల్చెఁ జందమామ
కొండినాలిక యగునొక్క (మొగలి) కొమలిరేకు. (176 ప)

ముంజెపదనైన శంబరభంజను గేహాఁగులు- (211 ప)

జవరాలిఁ బొడగన్నసన్న్యాసిపై నేయుఁ
దులసిలేఁజిగురాకుఁదూపు మరుఁడు- (212 ప)

పారిజాతపుఁబువ్వు నాఁ బరఁగుఁజూడు
తామ్రచూడంపుఁజూడాపథంపుఁజొత్తు
దర్పభరమున బ్రహ్మరంధ్రంబు నడుముఁ
జించి వెడలిన క్రోధాగ్నిశిఖయుఁబోలె. (234 ప)

*బంగారుతలుపులు పాయంగ ధట్టించి
లావణ్యవిత్త మేలా (మెల్ల?) వ్యయించె (287 ప)

ఇత్యాది రచనలసౌభాగ్యము సహృదయైక వేద్యమే. "పేర్చినసందడి" నిత్యాదిపద్యము జుగుప్స గల్గించుచున్నది. శ్రీనాథుఁ డిట్టిచాటుపద్యములఁ జాలఁ జెప్పినాఁడు. ఇందలి యాతని "యుప్పర మెత్తుట"ను శ్రీకృష్ణరాయాదులుగూడఁ గూర్చుకొనిరి.

అసాధారణప్రయోగములు

శ్రీకృష్ణదేవరాయాదు లీగ్రంథమును బహువారములు పారాయణము చేసి యిందలి మేలిపలుకుబళ్ళను తమ గ్రంథములలో సమకూర్చుకొన్నారు. శబ్దరత్నాకరకారుల కీగ్రంథము దొరకలేదు గాన యిందలి యసాధారణప్రయోగములను వారు సేకరింపఁజాలరయిరి. ఇందలి యట్టి యసాధారణప్రయోగములలోఁ గొన్నింటిని, వాని యితరకవ్యనుకరణములను, అర్థములను నిక్కడ చూపుదును.

---

* ఈ పద్యమునకు మూల మనఁదగు శ్లోకమిది చూ.

"లావణ్య ద్రవిణ వ్యయో నగణితః క్లేశో మహానర్జితః
స్వచ్ఛందం చరతో జనస్య హృదయే చింతాజ్వరో నిర్మితః
ఏషాపి స్వగుణానురూపరమణాభావాద్వరాకీ హతా
కోఽర్థశ్చేతసి వేధసా వినిహిత స్తన్వ్యా మిమాంతన్వతా."

(చూ. ధ్వన్యాలోకము - తృతీయోద్యోతము. ఆనందవర్ధనుఁడు దీనిని ధర్మకీర్తి రచనగాఁ జేర్కొనెను.)

గీ. జనని సంస్కృతంబు సకలభాషలకును
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స (క్రీడా. 87 ప)

శ్రీకృష్ణరాయలవా రాముక్తమాల్యదలో దీనినే
"ఎల్లనృపులు గొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స". (1-15)

అనియుదాహరించుకొనిరి. పుట 14. గొజ్జంగిపూపీరు = పన్నీరు. జలపోసనము = మొలాము,నీరూఁదుట. జటిగొన్న = సరిగచుట్టిన. జరిగొన్న, సరిగొన్న, చరిగొన్న, జటిగొన్న రూపములలో నేదిసరియో అర్థ మింకేమో అస్పష్టము. చూ. శ.ర. చరికుండ. 'జటివోని(గోని?)గడితంపుఁ జిఱుతచౌకంబుల తొగరుఁబుట్టము' 44 పుటలో ప్రయోగాంతరము. శివరాత్రి మాహాత్మ్యాదులలోఁగూడ నిది గలదు. పుట 15. అక్కిలఁ జేయు = ముడుచుకొనఁజేయు. ఇరుచంబడు = కుదియఁబడు. గుమ్మడిమూట = గుమ్మడిపండునాకృతిని గట్టినమూట. సుగడి తము = సుఘట్టితము (వస్త్రము). తోఁపురెంటము = తోఁపు వన్నె గలజమిలినూలి దుప్పటి. తట్టుపునుగు = నిద్ధమైనపునుఁగు. పుట 17. కోటఁడు = గ్రుడ్లగూబ. మాఁగిలిమాఁగిలి = ఆఁచి యాఁచి. పూఁగొమ్మ = పూఁగొమ్మ. వలతిరు = కుడివైపుగతి. పుట 18. ధర్మదార = యుద్ధాంతజ్ఞాపకముగా నూఁదుబాకా. దీని నూఁదినపిదప నిఁక యుద్ధము సేయరాదు. రెండుపక్షము లునువైరమునువీడిధర్మముగా వర్తిల్లవలెను. సంధిజరగిననో,

ఏదే నొకపక్షము గెల్చిననో, ఉభయపక్షములకు విశ్రాంతి వలసిననో దీని నూఁదుదురు.

"విఱిగి పాఱఁదొడంగె వీరపనేఁడు
జయలక్ష్మి నేకొని స్వామివా రపుడు
దయ మీఱఁగా ధర్మదారవట్టించి
బంగారుబొమ్మను బాండ్యభూనాథుఁ
డింగితవేదియై యిచ్చిన మెచ్చి
తంజాపురము సేరి-" (రఘునాథాభ్యుదయము-12 పా.)

"మేటిదునేదార్ల మెఱయువజీర్ల
ఘోటకమత్తేభకోటులఁ జదిమి
పేలఁ బైపైఁ దొచ్చి యెల్ల శాత్రవులఁ
ద్రోలి పెన్గొండకుఁ ద్రోవల నూఁకి
...అని వేఁడుకొనిన దయార్ద్రదృష్టిఁ జూచి
తనరు వేడ్కల ధర్మదారవట్టించి
సమరంబు సాలించి చయ్యన మరలి"

(సౌగంధికాపహరణము కృత్యవతరణిక)

ఆముక్తమాల్యదలోఁ గూడ నీపదము గలదు. చూ. 5 ఆశ్వాసము 150 పద్యము. కాని యం దీపదము నీయర్థము ననే కవి ప్రయోగించెనని చెప్ప శక్యముగాకున్నది. ఆపద్యము నర్థమును బాఠమును స్పష్టముగాలేవు. ధార, దార పదములు వాద్యవాచకములుగా శాసనములందును గ్రంథములందును ప్రయోగింపఁబడినవి. చేబ్రోలి శాసనము, బసవపురాణము చూడఁదగును.

"భేరిడమామీలు పిల్లఁగ్రోవులును
దారలు గిడగిళ్ళు తమ్మటధ్వములు
నపిరీలు రుంజలు వడవాద్యములును
విపరీతముగ మ్రోసె వినువీథి నిండ. (పల్నాటివీరచరిత్ర)

పు 20. సొంపుపీడు = ఋతువగు. పు 22. పచరించు = ప్రకటించు, వెల్లడిసేయు. దిస్సువాఱు = దిస్సు (స్మితధ్వన్యనుకరణము) మను. తీగనవ్వు = సాగిననవ్వు. ఈ సీసపద్యమును రాధామాధవకవి యనుకరించెను.

సీ. కన్ను లార్చుచుఁ గొన్నిసన్నలు గావించుఁ
దీగనవ్వులు నవ్వు దిస్సువాఱఁ
బయ్యెద దిగజార్చి పాలిండ్లు పచరించు
నటితి పేరులు చక్క నలవరించు
గాజులచప్పుళ్ళు గలుగల్లు మనఁ జేయుఁ
గొనగోళ్ళ నందంద కురులుదీఁటు
నీలరాగము నెలయించు నించుక జాడఁ
దగవుమాటల జాణతనము లాడు.

(రాధామాధవము. 5-112)

పు 23. వల్లువము = రొక్కపుజాలె. పు 24. పటితాళించు = బెళుకులార్చు. మైలసంత = ఊరివెలుపల నుండునిమ్నజాతులసంత. సుసరభేత్తు = సులువుగా రోమములు తొలఁగఁ జేయునది. పు 25. నట్టికపుఁజాయ = కసుగందనివన్నె ? ఈ

పదమునర్థ మస్పష్టము. 'సజ్జికము' అని కొన్నిచోట్లఁ గలదు. "జడగొప్పులోను నచ్చపుసజ్జకము లై నవిరవాదులకు" ఉత్తర హరివం. ఈ రెండు వేఱుపదములేమో విచారణీయము. తొలు **సమర్తయ**=ప్రథమఋతువు. 'సమర్త' 'సమరత' రూపాంతర ములు-'సమర్తయ'రూపమిది క్రొత్తది. 'సమర్త+అకాలంపు' అని ఛేదము సరిగాదు. పు 27. **కుసుమ**=కుసుంభావర్ణము. పు 28. **పంచారించు**=కుదురునిండి నెలవుకొను, ఊసిధాత్వ ర్థము=ముద్దు. **దిచ్చరించు**=ఉలికి వచ్చు. పు 31. **మొరవంక కడియము**=చేటవంపు (అందెవలె) గలకడియము ? పు 32. **జంగాళము**=జంఘాలము, హెచ్చు పొడుగు గలిగినది. **తిరుపు** **చెద్దు**=గానుఁగచుట్టుఁదిరుగునెద్దు. పు 33. **గానులది**=తెలికిది. **మోహరివాడ**=సైనికులవాడ? (చూ. అనుబంధము) పు 34. **గోరఁటయెఱ్ఱులు**=గోరంటాకునెఱ్ఱన గలవి. పు 35. **గనప పరిఖ**=వ్రాఁతప్రతిలో 'కనపరిఖ' కలదు. గొప్పపరిఖ అర్థము గావచ్చును. **వంకదార** = పెద్దగవనికి ముందుండు మలపు ద్వారము. పు 36. **అక్కలవాడ**=వంటలక్కలవాడ, పూఁట కూళ్ళమ్మలవాడ; ఈపద మిందు 63, 86 పుటలలోఁగూడఁ గలదు. ఆముక్తమాల్యదలోఁగూడ నీపద మీయర్థముననే ప్రయుక్తమయ్యెను. 'అక్కవాడల నరకూళ్ళుమెక్కి' (7-5) కాని యీగ్రంథముననే 86 పుటలో 'అక్కలవాడలోని వెల యాండ్రకు' అని యుండుటచే నీపదమునకు వేశవాటి యని

కూడ నర్థమేమోయని సందేహముతోఁచును. కాని యట్లుగా దనుకొందును. పూఁటకూళ్ల యిళ్ల వాడకు దగ్గఱగా వేశ వాటిగాని, వేశ్యలయిండ్లుగాని యుండుట నేఁడును గలదు. అట్లే పూఁటకూళ్లమ్మలవాడలో వసించువేశ్య లని పై పద్య చరణమున కర్థము గావచ్చును. లేక 'మేదరకరణవేశ్య, కర్ణాట వేశ్య' యని యింతకుఁబూర్వము ప్రయోగించినట్టుగా నీకవి పూఁటకూళ్ళమ్మలవాడలో వ్యభిచారవృత్తితో నుండుపూఁట కూళ్ళపొలఁతులనయినఁ బేర్కొని యుండవచ్చును. పు 40. త్రిక్కటి=త్రికాష్ఠి, తిగటము, ముక్కోణము ? పు 41. గవడపేరు=పెద్దహారము ? గొప్ప రుద్రాక్షలమాలకు గవడ రుద్రాక్షలమాల యని, గొప్పరుద్రాక్షలకు గవడకాయలని నేఁడు వ్యవహారమున్నది. 'గవుడ' యని శ-ర. 'కానకకన్న' ఈ పలుకుబడి శ్రీనాథోపజ్ఞమేయేమో ? పు 42. కేయూర బాహుచరిత్రమున మంచెన "చారుతరమూర్తి మండూక చక్రవర్తి" యనఁగా శ్రీనాథుఁ డిందు "చారుతరకీర్తి, బవనీలచక్రవర్తి" అనెను. ఇట్టి సంవిధానము ననేకు లనుక రించిరి. "సకలగృహవర్తి మూషకచక్రవర్తి" "సకలగృహ వర్తి మార్జాలచక్రవర్తి" ఇత్యాదివిధములఁ బ్రాచీనులే కాక శ్రీ జార్జిచక్రవర్తి పట్టాభిషేకపద్యరచయితలలో నొకరు "సకలగృహవర్తి మాజార్జిచక్రవర్తి" యని కూడ దీని ననుకరించిరి. పు 44. ఓలగందము=ఈ పదమును

శ్రీనాథుఁడు పలుచోట్ల ప్రయోగించెను. 'చిఱుబంతిపసుపాడి" యనియుఁ (భీమ 2-28) గల యాతని ప్రయోగాంతరమును బట్టి యీ పదమునకు స్నానసమయమునఁ బూసికొనెడు 'పసుపుపూఁత' యర్థమగు ననుకొందును. సివమెత్తినవారికి స్నానానంతరము గూడ నా పసుపును మొగమునఁ బూయుదురు. కాన యిక్కడ నా యర్థము సరిపడును. 'చిఱుతచౌకంబుల తొగరుఁబుట్టము'. పాండురంగసుకవి దీనిని గైకొన్నాఁడు. "కట్టిరి చిఱుతచౌకముల క్రొంబుట్టముల్" దీనికి సరిగా నర్థము తోఁపలేదు. పు 45. ఎడపదడప = అప్పుడప్పుడు, ఈపలుకుబడిని శ్రీనాథుఁడు కాశీఖండమునఁగూడఁ బ్రయోగించెను. 'ఎడపదడప తనూభవుం డెచట నుండుఁ గానరాఁడని గృహభర్త కాంతనడుగ' (4-85). జీవగఱ్ఱ = వీణ తంతులకు కంబళిపిఁచు చుట్టి యాన్చి యుంచెడు పీఁట వంటి కొయ్య, లేక శ్రుతిని హెచ్చుతగ్గులు చేయుటకుఁ దీగలను జుట్టి తుదిపట్టున గ్రుచ్చియుంచిన చెవివంటి బిరడా. పు 46. ఉరుమ = వాద్యభేదము, పిల్లదురుదు = ధ్వనివిశేషము, పు 47. చంద్రమల్లెలు = చంద్రనిప్పులు. కరవాఁడి = చేసాన పట్టినది. హొన్నాళము = బంగరుపిడిగలది? పు 48. నెట్టికసీల = అడ్డిగసీల, కంఠాభరణము-మరసీల. "అడ్డిగసీలంత ఉన్నదో లేదో ఎంతమా టన్నదో చూడు ఆపిల్ల" ఇత్యాది వ్యవహారము కృష్ణామండలమున నేఁడును గలదు. ఈపదము ఆముక్త

మాల్యద, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము మొదలగు గ్రంథము లందును ప్రయుక్తమయ్యెను.శబ్దరత్నాకరకారులు ఆముక్త మాల్యదలోని "నెట్టన యల్ల లచ్చి యల నీలయు భూసతి యుండ నీకు నీనెట్టికసీలపై మనసు నిల్చుట కే మనవచ్చు" (6-111) పద్యము నుదాహరించి యీపదమును 'నైష్ఠిక శీల' పదపువికృతిగా భావించి సదాచారపరతంత్ర యని యర్థము వ్రాసిరి. కాని యాప్రయోగమునకుఁగూడ 'చిట్టి బొట్టెకాయ' యనియే యర్థము యుక్తము. "అగయ నెట్టికసీల లంత లయ్యెను బింకమున బ్రహ్మశిఖ ముట్టు ప్రోడలార !" అని ప్రభావతీప్రద్యుమ్నప్రయోగము. పు 52. 'రెండెనిముదుల్' 'ఎనిమిదుల్' అనియో 'ఎనిముదుల్' అనియో కవిప్రయోగము. 'రెండుతొమ్మిదులు' అని కాశీ ఖండప్రయోగము గలదు. ఇక్కడఁగూడ 'రెండెనిమిదుల్' కావచ్చును. అట్లేని చిన్నయసూరిగారి సూత్రమునకు వార్తికము చేర్చవలసివచ్చును. పు 58. **తేఁడు**=వెదకు. **వాఁడు**=బ్రాహ్మణుడు, దీనినిగూర్చి నేను ప్రకటించిన లక్ష్మీ పురశాసనమునఁ గొంత పరిశీలనముగలదు* (విభవ. జ్యేష్ఠ. భారతి.) **తాలఁబోయు**=తాలింపువెట్టు. **కుఱుబోద** =? **బంటి వోవు** = హద్దుమీఱు. పు 61. **మయ్యెరణ** = వెంబ్రుకతో ? ఇది శ్మశ్రుశబ్దవికృతిగావచ్చును. **అడియాలము**=గుర్తు; **అడి**=

* చూ. అనుబంధము.

పాదము, ఆలము = పల్లము, అడుగు పెట్టినచోటఁ బల్లముగ నేర్పడిన పాదచిహ్నము. ఇది వ్యుత్పత్త్యర్థము. ఈపద మఱ వమునఁగలదు. పు 65. పుల్లసిలు = కందు. లేఁబడు = లేఁతపడు, పు 66. కోడెవిధవల్ = పడుచు విధవలు. పు 71. మిహి = క్రొత్త, వింత. పు 72. లత్తెము = గుత్తి. ములుగు = మ్రోఁగు. గుమ్మడించు = ? పు 73. దువాళిగొను = దూఁకు. పు 74. తస్పి = డస్సి. తట్టువాఱు = చిదుకఁబడు, డీల్పడు. మేంత రాజు = గొఱ్ఱెఱేఁడు. పు 75. *నారికేళబకజాతీయంబులు = నారికేళ బకములను కొంగలను బోలినవి, కోడిపుంజులు. (కొబ్బరిచెట్లపై వ్రాలు బకములకు నారికేళబకము లని పేరుండఁబోలును. తజ్జాతీయము లగు కోళ్ళ కా పేరుండఁ బోలును. కేయూరబాహుచరిత్ర 3ఆశ్వా. నారికేళబకమను కొక్కెరకథ గలదు.)

క. కలిమిఁ దరము గానివ్యయం
బులు పేరిమ్ములకుఁ జేసి పొలియరె దుర్బు
ద్ధులు నారికేళబక మను
పులుఁగు దురైశ్వర్యమహిమఁ బొలిసినభంగిన్.

అని తదాది. ఓహరి = ? పు. 79. ఆహివెట్టు = తాకట్టువెట్టు. పు. 80. ఈఁగకునుబోఁక వెట్టినయిట్టిభంగి = ...? పు 81.

---

* అనుబంధము చూడుఁడు.

"గుడిలోనుండియు గుడి కాలమడిసె వీఁడు" అనానుడి పాండురంగమాహాత్మ్యము (3-68)నఁ గూడఁ గలదు. పు 83. విడిముడి = భాగ్యము. లాఁతు = అధికము. ఈ పద మాముక్త మాల్యదలోఁ గూడఁ గలదు. ఘటశాసిపుంగవుండు* = శాస్త్రివర్యుఁడు, ఈ పద మాముక్తమాల్యదలోఁ గూడఁ గలదు. "ఘటశాసుల శ్రౌతులఁ దప్పుపట్టుదుక" (7-3) "కొమ్మనఘటశాసి కొంపయుఁ గమలె బమ్మనభట్టిల్లు భగ్గనఁ గాలె" బసవపురాణము 7 ఆ. బిబ్బ బాచయ్యగారికథలో. ఇది నేఁటి శాస్త్రి, అవధాని బిరుదముల వంటిదిగాఁ బెక్కు శాసనములందును గలదు. పు 85.

గీ. మాఘమాసంబు పులివలె మలయుచుండఁ
బచ్చడం బమ్ముకొన్నాఁడు పణములకును
ముదితచన్నులు పొగలేలి ముర్మురములు
చలికి నోఁ అగోయ కేలుండు సైరికుండు.

---

*[= తార్కికుఁడు. అర్థజ్ఞానశూన్యముగా వేదమును బఠించువాఁడు. చూ. కృష్ణమిశ్రుని ప్రబోధచంద్రోదయముపై నాదిండ్ల గోపమంత్రి రచించిన చంద్రికావ్యాఖ్య—

"ఏతే తావదర్థావధారణవిధురాః స్వాధ్యాయాధ్యయనమాత్రనిరతాః వేదవిప్లవకా ఏవ"

అనుదాని వ్యాఖ్య— 'ఏతే ఘటశాసినః అర్థజ్ఞానశూన్యాః, అత ఏవ వేదోపద్రవకారిణః......... అర్థావబోధానుష్ఠానయోరభావే ఘటశాసినాం.........స్వత ఏవాయాతి వేదవిప్లవత్వం. (2 అం. 54 పుట, నిర్ణయసాగర్ ముద్రణము 1924). చూ. ఆముక్తమాల్యదవ్యాఖ్యాలోకనము పీఠిక, విద్యారత్న శ్రీమాన్ తయ్యూర్ వేంకట వీరరాఘవాచార్య. 1957.]

ఈ పద్యము సాతవాహన సప్తశతి 3 వ శతకము 39 వ గాథకుఁ దెలుఁగు.

గా. విక్కిణఇ మాహమాస
మ్మిపామరో పాఇడం వ ఇల్లేణ
ణిద్ధూమముమ్మురవ్వి అ
సామలియథణో పడిచ్ఛన్తో.

ఛాయ. విక్రీణీతే మాఘమాసే
పామరః ప్రావరణం బలీవర్దేన
నిర్ధూమముర్మురనిభౌ
శ్యామల్యాః స్తనౌ పశ్యన్.

తన తెనుఁగుసప్తశతినుండి యెత్తి ఈ పద్యమును శ్రీనాథుఁ డిందుఁ గూర్చుకొన్నాఁడు. 'పచ్చడం బమ్మ కొన్నాఁడు పసరమునకు' అని పాఠమేని మూలమునకు సరిపోవును. పై పద్యమందలి "పొగ లేనిముర్మురము" లను పాండురంగసుకవి (పాండు. 4-9 లో) పరిగ్రహించినాఁడు. "పొగలేనిముర్మురంబులు మగువలపాలిండ్లు భోగమహా నీయులకున్." ఒఱగోయు = ఒఱనుండి కత్తిని లాగు అనఁగా ప్రతిఘటించు. పు 88. సోణము = నాసాస్థి, సోడము రూపాంతరము, 'సోడంబుతో ముక్కు మోడుగాఁ గోసి' బసవపురాణము (7 ఆ. సవరదనాచయ్యగారి కథలో) 'సోణా లంట ఘోణాచ్ఛిదన్' (ఆముక్త 5-50) పు 89.

కొ త్తెమ=? పు 95. దొరసెము?=పూర్వతరవత్సరము. పు 96. **బడిసిపై చు**=దిగఁదుడిచివైచు, హారతిచ్చు. "అటునది దోరస ముద్రము । నిటునది యోర్గల్లు కడిఁది నినుకొండ మహా । పుటభేదనము—" అని ప్రథమ ముద్రణపాఠము. **దీని** కర్థములేదు. **శిథిలశిథిలమై యున్న మూలమును బరిశీలింపఁగా నేను బ్రకటించిన మంచిపాఠము గానవచ్చెను.*** 'కడిఁది నిను కొండ' యని శ్రీనాథుఁడు ప్రయోగింపఁడు. ఆ గ్రామము పేరు వినుకొండ కాని యినుకొండ కాదు. ఈ గ్రంథముననే యన్యత్ర 'శ్రుతపర్వతదుర్గ' మని వినుకొండ పేర్కొనఁ బడెను. నే నీసంస్కారము చేయుట తప్పని యొకరు భారతిలో నాక్షేపించిరి. విజ్ఞత లిట్లు వెలయుచున్నవి!

ముగింపు

బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు తిన్నఁగా మాబోంట్లు కన్నులు తెఱవకపూర్వము అనఁగా నిప్పటి కిర్వదేండ్లకుముందు అతిప్రశస్తము లయినయాంధ్రగ్రంథ ముల ననేకముల గుర్తించిరి. అంత కింకను బూర్వమే శ్రీ వీరేశలింగముపంతులుగారికిఁ గవులచరిత్ర ప్రథమభాగ రచనమునను, ప్రాచీనగ్రంథప్రకటనమునను • కడుంగడుఁ

* తంజావూరి ప్రతిలో నేఁటికి నీ పద్య మిట్లేయుండు నవఁదగినట్లుండుట చూడనగును. (ప్రకాశకుఁడు)

దోడుపడిరి. వారు గుర్తించిన ప్రకటించిన యాంధ్ర గ్రంథ ములలోఁ గుమారసంభవము, నీతిసారముక్తావళి, క్రీడాభి రామము ననునవి రత్నత్రయము, త్రిపురాంతకోదా హరణము, శ్రీరంగమాహాత్మ్యము మొదలగునవియు నుత్తమ గ్రంథములు. సంస్కృతమునను వారు చాల విలువగలగ్రంథ ముల వెల్లడించిరి, వెల్లడించుచున్నారు. సంస్కృతాంధ్ర భాషాభిమానులు వారియెడఁ జాలఁ గృతజ్ఞులుగావలెను. వారియనుజ్ఞ గొనియే నేనీగ్రంథమును సంస్కరించి యుపో ద్ఘాతము వ్రాసి యచ్చున కిచ్చితిని.

తంజావూరికిఁ బోయి యక్కడ తాటాకుఁబ్రతిలోని పాఠభేదములను ఇంకను నేవేవో నాకుఁ దోఁచిన విశేష ములను సేకరించి వ్రాసి పెట్టుకొన్న దీనిప్రథమముద్రణపుఁ బ్రతి నొకప్పుడు నేను బెజవాడ కరిగి యక్కడి రామ మోహన గ్రంథాలయమునఁ గోలుపోయితిని. నే నక్కడ నుండఁగా దాని ప్రశంస మిత్రగోష్ఠిలో వచ్చెను. దానిని వారి కప్పుడు చూపితిని. ఆ తెలివిడచే నెవ్వరో ప్రబుద్ధులు దాని నపహరించిరి. ఎందఱతోనో చెప్పితిని. ఎంతో తంటాలు పడితిని గాని నా కది మరల దొరకలేదు. ఈ పీఠికాంత్య భాగము ముద్రితమగుచుండఁగా దానినాఁటిపోకడతీరు గొంత నేఁటికిఁ దెలియవచ్చినది. ఏమి లాభము! నే నందుకై మరలఁ దొందరపడి యప్పుడే తంజావూరి కరిగి తునా

తునకలై యున్న మాతృక నెట్లెట్లో పొందించుకొని లుప్త భాగములను, సాధుపాఠములను సేకరించుకొని వచ్చితిని. ఈతూరి మరల నెవ్వఁడేని యీప్రతి నెత్తుకొనిపోయెనా యిఁక దురుద్ధరమే క్రీడాభిరామము! ప్రత్యంతర మిఁక లేదు! సాధుపాఠసంపాదన మిఁక శక్యము గాదు! దేశ చరిత్ర, సంఘచరిత్ర, భాషాచరిత్రాదులను బరిశీలించువారికి బహూపకారకమయినది, శ్రీనాథరచితమయినది, ప్రశస్త రచనము గలది యన్న యభిమానముచేతనే దీని నిప్పుడిట్లు సంస్కరించి మరలఁ బ్రకటించుట. అంతేకాని దీనిలోని రోఁతవిషయములమీఁది ప్రీతిచేతఁగాదు. పామరుల కంద కుండఁ బండితులకే విక్రయింతు మని ప్రకటకులు బాసచేసిరి గావునను, గుప్తపఱచుట వ్యాప్తి నధికపఱచును గావునను, యథావస్థితముగా ముద్రించుటే మంచిదని పలువురు ప్రాజ్ఞు లభిప్రాయపడిరి గావునను దీనిని వికారపఱుపక యున్న దున్నట్లు ముద్రించితిని. ఈ పీఠికలోఁగూడఁ దుచ్ఛములయి నను గొన్ని శ్రీనాథరచనములను దచ్చరిత్రప్రయోజనము లను బట్టి, కవితాచమత్కృతి మీఁది యాదరమును బట్టి చేర్చితిని. శ్రీనాథకవిసార్వభౌముని రచన లేవియుఁ జెడిపో కుండ నెలకొనియుండుఁగాక యనియే నా కోరిక. ఆ కవి యంత యభ్యర్హితుఁడు. ప్రఖ్యాతాంధ్రవిద్వాంసులతోఁ బలువురతో యోజించి యీ గ్రంథ మిట్లు ముద్రితమగుట

యెంతయునావశ్యక మేయని నిశ్చయించితిని. విద్యావైదుష్య విభవాధికు లగునాంధ్రమహాశయులు గొందఱీ గ్రంథప్రకటనమునుగూర్చి యొసఁగినసదభిప్రాయముల నిందు జతకూర్చుచున్నాను. పామరులకుఁ గాక ప్రమాణపత్ర మొసఁగిన పండితులకే విక్రయించుటకుఁ బట్టుదలతోఁ గట్టుదిట్టములతో వర్తింతురుగా కని ప్రకటకులను, పామరులకంటఁ బడకుండ నెక్కడఁ గాని దీనిమూలమునఁ జెడుగు గలుగకుండ భద్రపఱిచి యుంచుకొందురుగా కని దీనిని గొను ప్రాజ్ఞులను హెచ్చరించుచున్నాఁడను. ఏనూఱేండ్లనుండి జీవముతోనున్న యీగ్రంథ మిఁక నంతరింపదు. ప్రాజ్ఞలోకమున కీగ్రంథము పరితోషము గూర్పఁగల దనియే నా విశ్వాసము.

విభవ
శ్రీకృష్ణజయంతి
7-9-28

విద్వద్విధేయుఁడు
వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి

పీఠికానుబంధములు

పీఠికానుబంధము ౧.

౧. కాకతి*

ఇది యొక దేవత పేరు. ఈ దేవత యోరుగంటిని రాజధానిగాఁ జేసికొని యాంధ్రదేశమెల్ల నేలిన యాంధ్ర చక్రవర్తుల కులదైవము. ఈమె పేరినిబట్టి వారు కాకతీయు లయి రని పలువురు తలఁచుచున్నారు. కాకతిపురవరాధీశ్వరు లగుటచేఁ గాకతీయనామము వారికి వచ్చియుండు నని మఱియొక్కతలఁపు. దొరికినసాధనముల నెల్లఁ బర్యాలోచించి కాకతీయసంచికలో శ్రీయుత కె. రాఘవాచార్యులు **M. A., B. L.** గా రిట్లు వ్రాసిరి.

'కాకతీయుల కాపే రెందులకు వచ్చినదో, కాకితమ్మ (కాకతమ్మ) యన నెవరో మనము విచారింపవలసి యున్నది. ఈ సందర్భమునఁ జరిత్రకారులు పెక్కువిషయముల నుద్ఘాటించుచున్నారు. మనకుఁ దెలిసిన విషయములఁ జర్చించి యామె జైనదేవతయా? కాదా యని విమర్శింప నగును. అనితల్లి కలువచేరుశాసనమున "కాకత్యాః పరశక్తేః కృపయా కూష్మాండవల్లికా కాచిత్ పుత్ర మసూత త దేత త్కుల మనఘం కాకతీయసంజ్ఞ మభూత్" అని

* ఈ వ్యాసము శ్రీ వేంకటేశ్వర ప్రాచ్యవిద్యా పరిశోధనాలయపత్రికయందుఁ బ్రకటితము.

కలదు. రెండవప్రోలరాజు పద్మాక్షీదేవాలయశాసనము నందలి జినేంద్రస్తుతిచే జైనమతావలంబకుఁ డని యూహింపఁ బడుచున్నాఁడు. ఇరువదిరెండవతీర్థంకరునిదేవి కూష్మాం డిని యని జైనగ్రంథములు దెలుపుచున్నవి. వీని నొక దానితో నొకటి ముడివెట్టి కాకతి జైనదేవత యనియు నామెయే కూష్మాండిని యనియుఁ గాకతి యన గుమ్మడి తీగ యనుట దీనిని బలపఱుచుచున్న దనియు వ్రాయు చున్నారు. కాకతి (కాకిత) యనునది జైనదేవత యని యెచటను దెల్పఁబడియుండలేదు. జైనగ్రంథములఁ గాకతి యను పేరు గానరాదు. కాకతి యన గుమ్మడితీగ యని నిఘంటువులఁ గాని మఱి యే యితరగ్రంథములఁ గాని లేదు. విద్యానాథకృత ప్రతాపరుద్రీయమున "కాకతీయకుల దుర్గాదేవీసమారాధనేన విజయ ప్రస్థానమంగళం కృత్వా" అని కలదు. రత్నాపణవ్యాఖ్యానమున "కాకతి ర్నామ దుర్గాశక్తి రేకశిలానగరేశ్వరాణాం కులదేవతా, సాశక్తి ర్భజనీయా అస్యేతి కాకతీయః" అని యున్నది. క్రీడాభి రామమున నీమె ఏకవీరకు సైదోడని వర్ణింపఁబడినది. ప్రతాపచరితమున తమ యిలవేల్పయిన కాకితమ్మకు ఉత్స వములు చేయించి "కాకితదేవి వరప్రసాదంబున ఒక్క సుతునిం గని కాకితపోలరాజు అను నామకరణ మొనర్చి" అని వ్రాయఁబడినది. కలువచేరుశాసనమునఁ గూడ నీమె

శక్తిస్వరూపిణి యని కలదు గదా. వీనివలనఁ గాకతి యనునది దుర్గ కపరనామధేయ మనియు, నామెయే కాకతీయుల కులదేవత యనియు స్పష్టము. మఱి కూష్మాండ వల్లరినుండి కాకతీయు లుద్భవించి రను శాసనభాగమును బరిశీలింప నది స్థానికగాథలపై నాధారపడి యున్నట్లు తోఁచుచున్నది. మాధవవర్మకుమారుఁడు పద్మసేనుఁడు సంతానంబు లేమి బుధానుమతంబున సిద్ధేశ్వర శ్రీమన్మహాదేవుని నిత్యంబును గూష్మాండఫలంబులఁ బూజింపఁ దత్ప్రసాదంబున నొక్క సుతుఁడు గలిగెనని ప్రతాపచరితాదులఁ గలదు. ఇదియే కూష్మాండవల్లరీగాథకు మూల మని తోఁచును. పై విషయములఁ బరిశీలింపఁ గాకతి జైనదేవత యనుటకుఁ దగిన యాధారములు లేవు. అవి దొరకువఱకు నామె దుర్గయే యనియు, నామెను భజించుటచేఁ గాకతీయుల కాపేరు గలిగె ననియు మన మూహింపవలసి యున్నది. కాగతి యనుగ్రామమునుండి కాకతిశబ్దము పుట్టిన దనియుఁ గొందఱు వ్రాయుచున్నారు. అది సరికా దని తోఁచుచున్నది. నామిత్రులలో నొకరు బౌద్ధవాఙ్మయమునఁ గాకతి యనుదేవత యున్నదని తెల్పియున్నారు. ఇదియు భావివిమర్శనమువలనఁ దేలవలసియున్నది. ప్రోలరాజు జైనుఁ డగుటచేఁ గాకతియు జైనదేవతయై యుండు నని విల్సనుగా రభిప్రాయపడియున్నారు.'

పానుగంటిశాసనమున "శ్రీమతు కాకతిపురవరాధీశ్వర రుద్రదేవమహారాజునకు" (చూ. కాకతీయసంచిక 29 నెం. శాసనము) అని కలదు. దీనిఁబట్టి కాకతి గ్రామ నామ మగు నని తత్పురవరాధీశ్వరులు కాకతీయు లయిరని తలఁపవచ్చును. కాని కాకతి గ్రామనామము గూడ కాకతిశక్తినివాస మగుటనుబట్టి యేర్పడినది గావచ్చును. మధుర నాసిక బౌద్ధశాసనములలో కాకతేయ కాఖండి నామములు పేర్కొనఁ బడినవి. తొలుత నా పేరు బౌద్ధుల స్త్రీ దేవత దయి యుండవచ్చును. తర్వాత నది హైందవతఁ జెంది శివునిశక్తి పే రయి మార్పు చెంది యుండవచ్చును. కాకాండి, కాకొలను, కావలి, కావూరు మొదలగు గ్రామనామము లా శివశక్తి పేర నేర్పడినవి గావచ్చును. శక్తి మంత్రములలో 'కాది' మంత్ర మొకటి కలదు. దానికిఁ బంచదశి యనియు నామాంతరము. పంచదశీమంత్రాద్యక్షరము 'క'. ఆ మంత్రమును గూర్చి 'కాదిమతతంత్రము' మొదలగు గ్రంథములు మహావిద్యావిషయకములు గలవు. కాకతి యను పేరు కా+కర్తె సమాసమునుబట్టి యేర్పడినది గావచ్చును. కాదిమంత్రాధిదైవతము శివుని శక్తికి మూర్తిభేదము. కాకతి దుర్గ యని ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యాత చెప్పుట పైవిధమున సంగతమే కాఁగలదు. నాసికబౌద్ధగుహాశాసనములలో 'కాకతేయ' 'కాఖండి' పద

ములు కూడఁ గలవు. కాకతీయులు తొలుత బౌద్ధులుగా నుండవచ్చును. వారు సాతవాహనుల యిక్ష్వాకుల చాళుక్యుల సామంతులు గావచ్చును. కాకతీయరాజ్యము ప్రధానముగా వ్యాపించిన కృష్ణాతీర మొకప్పుడు బౌద్ధమతప్రాచుర్యము గలది. కనుక కాకతి గూడఁ దొలుత బౌద్ధదేవత యగుట సంగతమే. కాకతి, యేకవీర, మాహురమ్మ, మైలారుఁడు, భై రవుఁడు కాకతీయుల యారాధ్య దై వతములు.

కృష్ణాజిల్లాలోని ముక్త్యాలజమీందారుగారి మ్యూజియమునకై నేను సేకరించినవానిలో నీ కాకతిదేవి విగ్రహమున్నది. ముక్త్యాలకు చేరువ నున్న దొండపాడు అను గ్రామమున నేఁబది యెకరముల బీడునేల 'కాకతమ్మబీడు' అను పేరఁ గలదట! అందులో నీ కాకతమ్మవిగ్రహ మున్నది. ఆగ్రామపువా రీవిగ్రహమును కాకతమ్మ యని పేర్కొందురట. కరణీకపులెక్కలలో నాబీడు కాకతమ్మబీడు అను పేరనే కలదట. దాని విలువను గుర్తించి యావిగ్రహమును జెడకుండ నేను ముక్త్యాలకు జేర్పించితిని*. చేరునప్పటికి ముక్కు కొంత చెడినది. దానిని జూచి నేను ఫోటో తీయించికొని తెచ్చితిని. దాని ప్రతిబింబమే యిందు ప్రకటించిన చిత్రము. అసలు రాతివిగ్రహ మిప్పుడు ముక్త్యా

* శ్రీ గరికపాటి వేంకటేశ్వర్లుగారివలన నీ విషయము నేను తెలిసికొని విగ్రహము తెప్పించితిని.

లలోఁ గలదు. ఇం దీవిగ్రహమునకు నాలుగు చేతు లున్నవి. తలపై కబాయి కుళ్ళాయి ఉన్నది. చెవులకుఁ గమ్మ లున్నవి. ముందరికుడిచేత డమరుక మున్నది. ముందరి యెడమచేత కపాల (?) మున్నది. కుడివెనుకచేత జింకపిల్ల (?) యున్నది. ఎడమవెనుకటిచేత త్రిశూల మున్నది. నాల్గుచేతులకు మూఁడేసి కంకణము లున్నవి. మెడలో కంటె హారము నున్నవి. పాదములకుఁ బాజేబు లున్నవి. పీఠమునకు దిగువను వరాహ మున్నది. కాకతీయకులదైవత మిట్లు దొరకుట నాకుఁ జాల వేడ్కఁ గొల్పినది. ఈ కాకతమ్మ యేకశిలానగరమున నేకవీరాదేవికి సైదోడుగా వెలసియుండిన దని క్రీడాభిరామమునఁగలదు. ఆదేవాలయము, విగ్రహము, నగరము, రాజ్యము నన్నియు నంతరించిపోయినవి గదా! ఏకవీరాదేవివిగ్రహమును గూర్చియు జాయసేనాపతివిగ్రహమునుగూర్చియు వేర్వేఱుగా వ్యాసములను విగ్రహములతోఁ బ్రకటింతును.

ముక్త్యాలప్రాంతములలో ఏకవీర, మాహురమ్మ, కాకతమ్మలుగా గుర్తింపఁదగిన విగ్రహములు మఱికొన్ని నే సేకరించినవానిలో నున్నవి. అందులో వింత గొలుపు విగ్రహ మింకొకటి యున్నది. అది ప్రాయికముగాఁ బంౘ్రెండు పదుమూఁడు శతాబ్దుల దయి యుండును. ఒక తురుష్కవీరుఁడు బల్లెమును చేబూని ఒక యేనుఁగుతో పోరాడుచున్నాఁడు. ఏనుఁగుమీద నిద్దఱు వ్యక్తు లున్నారు. ఒకరు కాకతీయసేనాని జాయసేనాపతియో యేమో!

కా ర త మ్మ

౨. దవనపున్నమ

వసన్తకాలతృప్త్యర్థం తత్సమృద్ధిభి రాహృతైః
పుష్పై ర్నానావిధై ర్దేవ మర్చయే ద్దక్షిణాముఖమ్
ఆసీనం మణ్డపే క్లృప్తే వేదీమధ్యే మనోరమే
ఉద్యానే మందిరే వాపి కృత్రిమోద్యానశోభితే
నద్యాదౌ వా యథా యోగం ఫలపుష్పోదకాన్వితే—

దమనకోత్సవః

పౌర్ణమాస్యాం తిథౌ తస్మిన్ మాసే దమనికాదళైః
పుష్పాన్వితైః ప్రపాం కృత్వా మణ్డపే పూజయే ద్ధరిమ్
పుష్పై ర్దమనికాభి శ్చ సర్వాలంకార మాచరేత్
ఉత్సవ శ్చ భవే త్తస్మిన్ హోమో దమనికాదళైః

వైశాఖే మాసి వా కుర్యా ద్వసన్తోత్సవ మబ్జజ
దమనీదళకల్యాణ మపి వా పూర్వ మీరితమ్
వైశాఖే మాసి వా చైత్రే సితపక్షే శుభేదినే
దమనీదళవ త్కుర్యా త్కల్హారకుసుమోత్సవమ్.

[పాద్మసంహితాయామ్ చర్యాపాదే చతుర్దశోధ్యాయః]

దవనపున్నమ - దాక్షారామశాసనములు

(చూ. ద. హిం. శాసనసంచయము 4 వాల్యూం
నెం. 1368; 1373)

"స్వస్తిశకవరుషంబులు ౧౨౦౯ అగునేంటి చైత్రశుద్ధ దశమియు రవివారమునాండు ఒడ్డ(వా)ది మత్స్యకుల తిలక అర్జునదేవరాజులదేవి దాక్షారామ కొండిక మున్నూంటి అట్య గడియపసెట్టి పీరపనేని కూంతురు అక్కమదేవి శ్రీమద్దాక్షా రామభీమేశ్వరమహాదేవరకు చైత్రదవన పర్వమి డోలోత్స వమునాంటి హవిబల్యాది అర్చకు ఒడ్డాదిలో పరిమలువాడి ఊరు ఆచంద్రార్కస్థాయిగా బెట్టెను."

"శకవత్సర ౧౧౯౭ గు నేంటి శ్రీమ(త్రి)భువన చక్రవర్తి శ్రీ రాజాధిరాజ దేవరవిజ(య) రాజ్యసంవత్స రంబులు ౫౯ గు శ్రాహి (శ్రే)ష్టమాసమున అమావాస్య మంగళవారము నాంటి సూర్యగ్రహణము నాండు దాక్షా రామ శ్రీ భీమేశ్వర శ్రీ మహాదేవరకు దవనపున్నమ నాంటి డోలోత్సవము నాంటి అవిబలి అర్చనలకు ఒడ్డాది అర్జునదేవరాజు దేవి కొండిక మున్నూం(టి) అ(డప) గడి యనసెట్టి పీరపనేని కూంతురు అక్కాసాన్కి నోముగా అర్జునదేవండు ధారాపూర్వ(కము)గా జేసి ఆచంద్రార్క ముగం బెట్టిన మడువాడ(ను) యూరు ఒక్కండు"

౩. అపీ, ఇపీ*

ఈశ్వరసంవత్సర మార్గశిరమాస భారతిలో సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటుకార్యస్థానపండితులు శ్రీ పిశుపాటి విశ్వేశ్వరశాస్త్రిగారు 'కొన్ని విశేషములు' అను పేరఁ బ్రకటించిన యాక్షేపవ్యాసమునకు సమాధాన మీక్రిందిది. తొలుత వారి యాక్షేపములఁ జూపి నా సమాధాన మటుపైఁ జెప్పుదును.

అహిపెట్టు

ఆక్షేపము.

"అహిపెట్టితి జొన్నగడ్డాగ్రహార
వృత్తి యేనూఱురూకల † వృత్తమునకు—
(క్రీడాభిరామము - పా. ౮౦).

ఇందు 'అహిపెట్టు=తాకట్టు పెట్టు' అని శ్రీ శాస్త్రిగారు (పీఠిక పా, ౧౨౩) అర్థము వ్రాసినారు. ౮౦ పొరటలో

---

* 'అపీ, ఇపీ' యనుపేర శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రమాది సంవత్సర కార్తికమాస భారతియందుఁ బ్రకటించినవ్యాసములో క్రీడాభిరామమునకు సంబంధించిన విషయములతోడివ్యాసభాగ మిందుఁ బ్రకటింపఁబడుచున్నది.

† 'రూకలవృత్తమునకు'— అని వ్రాతప్రతిలో నున్నది. అట్లే ముద్రించితివి. 'ఏనూఱురూకల వి త్తమునకు' అని దిద్దిన సముచితముగా నుండు ననుకొందును.

—వే. ప్ర.

మూలమునఁ గూడ నిట్లే యున్నది. కాని 'ఆహివెట్టు' అను పదమే యెక్కడను గాన్పింపదు. కావున నిట 'అధివెట్టు' అని యుండవలయును. అధిశబ్దమునకుఁ దాకట్టు అనునర్థము గలదు.

ఈ క్రింది ప్రయోగములోఁగూడ 'అధివెట్టు' పదము గలదు.

'గ్రహణసంక్రమణాదుల రాచనగరఁ
గానుపీసంబు వెడలమి గ్రాసమునకు
నాధివెట్టిరి క్షేత్రంబులందుఁ గొన్ని
లెస్స యుండునె గృహాభ_ర్త లేనిబ్రదుకు'

(మనుచరిత్ర - 3-34)"

దీనికి నేఁ జెప్పుసమాధాన మిది.

నిఘంటువులలో ఏకమాత్ర ప్రయోగముతో ఎన్నో పదములు పరిగృహీతము లయినవి.

వ్రాఁతప్రతిలో నున్న "ఆహివెట్టు" ప్రయోగము సరికా దన్నయపనమ్మకము నాకు లేదు. కాన దానిని నే దిద్దలేదు. 'అధి' పద మొకటి 'తాకట్టు' అర్థము గలది ఉన్నంతమాత్రాన 'ఆహి' ఉండ దనవచ్చునా?

గౌరన హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానమున ఎల్లవ్రాఁతప్రతులలో 'ఆహికంబులు వెట్టి' అన్నప్రయోగము గానవచ్చుచున్నది. 'ఆహికంబులు వెట్టి యవి దక్కుమితులు సాహసంబునఁ బల్కి' (చూ - ఉత్తరభాగము). బ్రౌనుదొరగారి

పండితులు ఇందు 'తాకట్టు పెట్టి' అని యర్థము వ్రాసిరి. తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారు వ్రాఁతప్రతులను బ్రౌనుదొర గారు వ్రాయించినటీకను బరిశీలించి 'ఆహికము' తాకట్టు అనునర్థముతోఁ బ్రకటించిరి (చూ. ౧౯౪ పుట). పిదప శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిలుగారు మరల నా గ్రంథమును బ్రకటించుటలో ఆహికము శబ్దరత్నాకరాదినిఘంటూద్ధృతము గాకుండుటచేఁ గాఁబోలును 'ఆహితము' అని దిద్దిరి (చూ. ౧౫౧ పుట). తాకట్టు అనియే యర్థము వ్రాసిరి. ఆపాఠము వ్రాతప్రతులలో లేదు. తెలుఁగున 'ఆయకము' అను పదము తాకట్టు అనునర్థమున వ్యవహారమునఁ గలదు. ఆయకము రూపాంతరము 'ఆహకము' అని యుండునని గాఁబోలును బ్రౌను, సీతారామాచార్యులు తమ నిఘంటువులలో గౌరనప్రయోగమును 'ఆహకము' గా గ్రహించిరి. వ్రాతప్రతులలో లేని 'ఆహకము' రూపము గ్రాహ్యము కాదు. గౌరన నవనాథచరిత్రమునఁ గూడ 'ఆహికము'– కలదు. 'ఆహికంబులు వెట్టి యప్పులు వార, వృద్ధి కొసంగుదు.' (చూ. ౧౫౩ పుట). ఆహి, ఆహికము రూపభేదములు కాఁబోలును. ఆహిపదప్రయోగము ఇంత సాధక సామగ్రి కలది. శ్రీనాథప్రయుక్తమయిన యీ 'ఆహి' ప్రయోగము విడనాడి యీ యర్థమున శ్రీనాథరచనముల నారగించి జీర్ణించుకొని కవితాబలము గడించినవాఁడు

పెద్దనామాత్యుఁడు 'అధివెట్టిరి' అని ప్రయోగించుట యేల యని పరిశీలింతును గదా!- మనుచరిత్రమునఁగూడ 'ఆహి వెట్టిరి'అనియే యుండుట కానవచ్చెను. ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక శాలలో మనుచరిత్రవ్రాఁతప్రతులు ౧౫ ఉన్నవి. అందు ౧౧ ప్రతులలో ఆహివెట్టిరిఉన్నది. తక్కినవి కొన్ని కాగితపుఁ బ్రతులు ఇటీవలివి. అందు 'అధివెట్టిరి' ఉన్నది.

ప్రాకృతమున గాథా కథా శబ్దములకు 'గాహా' 'కహా' రూపములు కలవు. 'అధి' శబ్దమునకు 'ఆహి' ప్రాకృత రూపము కాఁబోలును! థ, ధ లకు హాకారాదేశము కొన్ని ప్రాకృతములందుఁ గాననగును.

తేఁడు

ఆక్షేపము.

"పీఁ డిదె తెల్లనాకులను
    పీడెము సేయుచు వీథి వచ్చుచు
న్నాఁడు మదించి తిండి తిని
    నాఁడుసుమీ యిటమీఁద నేడకో
తేఁడఁగఁ బోయెడిఁ గరణ
    దేశపుజాణఁడు గాఁగ నోపు నీ
టాఁడు పణోపహారపరి
    పాటి యెఱుంగఁగవచ్చు వీనిచేఁ."

(క్రీడా. 58 పా.)

ఇట "తేఁడు = వెదకు" అని (పీఠిక-౧౨౧ పొ.) శ్రీ శాస్త్రి గా రర్థము వ్రాసినారు. కాని తేఁడుధాతువున కీయర్థమును, తన్నిర్ణాయకప్రయోగములును గాన్పింపవు. ఇదియే గాక యీ పద్యమునఁగూడ వీరు వ్రాసినయర్థ మేమాత్రమును సందర్భోచితముగాలేదు. శబ్దరత్నాకరములో నీపదమునకు 'తెండు, శయనించు' అనునర్థము వ్రాసి,

'అతివ పూర్ణేందుఖతిఁ దదశ్మశాలఁ
దేఁడి యతఁ డందు నినుమడి తీంద్ర దోఁప
మింటిపై నుంట కా దని యింటిపైకిఁ
దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ జెల్ల ఱిచ్చ వెడలు.' (ఆముక్త. 5-146)

ఉదాహరణముగా నీయఁబడినది. ఈ యర్థమే క్రీడాభిరామప్రయోగమునఁగూడ నెంతయు సమంజసముగా నున్నది. ఈ బ్రాహ్మణుఁడు పూఁటకూటింట భుజించి తాంబూలము వేసికొనుచు నెక్కడకో శయనింపఁబోవుచున్నాఁ డని యిట భావము. మఱియు,

అనలునిఁ గాఁడుచుం జముని
వాడుచు రాక్షసుఁ బాడుచుం గప
ర్దినొసలు చూడుచుం దనుజు
వ్రేవులు దోడుచు గాడ్పు కడ్పులోఁ
గునుకులు గోడుచుఁ వరుణు
గుండియఁ దేఁడుచు వాహనేంద్రు నం
దిని జన వేఁడుచుఁ నృపతి
నేర్పులు దీడుచు వెండి వాఁడిగఁ. (కళాశ్వ-5-123)

"గుండియఁ దేఁడుచున్ = గుండియయందు శయనిం చుచు" ఇతరులను బెదరించునప్పుడు 'నీగుండెలో నిద్రపోవుదును' అనుట వ్యవహారమునఁ గలదు. దానినే యీకవి యిట గ్రహించి నాఁడు. మఱియు 'తేఁడు' ధాతువు సమానార్థక మగు 'తెండు' ధాతువునకుఁ గూడ 'శయనించు' అనునర్థమే సప్రమాణముగాఁ గాన్పించుచున్నది. పై విషయము లన్నియుఁ బరిశీలించి చూడఁ గాఁ గ్రీడాభిరామప్రయోగములో శ్రీ శాస్త్రిగారు వ్రాసిన యర్థము సమంజసముగా లేదని తోఁపక పోదు."

ఇందుకు నా సమాధానము :

ఇందు 'తేఁడు' 'శయనించు' అనునర్థము గలదనుటకు శ్రీ శాస్త్రిలుగారు ప్రయోగములఁ జూపిరి. 'తేఁడు' కు 'వెదకు' అను నర్థముకూడఁ గలదనుటయే నాయాశయము గాని 'శయనించు' అనునర్థము లేదనుట గాదు. 'వెదకు' అర్థమున 'తేండుదల్, తేడుదల్, తేడితేడి' ఇత్యాదులు తమిళమున సర్వసామాన్యముగా వాడుకలో నుండును. 'తెండు తేఁడులు' రూపాంతరము లగుట శ్రీ శాస్త్రిలు గారు నంగీకరించిన విషయమేకదా. తెలుఁగునఁగూడ "వాఁడు తెండుకు తెండుకు అవస్థపడుచున్నాఁడు నే నన్న మాటకు" ఇత్యాదివ్యవహారము నా జన్మదేశ మగుకృష్ణా మండలమున నున్నది. 'తెండు'కు 'తిరుగఁదోడు, కలఁబెట్టు, పెనఁగులాడు, వెదకు, తదేకవిచారముతో నుండు' ఇత్యాది విధముల నర్థము సంగతమయియున్నది.

ఆముక్తమాల్యదా కకుత్స్థవిజయ ప్రయోగములు నేఁ జెప్పిన యర్థమునకుఁ గూడఁ బొసఁగునవియే—"చంద్రకాంత శిలాశాలలోఁ దాపము గొల్పనిపట్టువెదకి"-అనియు, "వరుణుని గుండెల వెదకుచుఁ (గలఁబెట్టుచు)—" అనియు మీఁదిపద్యములలో నేఁ జెప్పిన యర్థము సరిపోవు చునే యున్నది. మఱియు నాముక్తమాల్యదాపద్యమున ప్రాచీనప్రతులలోఁ గొన్నింట—

అతివ పూర్ణేందుభీతిఁ దదశ్మశాలఁ
ద్రేణి యతఁ డందు నినుమడి తీంద్రఁ దోఁప-

అని కలదు.—ఓరియంటల్ లైబ్రరి చూ. ౧౦-౨-౧ వ్రాఁతప్రతి. దీనికి శ్రీనివాసీయవ్యాఖ్యలో "యువతి పూర్ణ చంద్రునిమీఁద భయపడి చంద్రకాంతశాలలో ప్రవేశించి, ఆచంద్రకాంతశాలయందు చంద్రుడు మిక్కిలి వేంద్రముగా కానవచ్చేటప్పటికి" అని కలదు. సి. పి. బ్రౌనుదొరగారు కూడఁ దమనిఘంటువున నీపట్టున ప్రయోగమును 'త్రేణి' యనియే గ్రహించిరి. బ. సీతారామాచార్యులవారేలొకో బ్రౌనుదొరగారిపాఠమును గ్రహించినవారుగారు. మఱియు బ్రౌనుదొరగారు 'త్రేణి' కి ఆముక్తమాల్యద నుండియె ప్రయోగాంతరమును గూడఁ జూపిరి. అది యిది.

క. హత్తుకొని యొక్క కొందఱు
న త్తెరువుం గట్టఁ బనిచి యందఱుక్రియఁ దాఁ

దిత్తి యొకటి గొని త్రేణి మ
ఱుత్తర ముత్తర మటంచు నొక ప్రొద్దుకడఁ.

(శ్రీ) వేంకటరాయశాస్త్రులవారీ పాఠమునే గ్రహించిరి. మఱియు వ్యాఖ్యలో నిట్లు వ్రాసిరి.

"తేండి-దొరికిన వ్రాఁతప్రతు లన్నింటను 'త్రేణి' అని యున్నది. 'త్రేణి' అని తెండి (=శయనించి) అనుటకు ఈ వ్రాఁతపుస్తకములలో తఱచుగఁ గలదు. 'తేఁడు' ధాతువు 'తెండు' ధాతువునకు రూపాంతరముగా శ. ర. లో నున్నది. కొన్ని దేశ్యశబ్దములందు తొలియక్కరమునందలి రకార వడులు అంతరించుట ప్రసిద్ధమే. డకారముతావున ణకారము నిలుచుటయు సిద్ధమే.

ఉదాహరణము. అణఁగు అడఁగు. పోణిమి పోఁడిమి ఇత్యాదులు. కావున నిట కవి ప్రయోగించిన పదము 'త్రేణి' అని యుండునని యూహింపఁబడినది. ఆ వ్రాఁతపుస్తకము లలో టీకయుంగలదు. అందు 'త్రేణిమఱి' 'నిద్ర మేల్కాంచి' అని యర్థమును వ్రాయఁబడినది."

'తేఁడు'కు వెదకు అర్థమును నిరాక్షేపముగా నిరూపించుప్రయోగ మిది యొకటి గలదు.

క. జూదంబుఁ బన్నిదంబును
వాదునుఁ బలితోడఁ దేఁడ వలవదు కడుఁ బో
రా దయ్యో నేని భృత్యులు
భేదము గాకుండు గెలుపు పెనుపఁగ వలయున్.

(లోకరాజీయము.)

ఆముక్తమాల్యదపీఠిక ౫౧-వ పుటలో శ్రీ వేదము వేంకటరాయ శాస్త్రులవారి ప్రయోగమునుగూడఁ జూపి యిట్లు వ్రాసిరి. "తేఁడు అనఁగా వెదకుట అని యరవమునఁ బ్రసిద్ధము. ఆయర్థమున శ. ర. లేదు."

తేఁడుకు 'వెదకు' అర్థము స్పష్ట మగుచుండఁగాఁ దదనుసారిగా క్రీడాభిరామపద్యమునకు నేఁ జెప్పిన యర్థము "ఏమాత్రము సందర్భోచితముగా లేదు", "సమంజసముగా లేదు"-అట! ఏలో ?

ఆ బ్రాహ్మణుఁ డోరుఁగంటికి వేడుకలమీఁద వేడుకలు దిలకించుటకు, విహరించుటకు వచ్చినాఁడు గాని యారగించి నిద్రించుటకుఁ గాదు. దిట్టముగాఁ దిండి దిని తాంబూలచర్వణము సేయుచు వేడుకపట్టులు వెదకఁ బోవుచున్నాఁ డనునర్థ మేల సమంజసముగాదు ?

నారికేళబకజాతీయములు

కేయూరబాహుచరిత్రమున నారికేళబకమను కొక్కెర, అది కొబ్బరిచెట్టుపై వసించునదే యగుట కలదు గాన దానిఁ బట్టి నారికేళబకజాతీయములు అన్నపదమునకు నారికేళముపై వసించు బకములతీరు గలవి అన్నయర్థమును 'కాఁబోలును' అని సందేహముతోనే నేను వెల్లడించితిని. శ్రీ శాస్త్రులుగారు కోళ్ళు నారికేళజాతివి, బకజాతివి కల

వనుట కాధారముగా వెల్లడించిన *దశకుమారచరిత్రపద్య
ములనే నప్పుడు చూడలేదు- వాని వెల్లడించినందుకు
శ్రీ శాస్త్రులవారియెడఁ గృతజ్ఞుఁడను.

---

*క. చరణములు నేత్రములుఁ గరు
వరుణము లారెలను ముక్కు నాయతములు కం
ధరములు దొడలును వన్నము
లరయఁగ బకజాతి కది భయంపదుఁ బోరన్.

క. ఆరెలు వలములుఁ దొడలును
దోరము బలుమెదయుఁ జుట్టుఁ దుండముఁ గుఱుచల్
బీరంబును మరమును వి
స్తారి యగు న్నారికేళజాతికి నెందున్.

క. ఆ నారికేళజాతికి
మానుగ బకజాతి పోర మార్కొన దగుదుం
దా నట యరుకలి యనుచును
మానక పోరించు నధికమాత్సర్యమునన్.

సీ. ఎదిరినకోడి ము న్నెనసి యారెలు మెద
వెన గాఁడ నురువడి వ్రేసి వ్రేసి
యది వ్రేయ మది కిన్క నదరి బల్పునఁ బట్టి
కబళించి యందంద కదిమి కదిమి
విశిఖముఖంబులు వెనువెంటఁ దగులుచు
నంతంతఁ బోపిక యాఁగి యాఁగి
వాగాటులకు వచ్చి వసుమతి విలువక
యొంటితన్నునఁ గొన రుడిపి యుడిపి

తే. గెలిచె నామాటఁ దగ నారికేళజాతి
యగ్గలిక నంతఁ బ్రజ యెల్ల నార్పుచుండెఁ
దెలఁగి యొకజాతిమాత్రోపజీవి యైన
బ్రాహ్మణుండు న న్నెంతయుఁ బ్రస్తుతించి.

దశకుమార చరిత్రము - నవమాశ్వాసము, 80-88.

బెజవాడ మాచల్దేవి శాసనము

బెజవాడ గ్రామమధ్యమందు వేంచేసిన శ్రీ భ్రమ రాంబా మల్లేశ్వరస్వామివారి దేవాలయం గర్భాలయం ముందర పడివున్న నల్లసీసపురాయిమీద శాసనం :

"బెజవాడ పాపవినాశనదేవర రుద్రపాదాలస్థానాల ధర్మాలకు, పినకూరు తలాభక్తుని కూతురు మాచల్దేవి తనకు జెల్లిన వృత్తిక్షేత్రాలు: ప్రాతూరున పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, తాడేపల్లిని పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, పెనుం బాకను పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, గొల్లపూండిని పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, నరసూరు గ్రామానను పుట్టెండు క్షేత్ర మున్ను, నున్నగ్రామాన పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, గుడుదల గ్రామాన పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, వెనకపల్లి గ్రామాన పుట్టెండు క్షేత్రమున్ను, యీ పదిగ్రామాలకే సరిపాటి పదిపుట్ల క్షేత్రమున్ను పృథిలింగలగోత్రమువారికి పుణ్యం గాను ధారవోసి యిచ్చిన ధర్మశాసనం మంగళమహాశ్రీం జేయును."

[చూ. శృంగారశ్రీనాథము (1923) పుట. 276-277]

దోహరి

క్రీడాభిరామమున "......దాత్యూహ వ్యూహం బులుం గలిగిన మోహరివాడ యందు..."—"కొలుచును

జేనవెట్టి" ఇత్యాది పద్యము కుట్రపువానివర్ణనముతో నున్నది. దానిఁ బ్రకటించునాఁడు మోహారివాడ యనఁగా నా కర్థము తెలియదయ్యెను. "యుద్ధభటు లుండువాడ యనుకొందును-" అని పీఠికలో వ్రాసితిని. మోహరము= యుద్ధవ్యూహము అర్థముండుటను బట్టి య ట్లనుమానించితిని. - ఇటీవలఁ దెలియవచ్చిన క్రొత్తయర్థము :

కాశీఖండము సప్తమాశ్వాసమున,

సీ. ప్రార్థింప నున్నాఁడు పాదాగ్రముల వ్రాలి
వెలివాడవాఁడు తద్విప్రకులుని...

ఇత్యాది పద్యమున,

దీవింప నున్నాఁడు తెలిసి దోహారిబంటుఁ
జెవి నడమాలికఁ జెరివి ద్విజుఁడు (7-240)

అన్నచోట 'దోహారి బంటు' ఉన్నాఁడు. ఈతఁ డిక్కడ మఱియు చండాలుఁడు - మాల - వెలివాడవాఁడు అనియుఁ జెప్పఁబడినాఁడు.

మఱియు నాముక్తమాల్యదలో, "అనినఁ గహకహ నవ్వి యద్దోహారికి సురద్రోహి యిట్లనియె- (౬ ఆశ్వా. ౩౧ వచనము-)" అని కలదు. ఇక్కడ 'దోహారి' యనఁగా మాల (దాసరి), చండాలుఁడు - వెలివాడ వాఁడే. అచ్చు పుస్తకములలో "అద్దాసరికి సురద్రోహి యిట్లనియె" నని కలదు- కాని ఓరియంటల్ లైబ్రరిలోని వ్రాఁతప్రతులలో ఒక్క

దానఁదక్కఁ దక్కిన యన్నింటను 'దోహారి' అనియే కలదు. బ్రౌనుదొరగారును, సీతారామాచార్యులవారును 'దాహారి' యని గ్రహించి నేఁ జూపిన యాముక్తమాల్యదాప్రయోగ మునే యుదాహరించిరి. 'దాహారి - దాసరి' రూప భేదము లని వారితలఁపు - కాని యా పదము 'దోహారి' యే. ఆముక్తమున - 'దోహారికి - సుర-ద్రోహి' యని 'దో-ద్రో' యతి సంగతి యుండుట, వ్రాఁతప్రతు లన్నింట దోహారి యనియే కానవచ్చుట, కాశీఖండమునను 'దోహారి బంటు' ఉండుట—అది 'దోహారి' యే యనుటకు సాధకములు. మఱియు బసవపురాణమునను, పండితారాధ్యచరితమునను 'దోహారి కక్కయ్య' యను శివభక్తునిచరిత్ర మున్నది.

శివభక్తు లయినమాలలతో ద్విజులు సరిగా రని చెప్పు కథాసందర్భములలో,

"ముక్కంటిగణము దాఁ గక్కయ్య వాఁగ
నీద్విజులకు వైరి....

(విష్ణుమాహాత్మ్యము వర్ణించు పురాణభట్టును ముక్కలుగా నఱకి చంపెను.)—

దోహారి కక్కయ్య మాహాత్మ్య మెఱిఁగి
యూహింప భక్తుల నొం డనఁదగునె—"

(బసవపురా. 7. ఆశ్వా.)

అని కలదు.

పండితారాధ్యచరితమున

"కలసె నంత్యజుఁ డనఁగా నెట్లు వచ్చు
నిక్క మట్లును గాక కక్కయ్యగణము
(బసవపురాణకథయే)

అటు గాన దోహారు లన నెటు వచ్చు
పటుతరం బగుభక్తిపరుల వెండియును—"
(ప్రథమ ప్రకరణము)

అని కలదు. ఇన్నింటినిబట్టి 'దోహారి' మాల యని యెఱుఁగనగును.

మఱి యీయన్నింటికంటె వ్యక్త మగునట్లు ఓరియంటల్ లైబ్రరి ౧౪-౪-౨౮ నెంబరు పుస్తకమున,

"కళ్యాణ మందు దోహార కక్కయ్య అనే భక్తుడు తోళ్ల తిత్తులు కూర్చేవాడు, దోహారుల కులం యందు జనియించి, తన పూర్వాశ్రమం ఖండించి వీర శైవదీక్ష..." ఇత్యాతిగాఁ గలదు.

దీనిఁ బట్టి దోహారి పదము 'గొండారి' కి పర్యాయ పదమని స్పష్టపడినది. గొండారులు తోళ్లతో చెప్పులు, తిత్తులు కుట్టుచుందురు. వారు మాలవారిలో నొక తెగవారు. 'మాలకు మాంసంబు, మఱి గొండారికిని దోలును నన్నట్టు' —బసవపురాణము. ఈ ద్విపద ౪-ర-లో భాగవతమున నున్నట్టున్నది. స రి గా దు. క్రీడాభిరామమునఁ గూడ

'మోహరివాడ' ను 'దోహరివాడఁ' జేయవలెనేమో! 'దోహరులు' చెప్పులు తోళ్ల కుట్రమే కాక వెలివాడవారికి 'రవికలు' మొదలగు బట్టల కుట్రము కూడఁ జేయువారు గాఁబోలును! ఇట్టి యాచారము తెలుఁగునాఁటఁ గొన్ని యేండ్ల క్రిందటిదాఁక సాగుచున్నట్టు వినికి.

బాఁడు - పాఁడు

పఱాను - పాఱను అనుటకు స్వర వ్యత్యయముచే వచ్చిన ప్రామాదికరూపము. 'పాఱను' అనియే పెక్కు శాసనములందుఁ గలదు. మఱికొన్నింట 'పఱాను' కూడఁ గలదు. పాఱను=అనఁగా బ్రాహ్మణులను అని యర్థము. బ్రాహ్మణునకు అఱవమున 'పార్వాన్' అని పేరు. అనఁగా 'ద్రష్ట' 'తజ్జ్ఞుఁడు' అని యఱవవా రర్థము చెప్పుదురు. అది దేశిపదమని వా రందురు. 'పార్వాన్' నేఁడు 'పాపాన్' అని వ్యవహారమున నున్నదందురు. తెలుఁగున 'బాపఁడు' అను రూపమున్నది. అది బ్రాహ్మణశబ్ద వికృతియని మన తలఁపు. తెలుఁగులో బ్రాహ్మణ శబ్దపు వికృతి బాపఁడు అయినట్టే అఱవమున ('బ' లేదు గాన) పాపాన్ అయి ఆతద్భవ పదమే దేశిపదతాభిమానము గల వ్యాకర్తలచే 'పార్వాన్' గా సంస్కరింపఁ బడినదేమో అని నా యనుమానము. ఇది యిట్లుండె: బ్రాహ్మణశబ్దపువికృతిగాఁ బుట్టినదో యెట్లు

పుట్టినదో కాని తెలుఁగున బ్రాహ్మణుఁడు అను నర్థమున 'పాఁడు' అనియో 'బాఁడు' అనియో ఒక పదమున్నది. శ్రీనాథుని క్రీడాభిరామమందలి యీ క్రింది పద్యమును బరిశీలించినఁ దెలియఁగలదు.

వ. 'ఎదురుగా నేతెంచు నొక్క బ్రాహ్మణుం గని'.

ఉ. వీఁడిదె తెల్లనాకులను......నీబాఁడు, పణోపహార
పరిపాటి గనుంగొనవచ్చు వీనిచేన్. (చూ. క్రీడా.)

వ్రాఁతప్రతిలో 'బాఁడు' అని కలదు. దీనికి 'పాఁడు' అని ప్రాచీనరూపము గానవచ్చును. లేక యిందు 'బాఁడు', 'పాఁడు' అనుటకుఁ బ్రామాదికపువ్రాఁత గావచ్చును. 'పాఁడు' శబ్దమునకు బహువచనరూపము 'పాఱు' గాఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇట్లనుటకు నే నింతకుముం దుదాహరించిన శాసనములపట్టులే లక్ష్యములు గాఁజాలును. తెలుఁగు కృతులలో పాఱుఁడు, పాఱువాఁడు, పాఱుత రూపములుగలవు గాని యవియెల్ల నర్వాచీనకవులవి. ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడ భారతారణ్యపర్వశేషమునను, హరివంశమునను పాఱువాఁడు, పాఱుఁడు రూపములఁ బ్రయోగించెను. అటుతర్వాతికవులు ప్రయోగించిరి. కాని నన్నయ్య తిక్కనల కృతులలో నా రూపములున్నట్టు నా దృష్టికి గోచరింపలేదు. ఒకవేళ వారట్లు ప్రయోగించినను నేను జెప్పువిషయము నన్నయ కింకను నన్నూఱేండ్ల పూర్వపుది గాన నా కాలమున

ప్రథమాబహువచనాంత మగు 'పాఱు' నన్నయాదుల నాఁటికిఁ బ్రాతిపదికముగా మాఱిన దనవలసి యుండును. మొదటికి నన్నయతిక్కనలును వారి నడిమికాలపువారును నగుకవు లట్లు ప్రయోగించియుండరనియే నా నమ్మకము. మఱియు నిక్కడ నింక నొక్క విశేషము: ఇంతకుముందు ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా XI వాల్యూంలో కీ. శే. హెచ్. కృష్ణశాస్త్రిగారు ప్రకటించిన సత్యాదిత్యచోళుని చిలుము కూరి తెలుఁగుశాసనమున 'వేవాన్ఱూఱ్ఱు నిల్పినపుణ్యంబు' అని చదివిన పట్టునకు అర్థము బోధపడలేదని శాస్త్రిగారు వ్రాసిరి. అది వారు చదివినట్లేఅయినను, లేక 'వేవాన్డూడ్ఱు' అని యయినను దానికర్థము వేయిబ్రాహ్మణగ్రామములని; వే+పాన్ఱు+ఊఱ్ఱు - వేయి బ్రాహ్మణగ్రామములు; లేక వే+పాన్డు+ఊడ్ఱు - వేయి బ్రాహ్మణగ్రామములు. పాన్డు శబ్దమున నకార మరసున్నగా మాఱి బ్రాహ్మణవాచకము గాను, నకారము లోపించి 'పాడు' అయి బ్రాహ్మణగ్రామ (అగ్రహార) వాచకముగాను వేర్పడియుండవచ్చును. ఇప్పుడు గ్రామనామములు పెక్కులు 'పాడు' పదాంతములుగా నున్నవి. ఈ 'పాడు' పదమునకుఁ బూర్వము బ్రాహ్మణాగ్ర హారమనియే యర్థమేమో. నేఁడు పాడుపదము బహు కాలము గ్రామమున్నచోట బూడిదవన్నెగా మాఱిన మంటిదిబ్బపట్టునకుఁబేరుగా వ్యవహారమున్నది. క్రీ. 6, 7, 8

శతాబ్దులనాఁటి శాసనములలో గూడ గ్రామనామముల కీ 'పాడు' పదాంతత్వము గలదు. పాడు పదమునకు పాటి మట్టిదిబ్బయే యర్థమని యానాఁటికే గ్రామములు పాటిదిబ్బ లేర్పడె ననవలెను. గ్రామనామముల తుది పాడుపదమున కర్థమేదయినను పయి చిలుముకూరి శాసనములోని పదము 'పాన్టూఱ్ఱ్' పాన్డూడ్ఱ్ బ్రాహ్మణాగ్రహారవాచకమే యనుటకు సందేహింపఁ బనిలేదు. సంఖ్యావాచకమగు 'వే' పదమునకుఁ దర్వాతనున్నది గాన 'పా' 'వా' అయినది." (చూ. లక్ష్మీపురశాసనము. విభవ-జ్యేష్ఠ భారతి)

క్రీడాభిరామము

వల్లభరాయని పేర శ్రీనాథుఁడు చెప్పిన వీథినాటక ప్రబంధమున వల్లభుని ప్రశంస 'మూఁడు గ్రామగ్రాసముల తోడఁ గూడంగ మోపూరుఁ బాలించె ముల్కినాట... మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు' అను సీసపద్యము (క్రీడా. 22) న గలదు. అందు తొలి నాలుగుచరణములందును క్రియాన్వితములుగాఁ జెప్పఁబడినవిశేషము లన్నియు నా సీసపుటెత్తుగీతిని యత్తదర్థకశబ్దములచేత సూచితుఁ డగు వల్లభామాత్యునకే యన్వితములగుట శ్రీనాథుని సీసపద్య రచనాసంప్రదాయము. ఆ త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు, భండార రక్షకునకుఁ బ్రియతనూజుండు, చందమాంబికకు సుతుఁడు నయి యెవఁడు—పాలించెనో, పఠించెనో, వరించెనో, వార్త కెక్కెనో—అతఁడు వల్లభామాత్యవరుఁడు మనుజమాత్రుండె అని యన్వయమగును. శ్రీనాథుని సీసపద్యమున నన్వయ మిట్లు విస్పష్టముగా నున్నను గొంద ఱేలకో పై వాక్యము లన్నియు వల్లభుని తండ్రియగు తిప్పనకే చెల్లునని భావించిరి. అది యట్లనగాదు (చూ. పీఠిక పుట 20) క్రీడాభిరామమందలి 2, 22 పద్యముల బోలినదే కాశీఖండమున నీ సీసపద్యమును గూడ బరికింపుఁడు.

సీ. మాటలాడుచు మూత్రమలము లుత్సారించు
మిహిరోదయమ్మున మేలుకొనఁడు
సంధ్య వార్వఁడు మంత్ర జపసంయుతంబుగ
విడికచ్చతోనుండు విడువ కెపుడు
బ్రహ్మసూత్రము ధరింపఁగ సిగ్గువహియించుఁ
జల్దియోగిరము నిచ్చలు భుజించు
ఋతువేళలఁ బరిగ్రహింపఁడు నిజభార్య
నన్యకళత్రంబు నభిలషించు
నెవ్వఁ డవ్విప్రదాయాదుఁ డేగుదెంచె
మార్గవశమున భాగ్యసామగ్రి కలిమి
నాశ్రయించితి నతని మధ్యాహ్నవేళఁ
బ్రాంతదేశంబునం దొక్క రావిమండ. (కాశీ. 6-46)

విశేషణ విశేష్యములను దఱచుగా నేక విభక్తిలోనే నిలుపుచుండు టీతని సంప్రదాయము. కావున నీ యన్వయ మిట్లే యనఁదగును.

వంశక్రమము

ఈ వల్లభరాయని వంశవర్ణనమును 'మిక్కిలి తప్పులతో అనన్వితముగా నున్నదానిని జాగ్రత్తగాఁ బరిశోధించి ఉచితవిధముగ సంస్కరించి' వంశవృక్షమును పూజ్యులు మా పితృపాదులు (శ్రీ) వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ఒక విధమున బ్రకటించిరి (చూ. పీఠిక. పుట 13). వారి సంస్కా

రములు నన్నిట నంగీకరించియుఁ దుద కొకచోట మాత్ర మంగీకరింపక కొంద రించుక భిన్నముగాఁ దలచిరి (చూ. శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారిపీఠిక - క్రీడాభిరామము, వావిళ్ల వారి ముద్రణము 1953). ఆ విమర్శకుల యభిప్రాయమున గృతికర్త యనఁబడిన వల్లభుని తాత తండ్రు లిరువురును దిప్ప నలే. రాయనవరత్నభాండార రక్షకులే. తాత తిప్పనకు సోదరుఁ డగులింగన వీరహరిహరరాయల సేనాని. అనఁగా లింగనమంత్రి వల్లభునకుఁ బెదతాత. ఇక బెదబుక్కరాయల మంత్రి యయినచంద్రామాత్యుఁడు వల్లభుని తాత యగు తిప్పనకు ముత్తాత (అనఁగా తాత తండ్రి) యగును. కాని కొన్ని కారణములచేత నే నీ యభిప్రాయముతో నేకీభవింప జాలకున్నాను. శ్రీ శాస్త్రిగా రభిప్రాయపడినట్లు లింగన మంత్రిసోదరుఁ డగుతిప్పనయొక్క తనయులు ముగ్వురిలో నడిమివాఁడుగాఁ బేర్కొనఁబడిన 'మల్లన' యే వల్లభుఁడు కాదగు ననియు, నట్లు సంస్కరింపఁదగు ననియు విశ్వసించు చున్నాను. శ్రీనాథుఁడును వల్లభరాయఁడును సమకాలి కులై కాలముకూడ నందుకుఁ బొందిఁపొసఁగియే యున్నది. దానికి హేతువు లివి :

1. వంశవర్ణనమందలి రచనాసంప్రదాయ మిందుకుఁ దగియున్నది. చూడుఁడు :

"మల్లనమంత్రికిం ద్రిపురమాతరశాంకికిఁ గాంతి రోహిణీ
వల్లభు లాత్మసంభవులు వల్లభ లింగన తిప్పన క్షమా
వల్లభమంత్రిశేఖరులు వారవధూజన పుష్పభల్లు లు
త్ఫుల్ల యశోవిభాసితులు పుణ్యులు సింగనభైరవేంద్రులున్.
వ. అందు,
సీ. తారకామందార తారాచలంబుల
తో రాయు నెవ్వాని చారుకీర్తి...
మర్త్యమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు."
(క్రీడా. 10, 11, 12)

ఇట 'అందు' అనఁగా నైదుగురు సోదరులలోను మొదటివాఁ డగువల్లభుని అని. అతనివర్ణనము సీసములో నున్నది. అన్వయ మొకేవిధమున జక్కఁగాఁ బ్రథమలో పద్యమున దుదిఁ దాకుచున్నది. ఇట్లే ప్రస్తుత భాగమున గూడ నన్వయము.

"...తిప్పన యఖండిత ధీనిధిఁ గాంచెఁ బుత్రులన్
బాంధవ కల్పవృక్షముల బైచన మల్లన(?)తిప్పమంత్రులన్.
వ. అందు,
సీ. 'మూఁడు గ్రామగ్రాసముల' (22 పద్యము)

ఈ సీసమున దొలి నాలుగుచరణములలో నున్న విశేషము లన్నియు 'నెవ్వ'డను శబ్దముచే బ్రథమావిభక్తిలో వర్ణితుఁడైన వల్లభునకే చెల్లును. ఇక పైవచనమున 'అందు' అనుట 'బైచన మల్లనఁ(?) తిప్పమంత్రు'లలో ననుటకు. కాని యందు వల్లభుఁడు కానరాఁడు. అందుకే 'మల్లన'

అనికాక 'వల్లభ' అని యుండఁదగునని శ్రీ శాస్త్రిగారి సంస్కారము.

2. ఇందలి రచనా సంప్రదాయ మిట్లుండఁగా నెట్లో విమర్శకులు చెప్పిన చొప్పున పై (22) పద్యమున కన్వ యము గల్పించు కొందమన్నను జిక్కులు తప్పకున్నవి. 'బైచన మల్లన తిప్పమంత్రు' లలో నెవఁడు 'మూఁడు గ్రామ గ్రాసములతోడఁ గూడంగ' మోపూరుఁ బాలించెనో ఆ త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు 'ప్రియతనూజుండు చందమాంబి కకు సుతుఁడు' 'వల్లభామాత్యవరుఁడు మనుజమాత్రుండె' అని ప్రథమనుండి షష్ఠికి విశేషణవిశేష్యములను కప్పదా టుగా నన్వయించుకొనవలసివచ్చును. ప్రాముఖ్యమునుబట్టి యీ యర్థమున బద్యమెల్ల రెండుముక్క లగుచున్నది. అది యీ సీసపద్యరచనాసౌభాగ్యమును గుంటుపడఁజేయు చున్నది.

ఇంతేకాదు. వాద సరళికి ఈ త్రిపురాంతకుఁడు లింగన సోదరుఁ డగు తిప్పనకాక యా తిప్పనకు కుమారుఁ డగు తిప్పనయే యనుకొన్నను చిక్కున్నది. 'త్రిపురాంతకా ధీశ్వరునకుఁ బ్రియ తనూజుండు చందమాంబికకు సుతుఁడు- వల్లభామాత్యవరుఁడు' అని మాత్రమే పద్యమున నుండుటను బట్టి కృతికర్త యనిపించుకొన్నవానితల్లిగారి కులగోత్రము లేమియుఁ జెప్పబడలేదనవలసివచ్చును. వల్లభుని నాయ

నమ్మయొక్కయు, తాతగారి భార్యయొక్కయు కుల గోత్రాదికప్రశంసను విపులముగా గావించిన కవీశ్వరుఁడు తల్లినిగూర్చి సగౌరవముగాఁ జెప్పవలదా? లేదేమి? రచనా సందర్భమునుబట్టి యట్టి పద్యము లీ గ్రంథమున శిథిలములై యుండునన వలనుపడదు. వంశ మూలపురుషు లగు చంద్రా మాత్యునిభార్యనుగూర్చియు, మంచనభార్యనుగూర్చియు వ్రాయునపుడు చెప్పినట్లే యిచ్చటనుఁ జెప్పినాఁ డనగుదు రదు. అయిన వంశమున నడిమివారిభార్యలకేనా కుల గోత్రము లుండుట! కావున పైవిమర్శకుల యభిప్రాయ ముతో నే నేకీభవింపఁజాలకున్నాను. మిక్కిలి పూర్వులగు టచే చంద్రామాత్యుని, తత్తనయునిభార్యలప్రశంస నధిక ముగాఁ (తెలియకేమో!) జేయలేదు.

అటుపై క్రమముగాఁ జేసినాఁడు. మంచనార్యుని కుమారుఁ డగుమల్ల సచివాగ్రణి 'మిరుతూరి విట్ఠమంత్రీశ్వరు తనయను' వరించెను. ఆ మల్లామాత్యు పుత్రుం డగుతిప్ప మంత్రి యధిక వైభవమున 'హారితగోత్ర జలధిహారిణాంకుఁ డగు తిప్పనార్యతనయ' ను బరిణయమాడెను. కాని యామె పేరు గ్రంథమున ముద్రితమైనట్లు 'పెద్దమాంబ' కాదు. 'చందమాంబ'యని యుండనగునని నేనూహించుచున్నాను. పాఠము "తిప్పనార్యతనయఁ జందమాంబ నెలమి" అని యుండవచ్చును. 'మంచనశర్మ', 'మంచెనశర్మ' అని యీ

గ్రంథమందే లిపిభేదమున రెండువిధముల వ్రాయఁబడినట్లు 'చంద్దమాంబ' అను లిపి 'చెంద్దమాంబ' గా తాళపత్రము లందు లిఖింపఁబడి యది 'పెద్దమాంబ' అను భ్రమను తత్ప్రతి విలేఖకులకు గల్గించియుండవచ్చును. పర్యవసానముగ దీని మాతృకయందును 'బెద్దమాంబ' యే మిగిలినది. కావున నది 'పెద్దమాంబ' కాక 'చందమాంబ' యనియే నా విశ్వాసము. ఆ చందమాంబాత్రిపురాంతకులఁ గూర్చి యిచట ప్రస్తావింపఁబడిన కారణముననే 22 వ పద్యమున 'చందమాంబ' యొక్క కులగోత్రాదిక ప్రశంస మరల కావింపఁబడలేదు. ఈ హేతువున దిప్పమంత్రులిరువురు (తండ్రికొడుకులు) అగుటయు, వారిభార్యలు క్రమముగా పెద్దమాంబ, చందమాంబ లగుటయు తొలగిపోవుచున్నది. ఇందు 'చందమాంబ' ఒక్కతెయే తిప్పనార్యుని సతీమణి. ఆమెభర్తగాఁ బేర్కొనఁబడిన రాయనవరత్నభాండారరక్షకులు, తిప్పననామాంకితు లిరువురు నొక్కరే యగుదురు గాని భిన్నులు కారు.

కాలము

క్రీడాభిరామరూపకకర్తగాఁ బేర్కొనఁబడిన వినుకొండ వల్లభరాయఁడు శ్రీనాథునకుఁ బూర్వుఁడును గాడు, తరువాతివాఁడును గాడు. శాసనచారిత్రికసాక్ష్యము లితఁడు సరిగా శ్రీనాథునకు సమకాలికుఁడని చెప్పుటకు సరిపడియున్నవి. క్రీడాభిరామరచన కూడా శ్రీనాథరచ

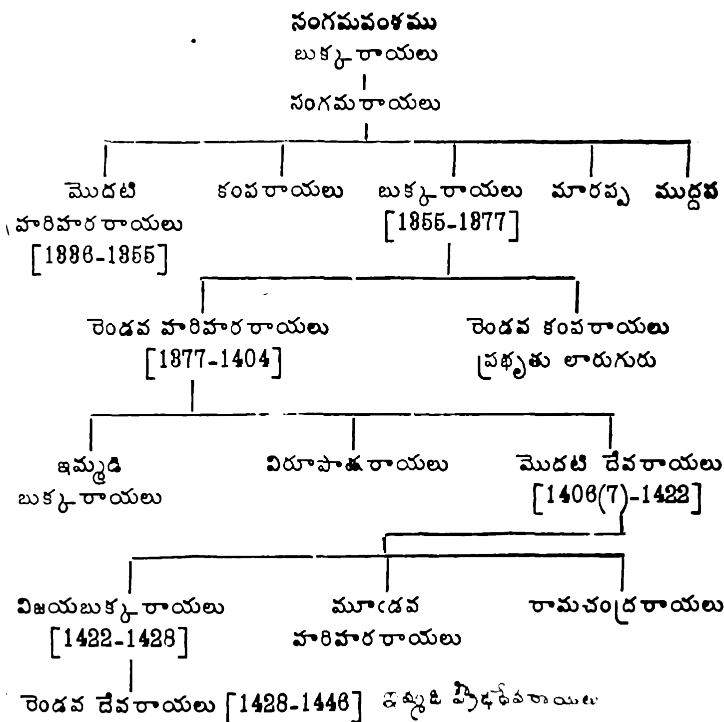
నముగా నిరూపింపఁదగినట్లు భాసించుచు పై యభిప్రాయ మును గ్రంథస్థమైన యాంతరంగికసాక్ష్యముచేత రాద్ధాంత పరచుచున్నది. ఇందున్న వివరము లివి: మోపూరుపరిపాలకుఁ డగు వినుకొండ వల్లభరాయనితండ్రి వీరహరిహరరాయల రత్నభాండారరక్షకుఁడును, మహాప్రధానియు నైనవాఁడు; పెదతండ్రి లింగన హరిహరరాయలమంత్రియు, సేనానియు నైనవాఁడు. ఇక వల్లభరాయనితాతకుఁదాత యగుచంద్రా మాత్యుఁడు 'కర్ణాటక్షితినాథుఁ డైన పెదబుక్కక్ష్మాపదేవేంద్రు'ని కడ మంత్రిగా నుండినవాఁడు.

ఇందలి విశేషములు పై వారిని గూర్చి మఱికొన్ని జాగ్రత్తగాఁ బరిశీలింపఁదగినవియుఁ గలవు. లింగన 'అనతా రాతిన్నపాలమంత్రిజనతాహంకారతారాహిమార్కుఁడు' గను, 'హరిహరక్షోణీంద్రసామ్రాజ్యవర్ధనుఁడు'గను వర్ణితుఁ డైనాఁడు. మల్లన పుత్రుఁ డగుతిప్పన 'వీర హరిహరరాయ పృథ్వీకళత్రరత్నభాండారసాధికారప్రగల్భుఁడు'గను, 'కపటా చారవిరోధిరాజసచివగ్రావోగ్రదంభోళి' గను, 'నృపనీతివ్యవ హారకార్యఘటనానిర్ధారణాశాలి'గను, 'మహాప్రధాని' గను, వర్ణితుఁడైనాడు. అంతేకాదు. 'శ్రుతపర్వతదుర్గమహాప్రధాన రాడ్గంధగజంబు'గ గూడ ప్రస్తుతుఁడైనాడు.

ఈ పై విశేషములన్నిటిని దృష్టిలో నిడుకొనియే సందిగ్ధములుగ నున్న సంగమవంశీయులచరిత్రను, అప్పటి

రెడ్డిరాజులతో వారికిఁ గల సంబంధబాంధవ్యములతీరును గమనించి యీతని కాలమును జాగ్రత్తగాఁ బరిష్కరించవలసి యున్నది. పలువురువిమర్శకులు, చారిత్రికపరిశోధకులు నాపని చేసిరి. వానినెల్లఁ జదివినపిమ్మట యేర్పడిన నా యభిప్రాయము నిపుడు మీ ముందుంచుచున్నాను. పరిశీలనకై సంగమవంశీయులవంశావళిని, ప్రస్తుతమగునంతవఱకు వల్లభరాయనివంశవృక్షమును నీ దిగువ నిచ్చుచున్నాను.

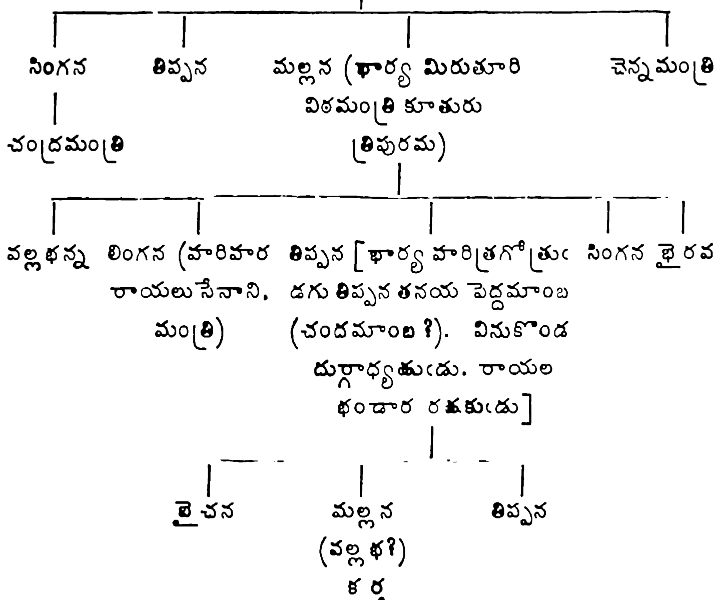
సంగమవంశము

వినుకొండవారి వంశము

చంద్రామాత్యుఁడు (భార్య పోచమ్మ)

మంచన (భార్య తిప్పమ)

వల్లభామాత్యుని తండ్రి, పెద తండ్రు లగుతిప్పన లింగనలు హరిహరరాయల కడ నుద్యోగులుగ నున్న ట్లీ గ్రంథమం దున్నది. ఆ హరిహరరాయ లెవరో యిందు స్పష్టముగ లేకున్నను నాతఁడు క్రీ. 1377-1404 సం. ల నడుమ కర్ణాటరాజ్యమును పాలించిన రెండవ హరిహర

రాయలు కావచ్చునని తలఁపవచ్చును. అతని కడ సేనాని గాను, మంత్రిగాను నుండిన లింగన 'హరిహరక్షోణీంద్ర సామ్రాజ్యవర్ధనుఁడు'గాఁ బ్రస్తుతుఁ డగుటను బట్టి- యప్పటి సంగమరాజుల సామ్రాజ్యవ్యాప్తి కీతఁడు తోడ్పడినట్లు తెలియనగును. రెడ్డిరాజుల యేలుబడిలో నుండిన వినుకొండ ప్రాంతమును క్రీ. 1372 నాటికి సంగమవంశీయులు సంపూర్ణ ముగా వశపరచుకొనిరి. కాని తిరిగి క్రీ. 1377 ప్రాంతమున అనవేమారెడ్డి తిరిగి యా ప్రాంతమును లోఁబరచుకొనెను. నాటనుండి రెడ్డి విజయనగర రాజుల కాయా ప్రాంతములఁ గూర్చి తగవు లుండెనేమో. నాడే లింగనమంత్రి రాయలకు సాయపడియుండును. ఇతరరాజులమంత్రు లనెడితారల కీ లింగనమంత్రి చంద్రసదృశుఁడట. పరాక్రమము మా టటుంచి ప్రతిభచేతనే శాత్రవులను నిస్తేజస్కులఁ జేయు వాఁడు కాబోలును. ఆ నాళ్లలోనే లింగనసోదరుఁ డగు తిప్పన కూడ రాయల నాశ్రయించి వినుకొండ ప్రాంతములం దుండిన రాయల నవరత్నభాండారమున కధికారిగా నుండి యుండును. క్రమమున నీతఁడును సోదరునివలె తన ప్రతిభా పరాక్రమములచేత రాయలను మెప్పించి మహాప్రధా నియై యుండును. ఈ సోదరుల సాయముననే కావచ్చును రెండవ హరిహరరాయలు తిరిగి వినుకొండ ప్రాంతమును క్రీ. 1384 ప్రాంతమున జయించగల్గెను. తిప్పన అప్పుడే విను

కొండ దుర్గాధ్యక్షుడై యుండును. (ఆ సమయమున వేరొక రెవరేని యా దుర్గమును బాలించుచుండి రను టకునుఁ దగిన యాధారములు లేవు). ఆ మీఁదటనే బల శాలు రగు రెడ్డిరాజులతో విజయనగరరాజులు బాంధవ్య మేర్పరచుకొనవలసి వచ్చినది. అది నృపనీతి. ఆ నృపనీతి నాటి మంత్రిపుంగవుల పలుకుబడిచేత నిర్వహింపఁబడి యుండును. అందుకేనేమో త్రిపురారాతిమహాప్రధా నుఁడు 'నృపనీతివ్యవహారకార్య ఘటనా నిర్ధారణాశాలి'గా వర్ణితుఁడై నాఁడు. అట్లు బాంధవ్యమేర్పడినతర్వాత రెడ్డి విజయనగరచక్రవర్తులు తమతమ యేలుబడులలో నున్న కొన్నికొన్ని ప్రాంతముల నిచ్చిపుచ్చుకొనుట జరిగినది. బాంధవ్యము దృష్టితో నే ప్రాంత మెవరిక్రిందనున్నను నాఁడు వారివారికి చెల్లుబడి యగుచుండిన పలుకుబడికిమాత్ర మెట్టి యాటంకము నుండియుండదని భావింపవచ్చును. ఆ దిన ములలోఁ దిప్పన వినుకొండలో నెన్నాళ్లుండెనో యెరుగ రాదు. బహుశః హరిహరరాయల తుదిదినములలోనే తిప్పన కుమారుఁడగు వల్లభరాయఁడు మోపూరు పాలకుఁ డుగ నియుక్తుఁడై యుండును. తొలుత వీరి పూర్వులు మోపూరుప్రాంతమువారై నప్పటికిని చంద్రామాత్యుని కాలమునుండియు విజయనగరరాజులకడ వర్తిల్లుటను బట్టి స్థిరనివాసముగ నేర్పరచుకొన్న వినుకొండతో వీరి సంబం

ధము తెగియుండదు. ఇట్లు వినుకొండవారుగాఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచిన కుటుంబములోనివాఁ డగు వల్లభరాయని శ్రీనాథుఁ డాదినములలో వినుకొండలో గాని, మోపూరులో గాని దర్శించి యుండును. అప్పుడే మోపూరుభైరవస్వామికి జరుగు తిరునాళ్లసందర్భమున ప్రదర్శన కనుకూలముగ వల్లభరాయనిచేత నిర్వహింపఁబడిన యీ రూపకము శ్రీనాథుని డెందమున కెక్కియుండును. వల్లభరాయని ప్రేరణమున క్రీడాభిరామముగా జాలువారి యుండును. విషయమును ముందు వివరింతును. ఈ గ్రంథమందలి రచనా సందర్భమును బట్టి యిది శ్రీనాథుని భీమఖండరచన మునకుఁ దర్వాతను, కాశీఖండ రచనకించుక పూర్వమో లేక తరువాతనో రచియింపఁబడి యుండునని భావింపవచ్చును.*

కర్తృత్వము

క్రీడాభిరామకర్తృత్వమును గూర్చి చర్చలు, తర్జన భర్జనలు నేటిదనుక చాల జరిగినవి. నా యభిప్రాయ

*చూ. కాశీఖండము 7-280 పద్యమున ఏ క్రీడాభిరామమును స్మరింపఁజేయు వివరము లున్నవి.

"గొరగయై మైలారుఁ గొనియాడు నొకవేళ
నొదలిపై బండారువసుపుఁ బూసి
ప్రణుతించు నొక్క(?) వీరాదేవి నొకవేళ
బవనీఁ దయి సమగ్రశక్తి గరిమ".

(ఇందు 'నొక్క' యని కాక 'నేక' యని యుండునేమో?)

మిట్లున్నది. నేడు మన కుపలభ్యమగుచున్న క్రీడాభిరామ మనఁబడు వీథినాటకప్రబంధము రచనాసందర్భమును బట్టి శ్రీనాథరచనమని నొక్కి చెప్పుట కెట్టి సందియము నక్కర లేదు. లాక్షణికుల యుక్తి కూడ నట్లేయున్నది. కాక గ్రంథ మందలి ప్రతిపదము నా విషయమును చాటుచునే యున్న దని శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు విపులముగా నాయా విషయ ముల నెల్ల తమ పీఠికలో విశదపరచియే యున్నారు. ఇట్టి గ్రంథమందలి పద్యరచనలోఁ బ్రతిపదము శ్రీనాథుని బట్టి యిచ్చుచుండఁగా నిందే వల్లభరాయనికి కూడ నించుకంత కర్తృత్వ గౌరవ మాపాదింప ప్రయత్నింపవలసిన యగత్యము లేదు. నా యభిప్రాయమున గూడ ప్రతిపదము రసబంధుర మగు నీ ప్రబంధమందలి రచన మంతయు శ్రీనాథునిదే గాని వల్లభరాయనిది కాదు.

అయినను వల్లభరాయని కీ క్రీడాభిరామముతోఁ గల సంబంధ మెట్టిదో పైన సూచించిన విధమున సహృదయుల కిదే నివేదించుచున్నాను.

సంస్కృతమున ప్రేమాభిరామమును త్రిపురాంతక వాసి యగు రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁడు వీథీనాటకముగా రచించినాడు. రసవత్తరమగు నా దృశ్యప్రబంధమును జదివి వినుకొండ వల్లభరాయఁడు దానియం దాకృష్టుఁడై నాడు. అందుకే "ఆ మంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతక దేవుం

డను కవీశ్వరుం డొనరించిన ప్రేమాభిరామనాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామం బనురూపకంబును తెనుంగుబాస రచియించినవాఁడు"—అనినాఁడు శ్రీనాథుఁడు. కాని యెవరేని వల్లభరాయని యనుకరణమును దప్పుబట్టుదురేమో యని కవీశ్వరుఁడే యిట్లు సమర్థించుచున్నాఁడు.

"ఆతఁ డెంతటివాఁడు ప్రేమాభిరామ
మనఁగ నెంతటియది దాని ననుసరించి
వీథియను రూపకము మది వెఱపులేక
తిప్పవిభు వల్లభుం డెట్లు తెనుఁగు జేసె.

వ. అని యానతిచ్చెదరేని.

ఉ. నన్నయభట్ట తిక్కకవి
నాయకులన్న హుళక్కిభాస్కరుం
డన్నను జిమ్మపూడి
యమరాధిపుఁడన్నను సత్కవీశ్వరుల్
వెన్నుదుటం గరాంజలులు
నింతురు జేయని రావిపాటి తి
ప్పన్నయు నంతవాఁడ
తగునా యిటు దోసపుమాట లాడగన్.

గీ. జనని సంస్కృతంబు సకల భాషలకును
దేశభాషలందుఁ దెనుఁగు లెస్స
జగతిఁ దల్లికంటె సౌభాగ్యసంపద
మెచ్చుటాడుబిడ్డ మేలుగాదె.—"

అనినాడు. తిప్పన్నకృతి తల్లియైన తిప్పవిభువల్లభుని యను సరణము బిడ్డ. తల్లికావున దానికి గౌరవమున్నను అను భవము విషయమున బిడ్డదే మేలుచేయి. సంస్కృతము మూలమందలి భాషయగుటచేత సామాన్యులకుఁ గ్లిష్టము. దేశభాషలలోఁ దెనుఁగు లెస్స గావున నీ యనుసరణము కూడ లెస్స యగును. దీనిని బట్టి వల్లభరాయఁ డావీథిని ప్రదర్శనయోగ్యమగు రూపకముగాఁ దెలిఁగించి యుండు ననుకొందును. శ్రీనాథుని చేతఁ బొగడితలు గాంచిన వల్లభరాయని వాగ్వైభవ మందు కాననై యుండును. వీథిని "వీథి"గానే మూలము 'ననుసరించి' 'తెనుంగు బాస'లో (కవితలోకాక ప్రదర్శన కనుకూల ముగా వచనమున గాబోలును!) వల్లభరాయఁడు రచి యించి బహుశః మోపూరు భైరవుని తిరునాళ్ళ సందర్భ మున బ్రదర్శింపించి యుండును. ఇందలి రచన యా విష యమును దలపించుచున్నది. అట్లు ప్రదర్శనకు యోగ్య మైన ఆ వీథీనాటకమును వినుకొండ (వాఁడేయైపోయిన) కవి రచించెను; ఓరగల్లు (వారేయైపోయిన) విటులగాథ యది; దోరసముద్రపునటులు ప్రదర్శించిరి. తిరునాళ్ల సంద ర్భమున బ్రదర్శితమైన యా నాటకమును శ్రీనాఁథుడు దర్శించియుండును. రసావేశమున నట్టి యపూర్వ నాట కానుసరణమునం దభినివేశమును గన్పరచిన వల్లభరాయని

వాగ్ధోరణిని శ్రీనాథుఁడు ప్రశంసించి యుండును. అందుకే యీ నాటకప్రబంధమున నున్న కృత్యాదిపద్యము లంత యుత్కర్షతోనున్నవి. * శ్రీనాథుఁడు కవిసార్వభౌముఁ డగుటఁ జేసి 'కవీంద్రకాంక్షిత త్రిదశమహీరుహాంబగు తిప్పయ వల్లభరాయమంత్రి' కవియశోలోభమున విభవ మొసగి కోరఁగా నాతఁ డుద్యమించి యనుసరించిన క్రీడాభిరామవీథినాటకము నీతఁడు ప్రబంధీకరించి యుండును. 'వల్లభరాయ ప్రణీతం'బని ప్రకటించియుండును.

ప్రశస్త రచనములు కాఁదగినవానికి సాహిత్యసిద్ధిఁ గల్పించుటకై శ్రీనాథుఁ డిట్టి కార్యము లొండు రెండు ప్రత్యక్షముగ పూర్వమే కావించినాడు. దేశమున ప్రజల నాలుకలపై భ్రష్టవాక్యములతో శుద్ధి లేకయే ప్రచారమున నుండిన గేయాత్మక గాథలను కాటమరాజుకథ, పల్నాటి వీరచరిత్ర మున్నగువాని నీతఁడు శుద్ధమగు ద్విపదప్రబంధములుగా సంతరించి యుండెను. వానినే తరువాత ప్రజలనుసరించి పాడి, యాడి తన్మయులు కాసాగిరి. ఈ క్రీడాభిరామ వీథీనాటకప్రబంధమందే యిట్లనుట కాధార మున్నది. రావిపాటి తిప్పన్నరచనలోనే నాడు ఓరుగల్లునగరమున

* కృత్యాది పద్యములన్న యీ పట్టు వల్లభరాయని రచనము కాఁజాలదు. ఇవి యన్నియు సూత్రధారోక్తులును గావు. రూపకమునఁ బ్రస్తావనలో సూత్రధారోక్తులుగా నుండిన రచనా భాగము బహుశః 1, 81, 82, 88 పద్యములును. నటుపై భాగమునందును నున్న భావములయి యుండవచ్చును.

'పలనాటివీరపురుష పరమదైవతశివలింగభవనవాటి' కడ 'చిత్రంపు పలకగద్దెపై—శిలబ్రహ్మాది వీరనాసీరచరిత' ను చిత్రించి యా పల్నాటివీరుల గాథను వీరపురుషులు గానము చేసి యభినయించిన వివరము లున్నట్లు భావింపవచ్చును. ప్రేమాభిరామరచనాకాలమునకు వారు పాడిన గేయ' ములు శ్రీనాథునివి కాఁజాలవు. ఈ వీథీనాటక ప్రబంధ రచన కించుక పూర్వమే శ్రీనాథుఁ డా గేయాత్మకగాథను ద్విపదప్రబంధముగా నావిష్కరించి యుండెను. అది దేశ మున శీఘ్రకాలముననే ప్రచారము నొందెను. నాటినుండి శ్రీనాథుని ద్విపదలకే పలుకుబడి సాగినది. అందుకే యీ వీథీ నాటకప్రబంధమున నా విషయమును వ్రాయునపుడు 'యతిగూడం ద్విపదప్రబంధమున వీరానీకముంబాడె'(116 ప) నని శ్రీనాథుఁడు విశేషించి వ్రాసికొన్నాఁడు. అట్లే వల్లభ రాయఁ డభిమానముతో వ్రాసి యాడించి, యానందించిన రూపకమును గూడ నతఁడు వస్తువునందలి గౌరవముచేతను, రావిపాటి త్రిపురాంతకుని రచనపై గల ప్రీతిచేతను, విభవ మొసగిన వల్లభరాయని ప్రేరణముచేతను గ్రహించి ప్రబంధీక రించినాఁ డనవచ్చును. తన కర్తృత్వము శ్రీనాథుఁ డిందు ప్రత్యక్షముగ నుచ్చరించుకొనకపోయినను నా విషయమును సహృదయు లరయునట్లు తన కవితామూర్తి నంత కెక్కుడు గనే ప్రతిపదమున ముద్రించుకొని యున్నాఁడు. పల్నాటి

వీరుల గాథకు సంబంధించిన పూర్వపుగేయములు శ్రీనాథుని ద్విపదల పలుకుబడికి లోఁబడిపోయినట్లే వల్లభరాయని రూపక రచనకూడ శ్రీసాధునికవితామృతప్రవాహమున వెల్లిఁగొనిబోయి యుండును.

ఇది వీథీనాటకమా - ప్రబంధమా?

నేడు మన కుపలబ్ధమగుచున్న క్రీడాభిరామము వీథీ నాటకమా? ప్రబంధమా? అని విమర్శకులు సుదీర్ఘముగా చర్చించుచున్నారు. కాని నా యభిప్రాయమున నట్టి చర్చకుఁ దావులేదు. వల్లభరాయని 'యనుసరణము' ప్రదర్శన యోగ్యమైన రూపకమే. (దానిని ప్రదర్శించి రనుటకీ గ్రంథమే సాక్ష్యము. కావున ప్రదర్శింపఁబడినది మాత్ర మీ గ్రంథము కాదు.) శ్రీనాథుఁ డారూపకమునే చేబూని యాతని పేరున ప్రబంధీకరించినాడు. ఈ క్రింది యుపపత్తుల నరయుఁడు.

1. ఇందలి తొలిపద్యమే చెప్పుచున్నది-

"గణన కెక్కిన దశరూపకముల యందు
వివిధ రసభావ భావన వీథి లెస్స
యే కవీంద్రుఁడు రచియించె నీ ప్రబంధ
మనుచు మీ రానతిచ్చెదరైన వినుఁడు"

వీథీ - ప్రబంధముల ని ట్లొక్కచోటనే యుచ్చరించుట తల్లజుణము లాతఁ డెరుఁగక కాదు. వీథి యనఁబడిన

యీ దృశ్యప్రబంధము (కావ్యపరముగ) నని గాని- లేదా-తన యీ ప్రబంధమున కాధారమైన వీథిని అని గాని కవి భావమై యుండవచ్చును.

2. రూపకాంతమున వల్లభరాయని రచనలో 'జార జాయాపతులు - నిండుఁజందురున కర్ఘ్యమిచ్చి' మ్రొక్కిన పిదప - నందరు నిష్క్రమింతురు అని రూపకము లన్నిట వలె నుండియుండును. దానినే ప్రబంధీకరించినాఁడు కావున శ్రీనాథుఁడు 'అని యందఱును యథాసుఖంబుగ నిజ స్థానంబుల కరిగి సుఖయించుచుండిరి' అనినాడు.

3. ఈ కారణముననే గ్రంథాంతగద్యలో 'వల్లభ రాయప్రణీతంబైన క్రీడాభిరామంబున సర్వంబు నేకాశ్వా సము' ననినాడు. ప్రణీతమైనది యేకాంకముగల వీథీ నాటకమే. కాని యిదిమాత్ర మేకాశ్వాసముతో నున్న ప్రబంధము. నాటకమునందలి యంకముల నిట్లు ఆశ్వాస ములుగాఁ జేసి నాటకప్రబంధములఁ గూర్చినకవు లా కాల మున మఱికొందరు లేకపోలేదు.

4. ఇది రూపకమైనచో (మూలము ననుసరించుచు) నందున్న ప్రసంగములు మాత్రమే యిందు నుండఁదగును. కాని యీ వీథీనాటకప్రబంధమున మూలమున లేనివనఁ దగినవి "పటుఝుంఝూ" (60), "బంగారుతలుపులు" (287),

"శీతకాలము" (56), "మాఘమాసంబు" (262), "పరిపాటీ ఖర్వఖర్జూ"(110), "దొరసెమునందు"(288) మున్నగు (శ్రీ శాస్త్రిగారే తొలుత గుర్తించిన) పద్యములెన్నియో శ్రీనాథుని యభిమానముచేత నాతని కభిమానపాత్రములగు కావ్యములనుండి యనువదింపఁబడి యిందు చేర్పఁబడినవి. ఇట్లు రచన పెరుగుట ప్రబంధలక్షణమే. మఱియొక విషయము. మంచనశర్మ 'కార్యాంతరవ్యాసంగంబున దేశాంతరగతుం' డైనట్లు మాత్రమే మూలమున నుండి యుండునేమో. బహుశః వల్లభాభ్యుదయ కర్తయగు శ్రీనాథుఁడే వీథీనాటకప్రబంధమున శ్రీకాకుళపుదిరునాళ్లను జూడఁబోయినట్లుగాఁ జెప్పఁబడిన విశేషములతోఁ గూడిన కథాభాగమును క్రొత్తగా సొంతముగాఁ జేర్చి కూర్చినాఁడేమో. ప్రేమాభిరామము దొరకినపుడుగాని యీ వివరములు తెలియరావు.

5. ఇది నాటకప్రబంధము కావుననే ప్రస్తావనా ప్రసంగములు, సంభాషణలు, నటుల ప్రవేశనిష్క్రమణాదులు సర్వమును నిందున్నవి యున్నట్లే ప్రబంధమార్గమునఁ బొందుపరుపఁబడినవి.

ఈ వీథీనాటకమునకును, దీని కర్తృత్వమునకును సంబంధించిన ముడులుకొన్ని యింతటితో విడివడిన వనియే భావింతును. సహృదయులే ప్రమాణము.

పరిష్కర్తలు - పాఠభేదములు

క్రీ. 1909లో మొట్టమొదట పూజ్యులు శ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు ఈ గ్రంథమును బ్రకటించిరి. అందు, సరిగా పరిష్కరింపఁబడని కారణమున నిలచిన ప్రమాదములతోఁబాటు లెక్కకు మిక్కిలిగా ముద్రణ స్ఖాలిత్యములు గ్రంథపాతములు కూడ నెన్నో దొరలినవి. తరువాత మా పితృపాదులు శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి గారు తునాతునలై యుండిన తాళపత్రప్రతిని జాగ్రత్తగాఁ బరిశీలించి పాఠనిర్ణయము గావించుకొని (ఒకతూరి పాఠనిర్ణయము గావించుకొని యుండిన ప్రతి నెవ్వరో మహానుభావు లెత్తికొనిపోఁగా తిరిగి పరిశ్రమించి సంస్కరించి చక్కఁ గూర్చుకొన్న ప్రతిని విపుల మగుపీఠికతో క్రీ. 1928లో మరలఁ బ్రకటించిరి. *అటుపై శ్రీ శాస్త్రిగారే పునర్ముద్రణమునకని తామే స్వయముగా సంస్కరించుకొని యుండిన ప్రతి ననుసరించి శ్రీ ప్రభాకరపరిశోధక మండలివారు క్రీ. 1952 లో నొకతూరి దీనిని తిరిగి ముద్రించిరి. తదుపరి క్రీ. 1953లో శ్రీ బండారు తమ్మయ్యగారి పీఠికతో వారిచేత పరిష్కరింపించబడినముద్రణము నొక

* శృంగార గ్రంథమాలవారు 10 రూ. మూల్యముతోఁ బ్రకటించిన క్రీడాభిరామ ముద్రణమున 'ద్వితీయ ముద్రణ'మని యున్నది. వారీ గ్రంథమును రెండుమారులు ప్రకటించినా రనుకొనము. శ్రీకవిగారిది ప్రథమముద్రణ మనియు తమది రెండవముద్రణ మనియు నభిప్రాయమేమో!

దానిని శ్రీ వావిళ్లవారు వెలయించిరి. ఇప్పుడీ ముద్రణము వెలువడుచున్నది. క్రీ. శ. 1952 లో శ్రీ ప్రభాకర పరిశోధకమండలివారు వెలువరించిన ముద్రణమునను శ్రీ శాస్త్రిగారు గుర్తించుకొని యుండిన సంస్కరణములు, విశేషములు చాలవఱకు చేరినను కొన్నిమాత్రము ప్రమాదవశమున కనుమరుగై ప్రకటితములు కాలేదు. వానినిగూడ జతపరచి, పండితులకుఁ బరిశోధకులకుఁ బనికివచ్చు రీతిని సమగ్రముగా నీ ముద్రణము నిప్పుడు నేను పరిశోధక మండలి పక్షమున బ్రకటించుచున్నాను.

ఇట్టి ముగ్గురును బరిష్కరించి ప్రకటించిన గ్రంథ స్వరూపమును దిలకించిన మీదట శ్రీ శాస్త్రిగారి పరిష్కరణ దక్షత యెట్టిదో, యెంత సమగ్రమైనదో, సమర్థమైనదో నాకు విస్పష్టముగా నెరుఁగనైనది. పాఠకుల పరిశీలనకై గ్రంథాంతమున సూచికలలో ముఖ్యములగు నాయా పాఠభేధములనెల్ల వారివారి సంస్కరణములను సంకేతములతోఁ బేర్కొంటిని. వాని మంచిచెడుగులనుగూర్చి సహృదయులే విచారము సేయుదురుగాక. ఒండు రెండు విషయములను గూర్చి మాత్రమే యిచ్చట ముచ్చటింతును.

శ్రీ తమ్మయ్యగారు తమపీఠికలో "వీరి (శ్రీ శాస్త్రిగారి) పునర్ముద్రణపాఠములుగూడఁ గొన్నియెడలఁ గవిపాఠములు గావేమో యను సందియముల కెడమిచ్చు

చున్నవి" అని వ్రాసి శ్రీ శాస్త్రిగారి పాఠములనే చాల వఱకు గ్రహించియుఁ, గొన్నిటమాత్రము భేదించిరి. తమకే సందేహాస్పదములుగా నున్నవానిని సంస్కరింప సాహసింపక యట్లే విడిచితిమని వ్రాయుచు పీఠికలో మాత్ర మాయా పాఠముల విషయమున గొన్ని సూచన లిచ్చిరి. అట్లు వ్రాసి, వారును భ్రమప్రమాదముల నధిగమించినవారు కాఁజాలక పోయిరనియే నా విచారము. చిత్తగింపుఁడు.

(1) ఇందలి "పటుఝంఝూపవనోత్థ్రుణాలయములో" (60 వ) పద్యమును చూడుఁడు. దానికి మూలమగు గాథను (శ్రీ) శాస్త్రిగారే తొల్త గాథాసప్తశతినుండి గుర్తించి చూపినారు. ఈ యనువాదము మూలమున కెంత సన్నిహితముగా నున్నదో వివరించుచు లఘువివరణమును గూడ తమపీఠికలో నిచ్చిరి (చూ. పీఠిక 42పు). శ్రీ తమ్మయ్య గారు వివరణమే విశదముగా లేదనిరి. వారి కిక పద్యమున కర్థ మెట్లు కుదురును? "జలధరాణామ్ అనుటకు 'ధారాధరశ్రేణికిన్' అని కిషష్ఠితోడి యనువాదము మూలానుగుణ మగునా?" అని విమర్శించిరి. ఏల కాదో? భావమేకాక విభక్తిప్రత్యయమును మూలానుగుణముగనే యున్నదే! ఇంకను 'గర్జావచః ప్రౌఢిమతో మెఱపుకాంతు లాకాంతను జలధరపంక్తులకుఁ జూపుట యేమి? ఇందేమైన సారస్య మున్నదా?' అని ప్రశ్నించుకొని 'కవిపాఠమును' గుర్తించు

టకై 'తటిదుద్ద్యోతత చూపు నట్ట నడురే ధారాధరశ్రేణి కల్' అని సంస్కరింపవలయు నని యుబలాటపడిరి. వ్యర్థ ప్రయాస. 'మేఘములయొక్క విద్యుత్ప్రకాశము (బయటి వారికి) గన్పడజేయును' అని యనుకొనిరి. అక్కడే అన్వ యము వంకరదారి పట్టినది. అది చూపునది వా రనుకొన్నట్లు బయటివారికి కాదు. మేఘముల కే. బోలెడు సారస్య మున్నది. క్రీడాభిరామమునందే పై పద్యమునకు ముందున్న వచనమున దాని నర్థముచేసికొనుటకుఁ జాలినంతవివరణ మున్నది. తిలకింపఁ దగును. గాథార్థ మిది : ప్రియుఁడు దేశాంతర గతుఁ డగుటచే ప్రియురాలు నిర్భరవియోగగ్లాని ననుభ వించుచున్నది. దానికి వర్షాకాలము మఱింత బాధాకర మైనది. గాలికొట్టి యింటికప్పెగిరిపోయినది. లోన మంచ ముపై వియోగమున ముచ్చముడింగియున్న వనిత మెఱుపు కాంతిలో కాననైనది. మెఱుపుకన్నె జలధరముల కామెను చూపి వాని రాక కారణమున నామె కెంతటి దుస్థితి ప్రాప్తించినదో వివరించినది. అంతేకాని చూపినది బయటి వారికి కాదు. ఇక గర్జావచః ప్రౌఢిమను గూర్చి-గర్జ వాస్త వమునకు మెఱపుదే. మెఱపు వచ్చిన తర్వాతనే మేఘమున గర్జ వినవచ్చును. మెఱపులేని మేఘమున గర్జ లెక్కడివి ? కావున విద్యుత్కాంత తనదేయైన గర్జావచః ప్రౌఢిమతో మేఘమాలకు చూపినది. ఇంతకు మించిన వివరణ మనవ

సరము. కావున సంస్కారమునకుఁ దావులేదు. పరిష్కర్త లుద్ధృత పాఠము నర్థము జేసికొనుటకు యత్నించవలెనే గాని తొందరపడి సంస్కరింపఁ బూనుటకు సాహసింపరాదు. ఈ గాథను బోలిన శ్లోక మింకొకటి మృచ్ఛకటికలో (5-82) కూడ చూడనగును.

*యది గర్జతి వారిధరో
గర్జతు తన్నామ నిష్ఠురాః పురుషాః
అయి విద్యుత్ప్రమదానాం
త్వమపి చ దుఃఖం న జానాసి.

విశేషముఁ గాంచుఁడు. మేఘుఁడు పురుషుఁడు. విద్యుత్తు ప్రమద. పురుషులకు స్త్రీల వియోగబాధ దెలియ దేమో కాని కనీసము స్త్రీలకైన తెలియదా! అందుకే క్రీడాభిరామపద్యమున మెఱపు మేఘమునకుఁ జెప్పుట!

(2) క్రీడా. 287 వ వచనమున 'తమ్మడిసాని (కూతుం) గూర్పు నేర్పు' అని శ్రీ తమ్మయ్యగారు గ్రంథమున లేని 'కూతు' శబ్దమును గూర్చిరి. ఈ సంస్కార మనవసరము. వచనము 273, 286, 291 - పద్యము 289 తిన్నగాఁ బరికింపఁ దగును. 'తమ్మడిసానిమందిరమున' విడిసిరి. అక్కడి 'పూజరివిధవచేత' కబురంపిరి. 'పూజరి వారియింట ముంగిట నిలిచి' టిట్టిభునకు 'తమ్మడిసానిం గూర్పు నేర్పు విచారించి -

* చూ. సాహిత్యాచార్య భట్టశ్రీ మధురానాథశాస్త్రి పరిష్కరించి ప్రకటించిన గాథాసప్తశతి పుట 7 (నిర్ణయసాగర్ ప్రెస్సు. 1988)

సన్నపుటెలుంగునం బూజరిసానిం బిలిచి 'కనకనిష్కంబు తోడ గూడ కర్పూర వీడియం బచ్చేడియు (తమ్మడిసాని) చేతిలోనం బెట్టి యాపాదమస్తకంబు పీడించి' - వర్ణించిరి. ఆ వర్ణనము తమ్మడిసానిదే కాని యన్యులది కాదు. పూజరి సాని బిలిచి - 'కూడింపుకూతు' నన్నారు. 'పూజరిసాని బిడ్డను వెడ్డువెట్టి' టిట్టిభుని చేతికిచ్చి ఇత్యాది. పూజరి సానియే తల్లి. తమ్మడిసానియే పూజరిసానికూతురు. విమర్శకులు 'కూతు' అని చేర్చి చెప్పినప్పు డెట్టియన్వయము చెప్పుదురో యట్లే ఆ పదము లేకున్నను నన్వయము పొస గును. అంతేకాదు పూజరిసానియు, తమ్మడిసానియుఁ దల్లి బిడ్డ లనఁదగినట్లే యిందున్నది. కావున వారి సంస్కార మనవసరము. ఉన్న పాఠము తిన్నగానే యున్నది.

(8) 'కీసిన వెదురు సలాకల' (క్రీడా. 70 ప). 'కీసిన' యను పదము నిఘంటువుల కెక్కలేదు. దీనిని 'గీసిన' అని శ్రీ తమ్మయ్యగారు మార్చిరి. అవసరములేదు. చీరుట అను నర్థమునఁగల కీయు ధాతువు పరుషాదియే కాని సరళాదికాదు. నవనాథచరిత్ర చూడఁదగును. 'ఒసవుగా ముసుఁగిడ యోర గొంగడియుఁ గీసిన గుదియయు'. *ప్రాచీనకవి ప్రయుక్త పదములను తామెఱిఁగిన విధమున సంస్కరించుట కాదు పరిష్కర్తలు చేయవలసిన పని. వానిని శక్యమగురీతిని గుర్తించి కాపాడవలెను.

---

* చూ. శ్రీ దీపాల పిచ్చయ్యశాస్త్రిగారి 'సాహిత్య సమీక్ష' పుట-288.

ఇట్లే క్రీడా 170 పద్యమున తాళపత్ర ప్రతిలోనున్న "విద్దికంచి రామాయణము"ను – "కంఠమెత్తి రామా" యని దిద్దిరి. ఉచితముకాదు. 63వ పద్యమున 'పదియార్వన్నె పసిండితీగలగతిన్ బ్రాఁకెం బ్రభా జాలముల్' అని యుండఁగా వీరు 'బ్రాఁకం బ్రభాజాలముల్' అని దిద్ది వాక్యమును సంశ్లిష్టము గావించిరి. ఉన్న పాఠమున లోటు లేనప్పుడు, అధమ మర్థవిశేషమేని సాధింపఁ గుదురనప్పుడు సంస్కార మనవసరము. ఇట్లే "పూష్పంబోడులు లేరె" 169 పద్యమున దుదికి 'సుషమాసౌభాగ్యలక్ష్మిన్ గనున్' అని యున్నపాఠమును 'నగున్' అని మార్చిరి. 'కనున్' అని యున్నపాఠమునఁ గల యర్థసారస్య మీ మార్పున నాకుఁ గానరాలేదు. 'మంచన వింటివో' 54 వ పద్యమున వీరు శ్రీకవిగారిపాఠమును దృష్టిలోనుంచుకొని 'దమ్మదార' యను రూపము నుంచిరి. ఇది 'దమ్ముదార' యని. కాక 'ధర్మదారవట్టించు' ననియే బహుధా ప్రయుక్తము. తాళపత్ర ప్రతియందు నిట్లేయున్నది. కావున నది యట్లే యుంచుట పాడి. ఈ పద్యమందే తుదకు 'కాహాళిన్' అని శ్రీ కవిగారు గ్రహించిన తాళపత్రప్రతిపాఠ మున్నది. ధర్మదారవట్టించుటయే ధర్మకాహాళవట్టించుట - చూ. 'ధర్మకాహాళ వట్టించి' (దశకు. 12–67); 'కుక్కుటకంఠ కాహాళంబులు వట్టించె' (నైష. 7–198); 'ఆత్మ సంగ్రామ

విజయలబ్ధమదనకాహాళము' (నై ష. 8–105). పద్యమున 'ధర్మదారవట్టించుచు'నని యున్నమీదట 'కుక్కుటకంఠ కాహాళిన్'అని యుండుటలో సారస్యములేదు. అయినను తాళపత్రప్రతి పాఠమునే నేనును సంభావించుచున్నాఁడను. 39 పద్యమున 'అటవీప్రదేశమున జెట్టులఁ చేమల నేమి గల్గు నన్ రతి నిటు సంచరించితివి'అని శ్రీ తమ్మయ్యగారు దిద్దివైచిరి. 'జెట్టులుచేమలు నేమిగల్గినన్ బతిచెడి సంచరించెదవు' అని యున్న తాళపత్రప్రతిపాఠమున కర్థము కుదురుచునే యుండఁగ దిద్దనేల? అంతేకాదు 'పతిచెడి' శ్రీనాథకవి ప్రయుక్తపదము. సంస్కారము తగదు. 13వ పద్యమున 'పుత్రుఁడు' అని కాక శ్రీ శాస్త్రిగారు సంస్కరించినట్లే విభక్తిమర్యాద నపేక్షించి 'సుతునకు' నని యుండఁదగును.

మరియొక పాఠము విషయము. చూ. పద్యము 144. ఇందు గౌరగపడుచు గావించిన విశేషములు వర్ణింపఁబడినవి. 'రసనా ప్రవాళమున శీఘ్రము గ్రుచ్చెను నల్లపూసపేరనుపమలీల' అనియున్న పాఠమునకు డా. నేలటూరి వేంకటరమణయ్యగారు 'రశనా ప్రణాళమున' అని సంస్కారమును జూపినారు.* దానికివారు 'నల్లపూసలలో దారము గ్రుచ్చె' నన్నట్లేమో చెప్పిరి. రసనా - రశనా పదములకు మొలనూలు, ఒడ్డాణము నను నర్థము లున్నవేకాని దార

* చూ. శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారి 'హిస్టరీ ఆఫ్ రెడ్డి కింగ్స్'

మను నర్థము కానరాదు. అట్లే ప్రనా(?)ళ మనుపదము నకు గొట్ట మనునర్థమును గల్పించుకొనవచ్చును. వా రను కొన్న యర్థముకూడ నందు రాకున్నది. 'రసనాప్రవాళ' మను పాఠమే సమంజస మనుకొందును. భీమఖండమున 'ఘనచక్రవర్తి యిచ్చిన ప్రవాళంబుల యొడ్డాణము ధరించు' (1-117) అనియున్నది. నాడు ఒడ్డాణములు ప్రవాళములు మున్నగు పూసలతోఁ గూర్చెడివారు. పవడములను, నల్ల పూసలను గలిపి గ్రుచ్చుట పరిపాటియే. పగడములు పెద్దవి. నల్లపూసలు చిన్నవి. శీఘ్రముగా రెంటిని గలిపి గ్రుచ్చుట క్లిష్టము. గొరగపడుచు ఆపని కావించిన దని భావమేమో!

ఇవియేకాక పూర్వముద్రణములం దన్నిటను నిట్టివే మరికొన్ని ప్రమాదములు దొరలినవి. వానినికూడ నీ ముద్రణమున శ్రీ శాస్త్రిగారే సరిపరచుకొని యున్న వానిని జతపరచితిని. సూచిక చూడనగును.

కాకతమ్మ

శ్రీ శాస్త్రిగారు తొల్దొల్త కాకతమ్మ చిత్రము నిందు ప్రకటించిన తర్వాత పలువు రావిషయముమగూర్చి విశేష ముగాఁ బరిశోధన గావించిరి. డా. శ్రీపాద గోపాలకృష్ణ మూర్తిగారీ కాకతమ్మ చిత్రమునకు దిగువనున్న జంతువును నక్కగా నూహించి యీ దేవతను చాముండిగా భావించిరి.

'కాకతమ్మయనగా యమునిశక్తియైన చాముండి'యనిచెప్పి 'యామె మృత్యువున కధిదేవత' యనియు, 'ఏకవీర అనగా రేణుకాదేవి. విష్ణువు అవతారమైన పరశురాముని కన్న తల్లియగుటచేత ఈమె జగదంబయైనది. పామరజనానికి ఈమె సృష్టికి అధిదేవతగానూ, ఆమె నాశమునకు అధిదేవత గానూ వెలసినారు' అనియుఁ జెప్పి 'కాకతమ్మకు సైదోడు ఏకవీర' అనుటను సమర్థించుటకు యత్నించినారు.* కాని వారి యభిప్రాయములతో నేకీభవింపక శ్రీ జి. ఆర్. శర్మగారు భిన్నముగా వ్రాసిరి. వారి యభిప్రాయమున ఆ విగ్రహమున భయంకరత లేమింజేసియు, దీని క్రింద నున్నది నక్కగాఁ దోపమింజేసియు నది చాముండి కాజాలదు. 'కాకతమ్మకు సైదోడు ఏకవీర' అనుటలో శ్రీ శర్మగారి కది 'ఒకే దేవియొక్క రూపభేదము'గా తోచినట్లు వ్రాసిరి.• అదిసరికాదు. సైదోడనుటలో వారిరువురును భిన్ను లగుట విస్పష్టము. ఇక నిందున్నవిగ్రహము క్రింది జంతువును గూర్చి డా॥ శ్రీపాదవా రన్నట్లది నక్క కాదనుకొందును. అది శ్రీ శాస్త్రిగారు వ్రాసినట్లు వరాహమునే దోపించు చున్నది. గోల్కొండ మ్యూజియము నందలి విగ్రహమున నక్క స్వరూపము విస్పష్టముగానున్నది. దానికిని దీనికిని పోలికలేదు. ఏమైనను బరిశోధకు లింకను జాగ్రత్తగాఁ

* మూ. భారతి, డిసెంబరు 1959; జులై 1960 సంచికలు.

• మూ. భారతి, జులై 1960 సంచిక.

బరిశీలించి యీ విషయమును గూర్చి సత్యము వెల్లడింతురు గాకని కోరుచున్నాను.

చేర్పులు, కూర్పులు

పూర్వ ముద్రణముకన్న నీ ముద్రణము విషయ వివరణములతోఁ బరిశీలనమున కనుకూలముగా నుండవలె ననుతలఁపుతో కొన్ని మార్పులను కూర్పులను అచ్చులోనికిఁ దెచ్చితిని. ఈ ముద్రణమును సాగించుసమయమున నేను ఓరుగల్లులో నుండినభాగ్యమున మిత్రుల సాహాయ్యమున నిందు పొందుపరచిన విశేషములు కూడ మరికొన్ని కలవు. చిత్రపటములు సేకరించితిని. ఓరుగల్లుకోట పునాదుల ప్రణాళికను వ్రాయించితిని. కథానాయకు లేయే ప్రాంతములఁ బర్యటించిరో పరిశీలించి యిందు గుర్తించుటకు యత్నించితిని. వానిలో నేడును దుర్గమున గుర్తింపఁ దగిన ప్రదేశములు రెండుమూఁ డున్నవి. 1. కేశవస్వయంభూదేవాలయము. 2. మాచల్దేవి దిబ్బ. 3. వీరభద్రాలయము – ఇప్పుడీ యాలయము లేదుగాని బావిమాత్రమే సర్వే పటములలో గుర్తింపఁబడి యున్నది. 'వీరభద్రేశ్వరస్థానంబు వెనుక నున్నట్లు పేర్కొనబడిన బొడ్డనబావి' (చూ. 273 వ.) యిదియే యనుకొందును. దుర్గమునందలి శిథిలములలో కానవైన నర్తకి శిలాప్రతిమకు ఛాయాపటమును సేక

రించితిని. బెజవాడ శాసనశిలయందలి మాచల్దేవిచిత్రమును గూడ పరిశీలనమునకై వ్రాయించి జతపరచితిని.

అప్పుడు ఓరుగల్లునగర మెంత వైభవముతో నుండె డిదో నేడంతయుఁ బాడుపడి పోయినదికదా! ఈ క్రీడాభి రామమేని దానిని బునరుద్ధరించు గాక !

దీపావళి .
20-10-1960.

విద్వద్విధేయుఁడు
వేటూరి ఆనందమూర్తి

శ్రీః

క్రీడాభిరామము

కృత్యవతరణిక

గణన కెక్కినదశరూపకములయందు
* వివిధ రసభావభావన వీథి రెస్స
యే కవీంద్రుఁడు రచియించె నీ ప్రబంధ
మనుచు మీ రానతిచ్చెద రైన వినుఁడు.

కృతికర్త వంశవర్ణన

సీ. అఖిలప్రపంచంబు నన్యథా కల్పించెఁ
బటురోషరేఖ సాఫల్య మొందఁ
ద్రైశంకవం బైనతారకామండలం
బాకాశమార్గంబునందు నిలిపె
మాలినీతీరనిర్మలసైకతములలో
మేనకాప్సరసతో మేలమాడె
నామ్నాయమాత గాయత్రీమహాదేవిఁ
బ్రణుతించి బ్రహ్మర్షిపదము గాంచె
నెవ్వఁ డాతండు సామాన్యఋషియె తలఁపఁ
దాటకాకాళరాత్రికి దాశరథికిఁ

గాలకంధరకోదండఖండనునకుఁ
గార్ముకాచార్యవర్యుండు గాధిసుతుఁడు. 2

స్ర. ఆ విశ్వామిత్రుగోత్రం బనుజలనిధి యా
హ్లాదముం బొందుచుండన్
భూవిఖ్యాతప్రభావాభ్యుదయుఁ డు
దయముం బొందె *యంచన్న కీర్తుల్
ద్యావాపృథ్వ్యంతరాళాంతరముల
నతివిస్తంద్రచంద్రాతపశ్రీ
ధావళ్యస్ఫూర్తి లక్ష్మీతరళతరకళా
ధౌళధళ్యంబు సూపన్. 3

శా. ఆ మంత్రీశ్వరుకూర్మినందనుఁడు చం
ద్రామాత్యుఁ డంభోజభూ
భామారత్నపయోధరద్వయతట
ప్రాలంబవై పథ్యము
క్తామాణిక్యవిభాభిరూప్యపదవా
క్యప్రౌఢసాహిత్యవి
ద్యామాహాత్మ్యవిలాసపమ్మదిత వి
ద్వన్మానసుం డిద్ధరన్.

* "మంచన్న" అని యుండునేమో.

శా. కర్ణాటక్షితినాథుఁ డైనపెదబు
క్కక్ష్మాపదేవేంద్రు న
ర్థ్యర్ణామాత్యుని దానఖేచరునిఁ జం
ద్రాధీశు బంధుప్రియున్
వర్ణించున్ గవికోటి శంకరజటా
వాటీతటాంతర్నదత్
స్వర్ణద్యంబుతరంగరింగణలస
త్సాహిత్యసౌహిత్యమై. 5

క. ఆచంద్రమంత్రిమణికిని
బోచాంబారత్నమునకుఁ బుట్టెను బుధర
క్షాచణుఁడు మంచనార్యుఁడు
వాచస్పతిసదృశబుద్ధివైభవుఁ డగుచున్. 6

గీ. మంచనార్యుతిప్పమకును సుపుత్రులు
నలువు రెన్న సింగనయును దిప్ప
నయును మల్లనయును నయనీతిసత్కళా
న్వితుఁడు చెన్నమంత్రివిభుఁడు ననఁగ. 7

గీ. సింగనామాత్యసుతుఁడు సుస్థిరగుణుండు
మానినీమన్మథుఁడు చంద్రమంత్రివరుఁడు
వెలసె వైభవముల దేవవిభునిఁ బోలి
సకలబుధతతి యెల్లను సంస్తుతింప. 8

క. మిరుతూరివిట్ఠమంత్రీ
శ్వరుతనయ వరించె మల్లనసచివాగ్రణి శం
కరుఁ డద్రిరాజనందనఁ
బరిణయ మగుభంగి నధికభాగ్యోన్నతుఁడై. 9

ఉ. మల్లనమంత్రికిం ద్రిపుర
మాతరళాక్షికిఁ గాంతిరోహిణీ
వల్లభు లాత్మసంభవులు
వల్లభలింగనతిప్పనక్షమా
వల్లభమంత్రిశేఖరులు
వారవధూజనపుష్పభల్లు లు
త్ఫుల్లయశోవిభాసితులు
పుణ్యులు సింగనభైరవేంద్రులున్. 10

వ. అందు 11

సీ. తారకామందారతారాచలంబుల
తోఁ రాయు నెవ్వానిచారుకీర్తి
భావసంభవభద్రదేవేంద్రసూనుల
మఱపించు నెవ్వానిమహితమూర్తి
జీమూతవాహనశిబిసూర్యతనయుల
ధట్టించు నెవ్వానిదానశక్తి
భార్గవగార్గ్యగీష్పతిమతిప్రౌఢిమ
విరసించు నెవ్వానివిశదబుద్ధి

యతఁడు రిపురాజరాజ్యసప్తాంగహరణ
కరణపరిణతయుక్తిప్రకాశమానుఁ
డతులితాచారవిజితగంగాత్మజుండు
మర్త్యమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు. 12

సీ. వాచాలసురధునీవీచికాగంభీర
. వాచావిలాసుఁడు శైవమంత్రి
పల్లవోష్ఠీమానసోల్లాసకృతిపుష్ప
భల్లావతారుండు మల్లవిభుఁడు
పన్నగాలంకారపన్నీరజధ్యాన
సన్నుతాత్ముండు పోచన్నశౌరి
ప్రత్యగ్రసహజసాహిత్యవిద్యాకళా
న్నత్యుండు తిప్పనామాత్యఘనుఁడు
నందనులు చంద్రమందారకుందకుముద
గంధకీగంధసారసౌగంధ్యబంధు
బంధురోదారకీర్తి సౌభాగ్యనిధికి
మల్లికార్జును సు[illegible]కులవల్లభునకు. 13

మ. కనకాద్రిప్రతిమానధైర్యనిధి లిం
గమ్మపమంత్రీంద్రుతో

---

* 'సుసుతునకు' అని యుండవచ్చును.

ననతారాతినృపాలమంత్రిజనతా
హంకారతారాహిమా
ర్కునితో రూపరతీంద్రుతో హరిహర
క్షోణీంద్రసామ్రాజ్యవ
ర్ధనుతో సాటి సమాన మీదు గలరా
రాజన్యసైన్యాధిపుల్. 14

గీ. తిప్పమంత్రి జగదుదీర్ణవితీర్ణుఁ డు
ద్వాహ మయ్యె నధికవైభవమున
హరితగోత్రజలధిహరిణాంకుఁ డగు తిప్ప
నార్యతనయఁ బెద్దమాంబ నెలమి. 15

పుత్రుం
స్ర. ఆమల్లామాత్యవర్యుం* దయుగనయనపూ
జానుసంధానసంధా
సామగ్రీపుండరీకేక్షణుఁడు వెలసె నై
శ్వర్యసంపత్సమృద్ధిన్
పీమాదంతావళాభ్యుచ్ఛ్రితకరటతటి
క్షేత్రవిర్యన్మదాంభస్
స్తోమవ్యాలోలభృంగస్తుతవిమలతర
స్ఫూర్తిసత్కీర్తి లక్ష్మిన్. 16

* 'మాత్యపుత్రుం దయుగ' అని యుండునేమో।

సీ. సత్యవ్రతాచారసత్కీర్తిగరిమలఁ
జంద్రుతోఁడను హరిశ్చంద్రుతోడ
నభిమానవిస్ఫూర్తి నైశ్వర్యమహిమల
రారాజుతోడ రైరాజుతోడ
సౌభాగ్యవైభవజ్ఞానసంపన్నత
మారుతోడ సనత్కుమారుతోడ
లాలిత్యనిరుపమశ్లాఘావిభూతుల
భద్రుతోఁడను రామభద్రుతోడఁ
బాటి యనదగు ధారుణీపాలసభల
వీరహరిహరరాయపృథ్వీకళత్ర
రత్నభండారసాధికారప్రగల్భు
మల్లికార్జున త్రిపురారి మంత్రివరుని. 17

మ. కపటాచారవిరోధిరాజసచివ
గ్రావోగ్రదంభోళికిన్
నృపనీతివ్యవహారకార్యఘటనా
నిర్ధారణాశాలికిన్
దపనీయాచలరాజధైర్యవిధికిం
ధర్మైకపాథోధికిం
ద్రిపురారాతిమహాప్రధానునకు నే
రీ యుద్దు లిద్దారుణన్. 18

మ. అటవీసూకర మేల ? యేల ఫణి ? యే
లా కొండ ? లేలా దిశా
తటవేదండము ? లేల కూటకమఠా
ధ్యక్షుండు ? సప్తాబ్ధిసం
ఘటనాలంకృతమధ్య మైననిఖిల
క్ష్మాచక్రవాళంబు నె
క్కటి దాల్పం ద్రిపురారివల్లభభుజా
కాండద్వయం బుండఁగన్. 19

ఉ. గంధవతీప్రతీరపుర
ఘస్మరపాదబిసప్రసూనపు
ష్పంధయచక్రవర్తి శ్రుత
పర్వతదుర్గమహాప్రధానరా
డ్గంధగజంబు తిప్పన య
ఖండితధీవిధి కాంచెఁ బుత్త్రులన్
బాంధవకల్పవృక్షముల
బైచన*వల్లభతిప్ప మంత్రులన్. 20

వ. అందు 21

కృతికర్తృ ప్రశంస

సీ. మూఁడుగ్రామగ్రాసములతోడఁ గూడంగ
మోపూరు పాలించె ముల్కినాట

* 'వల్లభ' అని యుండవలెను.

నాశ్వలాయనశాఖయందు ఋగ్వేదంబు
కరతలామలకంబుగాఁ బఠించెఁ
బ్రత్యక్ష మొనరించి భైరవస్వామిచే
సిద్ధసారస్వతశ్రీ వరించెఁ
గామకాయనసవిశ్వామిత్రగోత్రంబు
వంశగోత్రంబుగా వార్తకెక్కె
నెవ్వఁ డా త్రిపురాంతకాధీశ్వరునకు
రాయనవరత్నభండారరక్షకునకుఁ
బ్రియతనూజుండు చందమాంబికకు సుతుఁడు
మనుజమాత్రుండె వల్లభామాత్యవరుఁడు. 22

క. అహరవధిసమయనృత్య
తుహినాంశుధరప్రచారధూతాభ్రధునీ
లహరీభ్రమఘుమఘుమముల
వహిఁ దిప్పయవల్లభన్న వాగ్వైభవముల్. 23

క. హాటకగర్భవధూటీ
పీటీకర్పూరశకలవిసృమరసౌర
భ్యాటోపచాటుకవితా
పాటవ మరు దవని వల్లభన్నకు నమరున్. 24

క. హల్లీసకనటనోద్భట
వల్లవహారికృష్ణకంఠవనమాల్యమిళ

ద్గల్లత్సురభులు తిప్పయ
వల్లభరాజప్రధానవాగ్వైభవముల్. 25

క. అమృతరసమథనసంభవ
ఘుమఘుమితపయఃపయోధికోలాహలముల్
భ్రమియించుఁ దిప్ప సచివో
త్తమువల్లభవిభునిచాటుధారాఫణితుల్. 26

క. భిల్లావతారమధుభి
ద్భల్లభుజాస్ఫాల్యమానపటుచాపజ్యా
వల్లీమతల్లి చెల్లెలు
వల్లభరాయప్రధానవాగ్వైభవముల్. 27

క. నెల్లూరితూముకాలువ
హల్లకములకమ్మఁదావి నపలాపించుల్
సల్లలితలీలఁ దిప్పయ
వల్లభరాయప్రధానవాగ్డంబరముల్. 28

క. ఉపమించెద ధారాధర
తపనజ రైరాజ రాజ ధారానగరా
ధిప ధారాధరవాహులఁ
ద్రిపురాంతకవల్లభునివితీర్ణిప్రౌఢిన్. 29

క. పరివత్తు రీవి విర్థర
పరివృఢమణి ధనద జలద బలి ఖచర విభా

కర సురతరు సురధేనువు
లరుదై త్రిపురారివల్లభామాత్యునకున్. 30

శా. పారావారమునన్ వివేకసరణి౯
సౌభాగ్యభాగ్యంబుల౯
ధౌరంధర్యమునం బ్రతాపగరిమ౯
దానంబున౯ సజ్జనా
ధారుం దిప్పనమంత్రివల్లభు నమా
త్యగ్రామణిం బోల్పఁగా
వేరీ మంత్రులు సింధువేష్టితమహో
ర్వీచక్రవాళంబున౯. 31

సీ. మందారవారుణీమదఘూర్ణితాత్ముచే
వెడఁదకన్నుల చిన్నివదువుచేత
డమరుఖట్వాంగదండకపాలపాణిచే
ధూర్తపాలకచక్రవర్తిచేతఁ
గుక్కురపరివారకోటిసేవితునిచే
వెలఁదికోఱలమోము వేల్పుచేత
(చరణము కొఱఁత)
విశ్వవిశ్వంబు పాలించువిభునిచేతఁ
పార్వతీదేవిగారాపుఁబట్టిచేత

వీప్పితము గాంచుఁ దిప్పమంత్రీంద్రతనయుఁ
డార్యమణి వల్లభామాత్యుఁ డహరహంబు. 32

ప్రేమాభిరామప్రశంస

వ. ఆ మంత్రిశేఖరుండు రావిపాటి త్రిపురాంతకదేవుం డను కవీశ్వరుం డొనరించిన ప్రేమాభిరామనాటకంబు ననుసరించి క్రీడాభిరామం బనురూపకంబు తెనుంగుబాస రచియించినవాఁడు. 33

గీ. అతఁ డెంతటివాఁడు ప్రేమాభిరామ
మనఁగ నెంతటియది దాని ననుసరించి
వీథి యనురూపకము మది వెఱపు లేక
తిప్పవిభువల్లభుం డెట్లు తెనుఁగుఁ జేసె. 34

వ. అని యానతిచ్చెదరేని 35

ఉ. నన్నయభట్టతిక్కకవి
నాయకు లన్న హుళక్కిభాస్కరుం
డన్నను జిమ్మపూఁడి యమ
రాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
వెన్నుదుటం గరాంజలులు
వింతురు జే యవి రావిపాటి తి
ప్పన్నయు నంతవాఁడ తగు
నా యిటు దోసపుమాట లాడఁగన్. 36

---

* "దార్యమణి" అని యుండవచ్చును.

గీ. జనని సంస్కృతంబు సకలభాషలకును
దేశభాషలందుఁ దెనుఁగు లెస్స
జగతిఁ దల్లికంటె సౌభాగ్యసంపద
మెచ్చుటాఁడుబిడ్డ మేలుగాదె. 37

వ. నేపథ్యమున 38

కథాప్రస్తావన

చ. గతిరసికురంగ! షట్చరణ!
గానకళాకమనీయ! యోమధు
వ్రత! వికచారవిందవన
వాటిక నేమిటికిం బరిత్యజిం
చితి వటవీప్రదేశమునఁ
జెట్టులు వేమలు నేమి గల్గినన్
బతిచెడి సంచరించెదవు
ప్రాఁబడిపోయెనె నీ వివేకమున్. 39

గీ. చేర వచ్చివచ్చి దూరంబుగాఁ బోదు
డాయవత్తు దవ్వు పోయిపోయి
మాట లింక నేల మాపాలిటికి నీవు
మాయలేడి వైతి మంచిరాజ! 40

వ. ఆకర్ణించి సూత్రధారుఁడు హా! యే నెఱింగితి నేకశిలా
నగరంబునం దార్యవాటంబునం గామమంజరి యను

పునర్వసువునందు బద్ధానురాగుండై కార్యాంతరవ్యాసంగంబునం దేశాంతరగతుం డైనకానసల్నాటి గోవిందమంచనశర్మ నుద్దేశించి యమ్మద్దియ పుత్తెంచిన యసంబంధీభూతప్రేమసంధుక్షణాగర్భంబైన మదనలేఖ సందేశపద్ధతి యది పఠియించుచున్నవాఁ డతని కట్టనంగుఁజెలికాఁడు టిట్టిభసెట్టి గావలయు నయ్యిరువురు నాబాల్యమిత్రంబులు వీరి యోగక్షేమంబు లనుసంధించెదంగాక యని నిష్క్రాంతుఁడయ్యె నిది ప్రస్తావన. 41

సీ. గన్నేరుఁబూచాయ కరమొప్పు నీర్కావి
మడుఁగుదోవతి పింజె విడిచి కట్టి
గొజ్జంగిపూవీరు గులికి మేదించిన
గంగమట్టి లలాటకమునఁ దీర్చి
వలచేత బంగారుజలపోసనముతోడఁ
బ్రన్ననిపట్టుతోరము ధరించి
జటిగొన్న వెలిపట్టుజన్నిదంబులతోఁగ
యంటులు వాయంగ నటుత వైచి
తళుకుచెంగావికోకయు వలుఁదశిఖయుఁ
జిగురుబొమ్మంచుపెదవులు చిన్నినగవు
నంద మొందంగ వచ్చె గోవిందశర్మ
మాధవునిపట్టి యొసపరిమన్మథుండు. 42

క. కొసల్నాటిశ్రేష్ఠుఁడు
మీసాలప్పయ్యగారి మేనల్లుఁడు ధా
త్రీసురతిలకుఁడు కుసుమశ
రాసనసముఁ డంధ్రనగరయాత్రోన్ముఖుఁడై. 43

వ. తూర్పుఁ గనుంగొని టిట్టిభునిం జూచి వయస్య ! సుప్రభాతంబు. సుఖనిద్ర యయ్యెనే ? శీతం బుపద్రవంబు వాయదుగదా యీ పుష్యమాఘంబులందు. 44

చలి

ఉ. ప్రక్కలు వంచివంచి ముని
పండ్లును బండ్లును రాచిరాచి తో
మ్మక్కులఁ జేసిచేసి తల
యల్లనఁ గాళ్ళకు నందియంది లో
చక్కికి నొక్కినొక్కి యిరు
చంబడ గుమ్మడిమూట గట్టి పీ
పెక్కి దువాళిచేసి చలి
యిక్కడ నక్కడఁ బెట్టు వేకువన్. 45

ఉ. కుమ్ములు హవ్యవాహములు
గుత్తపుసుగ్గడితరపుఁదోఁపురెం
టమ్ములు దట్టుపున్గు మృగ
నాభియుఁ జాఁదును నోడె వద్దిరా

యమ్మకచెల్ల ! యింక నవ
యౌవనదర్పనఖంపచంబు లో
కొమ్మలచన్నులన్ సరకు
గో నటు లున్నవివో తుషారముల్. 46

శా. స్థూలద్విత్రిపటావకుంఠనముఁ గ
స్తూరీరజఃపాలికా
కాలాగుర్వనులేపనంబులను ను
ద్ఘాటించి ధాటీగతిన్
ప్రాలేయంబు దువాళి నేసిన భయ
భ్రాంతంబులై యూష్మముల్
వాలాయంబుగఁ బ్రాఁకె సంభ్రవనితా
వక్షోజశైలాగ్రముల్. 47

శా. స్థూలద్విత్రిపటావకుంఠనములున్
ధూపోపచారంబులుం
గాలాగుర్వనులేపనంబులు వధూ
గాఢోపగూహంబులుం
గేళీగర్భనికేతనంబులును గ
ల్గెంగాక లేకున్న నీ
ప్రాలేయాగమ మెవ్విధంబున భరిం
పన్ వచ్చురా టిట్టిభా ! 48

వ. శీతోపద్రవంబు లేక సుఖనిద్ర యయ్యెనే యని యడిగి
వేకువ యగుచున్నయది గావున విదియ మనకుఁ
బ్రస్థానకాలం బని నిమిత్తం బనుసంధించి 49

శకునములు

ఉ. చుక్క యొకింత నిక్కి బల
సూదనుదిక్కున రాయుచుండుటన్
జక్కఁగ వేగ దిప్పుడు ని
శాసమయం బిది ప్రస్ఫుటంబుగా
ఘుక్కని మాటిమాటికిని
గ్రోటఁడు వల్కెడు వామదిక్కునం
జొక్కటమై ఫలించు మన
శోభనకార్యము లెల్లఁ డిట్టిభా ! 50

క. మాఁగిలి మాఁగిలి వృషము
పూఁగొమ్మననుండి షడ్జము ప్రకాశింపన్
లేఁగొదమనెమలి పల్కెడుఁ
గేఁగోయని వైశ్య మనకు గెలుపగుఁ జూమీ. 51

గీ. కొనకొనం గోడి యేట్రింత కొంకనక్క
నమలి యీనాలుగిటిదర్శనంబు లెప్ప
వీనివలతిరుఁబలుకు మర్త్యజనులకుఁ
గొంగుబంగార మంత్రు శాకునికవరులు. 52

కోడికూఁత

వ. అనిన నాకర్ణించి టిట్టిభుండు 53

ఉ. మంచన వింటివో వినవొ
మన్మథుఁ డేకశిలాపురంబులోఁ
జంచలనేత్రలం బతుల
శయ్యలపై రతికేలి రాత్రి పో
రించి ప్రభాతకాలము ప
రిస్ఫుట మైనను ధర్మదార వ
ట్టించుచున్నవాఁ డదె కు
టీగతకుక్కుటకంఠనాళముల్. 54

వ. అని యట వోయి ముందట. 55

గీ. శీతకాలంబు కడి మాఁద నేయఁ గుడుచు
భాగ్యవంతుండు తేపాడి పల్లెపట్లఁ
గ్రొత్తయోరెంబు విగురావకూరతోడఁ
బిచ్చిలం బైననేతితోఁ బెరుఁగుతోడ. 56

ఒక ముచ్చట

వ. టిట్టిభ ! తలంపునం బాఱె నొక్కనాఁ డేనునుం గామ
మంజరియును బ్రేమంబెలర్పఁ గలసిమెలసి కూడిమాడి
పొందిపొసఁగి యనఁగిపెనఁగి చొక్కి తక్కియుండ
దైవవశంబున గోత్రస్ఖలనంబు కారణంబుగా నక్కాంతా
రత్నం బలిగిన 57

గీ. ఎట్టకేలకు నలుక రే యెల్లఁ దీర్చి
యువిద యధరామృతము గ్రోలుచున్ననాకుఁ
దానవిఘ్నంబుగా మ్రోసెఁ దాపజాతి
జాతిచండాల మైనవేసడపుఁగోడి. 58

వ. టిట్టిభ! యమ్మదనపట్టాభిషేక మత్తేభరాజగమన వట్ట
నడుమ సురతకాలంబున వసంతసమయంబునం దాసి
మల్లికాధవళాట్టహాసమహాకాళమూర్తి యగు తపర్తు
సమయంబు లంఘించి లాంగలీకుసుమకేసరపరాగ
రేణువిసరపిశంగితదశదిశాహట్టం బగువర్షానమయం
బెట్టకేలకుం గడపితిఁ బ్రావృట్కాలప్రవాసంబును మర
ణంబును రమణీరమణులకు నొక్కసమంబ యది యెట్టి
దనిన. 59

మ. పటురుంరూపవనోత్పలాలయములో
భద్రంబునం బట్టెకం
కటిపై ముచ్చముడింగి విర్భరవియో
గగ్లాని శోషించి యె
క్కటి నిద్రింపుచు నున్న పాంథవనితల్
గర్జావచఃప్రౌఢిమల్
దటిదుద్ద్యోతము చూపు నట్టనడురే
ధారాధరశ్రేణికిన్. 60

వ. అని మంచన మఱియును బ్రాగ్దిశాంచలము వీక్షించి. 61

అరుణోదయము

గీ. దాసనపుఁబువ్వుచాయతోఁ బ్రస్తరించు
చుదయ మయ్యెడు నదె చూడు మొదలినంజ
సొబగు పీడివఁ గట్టెఱ్ఱ సోఁకినట్టి
కామమంజరి నెమ్మోముకాంతివోలె. 62

సూర్యోదయము

మ. అదె మాణిక్యపుఁబూర్ణకుంభము వయ
స్యా! కార్యసంసిద్ధికై
మొదలం దోఁచినయట్టి మంచిశకునం
బుం గా విచారింపరా
యుదయం బయ్యెడు భానుబింబము దిశా
వ్యోమావకాశంబులం
బదియార్వన్నెపసిందితీగలగతిన్
బ్రాఁకెం బ్రభాజాలముల్. 63

శా. ఓరుంగంటిపురంబుసౌధములపై
నొప్పారెడిన్ జూచితే
యీరెండల్ మణిహేమకుంభములతో
నేకాంతముల్ వేయుచున్

స్వారాజ్యప్రమదాఘనస్తనభర
స్థానంబులం బాసి కా
శ్మీరక్షోదము ప్రాణవల్లభదృఢా
శ్లేషంబులన్ రాలె నా. 64

వ. అనుదితనియమవ్రతంబు గావున నిట క్రితంబ సంధ్యాగ్ని హోత్ర క్రియాకలాపంబులు నిర్వర్తింపంబడియె నీవు ముఖమజ్జనంబు నేసి యిష్టదేవతాభివందనంబు గావిం చితివిగదా గోధూళిలగ్నంబునం బురంబు ప్రవేశింప వలయు విశేషించి యుషఃకాలంబు సర్వప్రయోజనా రంభంబులకుఁ బ్రశస్తంబు. 65

గీ. గార్గ్యసిద్ధాంతమత ముషఃకాలకలన
శకున మూనుట యది బృహస్పతిమతంబు
వ్యాసమతము మనఃప్రసాదాతిశయము
విప్రజనవాక్య మరయంగ విష్ణుమతము. 66

వ. అని పరిక్రమించి వెలిపాళెంబు కట్టకడపటఁ గటకార కుటీరవాటికఁ బ్రవేశించి. 67

మేదరవాడ

సీ. ఎకసెక్కెముగ నాడు నేదైన నొకమాట
పాడు నొయ్యన పాట పాటపాట

యలఁతియద్దపుబిళ్ళ యలవోక వీక్షించుఁ
గావగోరఁ బదవిచ్చి కురులు దీర్చుఁ
బయ్యెద దిగజార్చి పాలిండ్లు పచరించు
దిస్సువాఱఁగ నవ్వుఁ దీఁగనవ్వు
ధవళతాళపలాశతాటకంబులు త్రిప్పు
కలికిచూపులఁ జూపు గర్వరేఖ
కటకుటీద్వార [illegible] వైణవ కాష్ఠపీఠ
మధ్యభాగవిషణ్ణయై మదము మిగిలి
పీటి పామరవిటుల తంగేటిజున్ను
కాముబరిగోల మేదరకరణవేశ్య. 68

క. పుటభేదనబహిరంగణ
కటకశ్రీ కారకూటకటకం బగుచీ
కటకారకులవధూటీ
కుటికాగారంబు గరడి కుసుమాస్త్రునకున్. 69

క. కీసివ వెదురుసలాకల
నేసిన యిరుఁదల శిఖండి నిడుమంచమునం
దోసరిలి కటకుటీరవి
లాసిని రమియించు మిండలసహస్రములన్. 70

ఉ. పల్లవతస్కరుం డొకఁడు
ప్రాక్సముపార్జితతారపం క్తితో

వల్లవ మె_త్తికొంచుఁ బెద
వాకిట వెళ్ళిననాఁటమండి పా
టిల్లినశంక వీకటకు
టీరవిలాసిని యహ్హాహా! పటీ
పల్లవకోణముల్ బిగియఁ
బట్టి రమింయను మిండగీలతోఁ. 71

వ. ఆచేడియం జూచి యట పోవంబోవ ముందట. 72

చండాలాంగన

శా. గండాభోగముపజ్జ లేనగవు శృం
గారింపఁ గ్రేఁగన్నులఁ
మెండై మించుమెఱుంగుఁజూపుగమి క్రొ
మ్మింంచుల్ పిసాళింపఁగాఁ
జండాలాంగన వచ్చె నొక్క_తె ఋతు
స్నానార్థమై యిక్షుకో
దండుం దేర్చినబాణమో యనఁగ సౌం
దర్యంబు విండారఁగఁ. 73

వ. అట్లు పోవం బోవ ముందట. 74

కర్ణాటి

మ. కటిభారంబును జన్నుదోయిభరముఁ
గల్పించె నాబ్రహ్మ పి

న్నటి కౌఁదీఁగకు మున్న యప్డ విమలా
ర్ణఃపూర్ణమై యున్నయీ
ఘటిభారం బొకఁ డెక్కు దయ్యో నవినఁ
గర్ణాటి క్రాగ్గిన్నులఁ
బటితాళింపుచు నవ్వె నీలకబరీ
భారంబు కం[illegible]గాఁ: 75

వ. అనుచు గోవిందమంచవశర్మ నర్మసఖుం డగుటిట్టి ఖండును దానును హట్టమార్గంబునం జనునప్పుడు. 76

గీ. జిగురుటుండలు నించి దాచేతియందుఁ
బెద్దయేనుఁగుదంతంబు పెట్టెఁ బెట్టి
యింతులకుఁ బ్రీతిగా మైలసంతలోన
సుసరభేత్తని ఘోషించె జోటి యొర్తు. 77

వ. ఇది యేమి ఘోషించుచున్నయది కిరాటకులరత్నంబ! నీవు తేటపడ నెఱింగి మాకు నెఱింగింపుమనుచు మంచనశర్మ యడిగిన. 78

చ. ముసిముసినవ్వుతో నతని
మోము గనుంగొని పైకుఁ డిట్లనుఁ
రసికకులావతంసుఁడవు
బ్రాహ్మణ! యింతకుము న్నెఱుంగవే?

యసమశరాలయంబునను
హ_త్తినవెంద్రుకకప్పు వోవఁగా
విసరుసమీరణం బయిన
వేడుక మం దిది గొంచు రంగనర్. 79

సీ. కమఠావతారంబుఁ గైకొన్న దైత్యారి
కమనీయచరమభాగంబువోలె
నాదియుగంబునం దావిర్భవించిన
జిననాథదేవునిశిరసువోలెఁ
గసటు వోవఁగఁ దోమి కడిగి బోరగిలంగఁ
బెట్టినతామ్రంపుబిందెవోలెఁ
గంగమట్టియతోడ సాంగత్య మెడలిన
సీనుపారుమునిమిటనుదురువోలె
జిఱుత ప్రాయంపునాఁటిసజ్జికపుఁజాయ
తొలుసమ_ర్తయకాలంపువిలసనమునఁ
దరుణులకుఁ బంచబాణమందిరము లమరు
సునరభే_త్తనునీమందు సోఁకినపుడు. 80

వ. ఇది విర్యాసమయంబును సరభేదన సమర్థంబును నగుటంజేసి సునరభే_త్తనునామంబు దీనికిం గలిగెఁ గామనిలయాఘాట రోమాటవీ సముత్పాటన పరిపాటికై పాటలగంధులు దీనిం బాటింతు రనుచు నెఱింగించి

యట పోవంటోవ ముందంట వెలిపాళెంబు మధ్య
ప్రదేశంబున హాళికవాటియందు నొక్క చక్కని జవ
రాలు కట్టెఱతొగరుంగఱ్ఱల యొల్లియమ్మెఱ్ఱ గలనిశంబ
భారంబున నమర్చి బాలార్కకిరణసంపర్కంబునఁ
జాంపేయ కుసుమచ్ఛదచ్ఛాయాదాయాదంబు లైనయవ
యవంబులు మిసమిస మెఱవం గుక్కుటాసనంబునం
గూర్చుండి. 81

పామరభామ

ఉ. కందుకకేళి నల్పెదుప్ర
కారమునం బురుషాయితక్రియా
తాండవరేఖ చూపెదువి
ధంబునఁ బామరభామ లేఁతయా
రెండప్రభాతవేళ రచి
యించె నితంబభరంబుఁ జన్నులన్
గుండలముల్ గుఱు ల్కదల
గోమయపిండము లింటిముంగిటన్. 82

వ. అప్పామరభామారత్నంబు నుద్దేశించి. 83

గీ. పొలపములు లేవు కరివంకబొమలయందుఁ
జిన్నినగవులు లేవు లేఁజెక్కులందుఁ
గలికితనములు లేవు క్రాల్గన్నులందుఁ
గాఁపుటిల్లాండ్ర కిట్టిమౌగ్ధ్యముల యొప్పు. 84

వ. అటచని వీథీవిటంకంబునఁ దిట్టిభుండు విటపేటికా ప్రకామ(ర?)ఘటిత కృకాటికావికట చేటికానుయాత యగుకర్ణాటాంగనం గనుంగొని. 85

కర్ణాటాంగన

మ. కుసుమం బెట్టినచీరకొంగు వొలయం
గ్రొవ్వారుపాలిండ్లపైఁ
ద్రిసరంబుల్ పొలుపార వేణి యవటూ
ద్దేశంబుతో రాయ వ
ప్పన మెవ్వాఁడొ యొకండు రాత్రి సురత
ప్రౌఢిం దనుం దేర్చినన్
వసివాళ్ వాడుచు వచ్చుచున్నయది క
ర్ణాటాంగనం జూచితే. 86

గీ. వాహకుం దెక్కి విడిచినవారువంపుఁ
గొదమయునుబోలి రతికేళిమదము దిగ్గ
యలసభావంబుతోడఁ గర్ణాటవేశ్య
వచ్చుచున్నది యదె విప్రవర్య కంటె? 87

ఉ. ఈమరి యింక నొక్కమరి
యింకొకమాఱఁకనొక్కమాఱు నా
నోములపంటగా యనుచు
నోవులఁ బెట్టుచు(ఽ) రే యొకండు నా

జ్జాములు దీవితోఁ గుసుమ
సాయకతంత్రము పల్పఁబోలు లే
దా మృగశాబనేత్ర యఖి
లాంగకముల్ వసిష్ఠవాళ్ల వాడునే ? 88

వ. అవిన మందస్మితంబుతో గోవిందమంచనశర్మ నర్మ
గర్భంబుగా దర్భాంకురాలంకృతంబు లగుతనకరపంక
జంబులం గర్ణపుటంబులు ముట్టుకొని పూతిమాషగోత్రం
బును మంచననామధేయంబునుం జెప్పి నమస్కరించి
యిట్లనియె. 89

శా. పంచారించిన నీ పయోధరము లా
స్ఫాలింతునో ; లేఁత బొ
మ్మంచుగెంజిగురాకుమోవి జిసిధా
త్వర్థం బనుష్ఠింతునో ;
పంచాస్త్రోపనిషద్రహస్యపరమ
బ్రహ్మస్వరూపంబు నీ
కాంచీదామపదంబు ముట్టుదునో ; యో
కర్ణాటశాటంకినీ ! 90

క. వ్రాలవి నీ చన్నులతో
వ్రాలెదుజక్కవలు పరియె ? వలలం బెట్టం

జాలెడునీకన్నులతో
వాలకి సదృశములె? వలలఁ బడుమత్స్యంబుల్. 91

శా. చాటుప్రౌఢిఁ బిసాళ మాదెదవు కా
సల్నాటిబాఁపందవో
కాటిహాటకనిష్కముల్ వెలిగ జం
ఝాటంబు చాలించు క
ర్ణాటస్త్రీలు కటారికత్తియలచే
రాపాడఁగాఁ బట్టఁగాఁ
దాటాలీడ గుణింపరాదు పెఱచో
టం బోలెఁ బైపాటునన్. 92

గీ. దిట్టబాఁపండు నడువీథిఁ దెగడి పలికెఁ
గూట మీక్షింపఁ దెమ్ము కిరాట నేఁడు
పన్నిదము వీవిమెడ నున్నజన్నిదములు
సవరగా గ్రుత్తుఁ గ్రొత్తపుంజాలదండ. 93

వ. అనుటయు విప్రుం డిట్లనియె. 94

సీ. మునుఁగు వెట్టిన నేమి ముత్యాలకమ్మల
క్రొమ్మించులీలలు గులుకరించె
మోము వంచిన నేమి మొలకనవ్వులకాంతి
చెక్కుటద్దములపైఁ జిరువాఱెఁ

జూచకుండిన నేమి సొబగుతెప్పల మించి
తేటవాల్మెఱుఁగులు దిచ్చరించెఁ
జాటు చేసిన నేమి చక్రవాకులఁ దోలు
పాలిండ్ల మెఱుఁగులు బయలుపడియె
సిగ్గు నటియించి మావేడ్క చిన్నఁబుచ్చి
యేల యిటు పిసాళించె దిం దేమి సిద్ధి
కాముసామ్రాజ్యపట్టంబు గట్టి నన్ను
గౌఁగిలింపంగఁగదవె యోకరణకాంత. 95

వ. అని చిఱునవ్వు నవ్వుచు గోవిందమంచనశర్మ నర్మసఖుండును దానును నట పోవఁ బోవ ముందట. 96

జూదము

మ. పరివేష్టించి ప్రజాకదంబకము పై
పై వ్రాలి వీక్షింపఁగాఁ
బరహస్తంబున నొత్తుకాండ్రు నపలా
పప్రౌఢి బోధింపఁ బా
మరులై పన్నిద మాడి యోడి మఱి దు
ర్మానంబుతో నాటగా
ల్విరి వేశ్యావలయాళిసంవళిత ము
వ్విళ్ళూర్చె గోవిందునిన్. 97

శా. సంగాసంగ జయాజయంబు పరిహా
స ప్రస్ఫుటాశ్లీల భా
షాంగం బాకలితాంతరావలయక
క్ష్యాభాగముద్రాలస
ద్భంగినిష్ఠితకాష్ఠశంకుకము పా
పద్యూత మీపన్నిదం
బంగీకారము వేయువారిమొలలం
బ్రాపించుఁ గౌపీనముల్. 98

గీ. నీకు నౌ నీకు నౌ నంచు నెమకి నెమకి
ముగుద లగువారి భ్రమియించి మోసపుచ్చుఁ
బశ్యతోహరుఁ డత్యంతపాపబుద్ధి
పట్టణములోఁ దగుల్పరిపందెగాఁడు. 99

వ. అనుచు నట ముందట శతానందగేహినీకరరుహ ప్రరోహ శిఖర ముఖరవీణాక్వాణ ప్రాణింధమం బైనమధుర స్వరంబున. 100

కరణకాంత

సీ. విజ్జోడుపడ నిడ్డ వెంట్రుకజందెంబు
వలిగుబ్బపాలిండ్ల కెలఁకు లొరయఁ
గరమూలమున వెండి మొరవంకకడియంబు
మూఁడుమూలలలింగముద్ర లొత్త

జంగాళముగఁ బింజె సవరించి కట్టిన
మడుఁ గొంటిపోరను లోఁదొడలు మెఱయ
బలితంపువిచ్చుటాకులదుద్దుఁగమ్మలు
నిద్దంపుఁజెక్కులనీడఁ జూడ
నోరుఁగంటిపురంబులో నోరగ్రంతఁ
బెద్దమెలుఁగున నమ్మె సంపెంగనూనె
కోకిలము పంచమశ్రుతిఁ గొసరినట్లు
కనుమయవ్వలిదేశంబు కరణకాంత. 101

గానులకన్నె

గీ. పలికినప్పుడు తేనియ లొలికిపడెడు
జళుకుఁజూపులఁ గ్రొమ్మించు లులుకుపడెడు
ములికినాటిది కాఁబోలుఁ జెలి కిరాట
కలికి చిలుకలకొలికి యీ తెలికిజోటి. 102

ఉ. ఈనళినాక్షి దాఁ దిరుపు
పెద్దు ప్రతోదము మోపి రొప్పుచుఁ
గానుగపట్టెపైఁ దిరుగఁ
గట్టఁడిఁ జిట్టిభ! మందరాద్రిమం
థానకమథ్యమానతిమి
ధామజలభ్రమిమండలం బధి
ష్ఠానముగా భ్రమించునల
సంపదచేడియఁ బోలకుండునే. 103

ఉ. మీనవిలోచనంబులను
మీఁటిన ఖం గనుగుబ్బచన్నులం
పైనవచోమృతంబు సొగ
సైనమదాలసమందయానముం
గా నొనరించి దీని గణి
కామణిఁ జేయక నిర్దయాత్ముఁడై
గానులదానిఁ జేసినవి
కారవిధిం దలమొత్తఁగాఁ దగుఙా. 104

వ. అట యుత్తరంబునం గత్తెరనొత్తి పెక్కువన్నెల పొత్తుల బహువిధవర్తనల హత్తించి యెత్తి కట్టిన పూగొత్తులు మత్తకోకిలకలహంసదాత్యూహవ్యూహంబులుం గలిగిన మోహరివాడ* యందు. 105

కుట్రపువాఁడు

చ. కొలుచును జేనవెట్టి కుచ
కుంభయుగం బెగడిగ్గఁ గన్నుఁగ్రే
వలఁ బరికించుఁ గక్షముల
వైచును దృష్టులు మాటిమాటికిం
గలికితనంబునం దఱచు
.గా నగు సౌచికపల్లవుండు గం
చెల వెసఁ గుట్టి యూఁడు వెల
చేదియకుఙా విషయాభిలాషియై. 106

* చూ. అనుబంధము.

వ. అనుచు నవ్వాడ గడచి యట యుత్తరంబు సను నప్పుడు ముందట నొక యింటిమఱుంగున మచ్చె కంటిం బొడగని. 107

ఊరీర్పుటు

ఉ. సారెకు సారె కేమిటికిఁ
జంపెదు గోరఁటయెఱ్ఱ లైనవా
లారునఖాంకురంబుల వ
యస్యకచంబునఁ బాటపాట యీ
రీరిచి సీత్కృతుల్ చెవుల
కిం పొనరింపఁ జకోరనేత్ర ! నీ
చారుకుచద్వయంబు మముఁ
జంపెడుదోసము నీకుఁ జాలదే ? 108

వ. అనుచు నయ్యింటిముందట; 109

పసుపు నూఱుట

స్ర. పరిపాటీఖర్వఖర్జూపరతిసమయసం
భ్రాంతసంభోగభంగిన్
దరుణీరత్నంబు హేలాతరళగతి హరి
ద్రారజఃకర్దమంబుం
గురు లల్లాడంగ పీఁగుంగుచములు గదలం
గొంతు గూర్చుండి నూఱెన్

గరవల్లీకాచభూషాకలమధురరుణా
త్కారముల్ తోరముల్గాఁ. 110

వ. అని యచ్చోటు వాసి బాహ్యకటకపీథీవిటంకంబు
లతిక్రమించి. 111

ఓరుఁగల్లు

సీ. సప్తపాతాళవిష్టపమహాప్రస్థాన
ఘంటాపథం బైనగనపరిఖ
తారకామండలస్తబకావతంస మై
కనుచూపు గొనవిప్రాకారరేఖ
పుంజీభవించినభువనగోళముభంగి
సంకులాంగణ మైనవంకదార
మెఱుఁగుతెక్కలతోడిమేరుశైలముఁ బోలు
పెనుపైఁడితలుపులపెద్దగవని
చూచెఁ, జేరెఁ, బ్రవేశించెఁ, జొచ్చెఁ, బ్రీతి
సఖుఁడుఁ దానును రథఘోటకకటకరటి
యూథసంబాధముల కొయ్య నోసరిలుచు
మందగతి నోరుఁగల్లు గోవిందశర్మ. 112

వ. ప్రవేశించి టిట్టిభనామధేయుం డైనకోమటిసెట్టిగారితో
నాతఁ డిట్లనియె. 113

సీ. రాజమార్గంబు వారణఘటాఘోటక
శకటికాభటకోటిసంకులంబు
ధరణీస్థలీరజస్త్రసరేణుబహుళంబు
గావున మన మందుఁ బోవవలదు
క్రంతత్రోవల నొండుగలకలంబులు లేవు
తఱచుగా సుఖవినోదములు గలవు
మఱియు విశేషించి మన్మథకూట మౌ
వేశవాటిక మధ్యవీథిఁ దఱిసి
చిత్తమున కెక్కునట్టిలంజియలతోడ
సరససల్లాపసౌఖ్యంబు సలుపవచ్చు
నంత మధ్యాహ్నసమయ మౌనపుడు గాని
వేడుకై యుండ దక్కలవాడ సొరఁగ. 114

గీ. అనినఁ డిట్టిభుఁ డౌ నంచు ననుచరింప
నాలువరిక్రిందిత్రోవగా నరిగి యరిగి
విప్రుఁ డీక్షించెఁ బలినాటివీరపురుష
పరమదైవతశివలింగభవనవాటి. 115

పల్నాటివీరులకథ

మ. ద్రుతతాళంబున వీరగుంభితకధుం
ధుంధుంకిటాత్కారసం
గతి వాయింపుచు నాంతరాళికయతి
గ్రామాభిరామంబుగా

యతి గూడం ద్విపదప్రబంధమున వీ
రానీకముం బాడె నౌ
క్కాత ప్రత్యక్షరముం గుమారకులు ఫీ
ట్కారంబునం దూలఁగన్. 116

సీ. గర్జించి యరసి జంఘాకాండయుగళంబు
వీరసంబెట కోల వ్రేయు నొకఁడు
ఆలీఢపాదవిన్యాస మొప్పఁగ వ్రాలి
కుంతాభినయముఁ గైకొను నొకండు
బిగువుఁగన్నుల నుబ్బు బెదరుఁజూపులతోడ
ఫీట్కార మొనరించుఁ బెలుచ నొకడు
పటుభుజావష్టంభపరిపాటి ఘటియిల్ల
ధరణి యాస్ఫోటించి దాఁటు నొకఁడు
ఉద్ది ప్రకటింప నొక్కరుం డోల వాఁడు
బయలు గుఱ్ఱంబు భంజళ్ళఁ బఱపు నొకఁడు
కొడుము దాటింపుచును బెద్దగొలువులోనఁ
బడఁతి పల్నాటివీరులఁ బాడునపుడు. 117

గీ. కులముదైవతంబు గురిజాలగంగాంబ
కలవిపోతులయ్య చెలిమికాఁడు
పిఱికికండ లేవియఱువదియేగురు
పల్లెనాటివీర బాంధవులకు. 118

గీ. ఆరువెల్లినాయురాలిదుర్మంత్రంబు,
కోడిపోరు, చాపకూటికుడుపు
ప్రథమకారణములు పల్నాటియేకాంగ
వీరపురుషసంప్రహారమునకు. 119

ఉ. పచ్చనిపిండిగందమును
బాలము నేసయు నెత్తిపూవులన్
గ్రుచ్చిన కంఠమాల్యములు
గొప్పగ నల్లినవేణిబంధముల్
కుచ్చులవీరసంబెటయుఁ
గ్రొత్తమణుం గగుకాసెపుట్టమున్
అచ్చుల కెక్కినట్టిరవ
ణంబులు వీరకుమారకోటికిన్. 120

క. నల్లంగొండయు నాగరి
కల్లును ధరణీస్థలిం బ్రగల్భస్థలముల్
పల్లేఱు నాగులేఱును
బల్లెత్మకాంత యెల్లప్రారంభంబుల్. 121

సీ. ఇచ్చోట భుజియించి రేకకార్యస్థులై
సామంతనృపతులు చాపకూడు
ఇచ్చోటఁ జింతించె నిచ్చ నుపాయంబు
నళినాక్షి యార్వెల్లినాయురాలు

* యురాలి అని యుండవచ్చును.

నిజ మనుశుద్ధికై నిప్పులయేటిలో
        నోలాడె నిచ్చోట బీలసాని
ఇచ్చోటఁ బోరిరి యిల పణంబుగ గొల్ల
        సవతితల్లులబిడ్డ లవనిపతులు
ధీరులగువార లేవురు వీరపురుషు
లై మదోద్ధతి నిచ్చోట నాడిఁ బడిరి
యనుచుఁ జెప్పుదు రైతిహ్య మచట నచట
జనపపెద్దలు పల్లెదేశములయందు. 122

ఉ. చిత్తము గూర్చి మాచెరల
        చెన్నుఁడు శ్రీగిరిలింగముం గృపా
యత్తతఁ జూడ * ముల్కి విష
        యంబున కామహిమంబు చెల్లఁగా
కుత్తరలోన మింట జల
        ముట్టినమాత్రన నాపతాలలో
విత్తినయావనాళ మఖి
        వృద్ధి ఫలించుట యెట్లు చెప్పుమా ? 123

మ. మగసింగంబులు సంగరాంగణములన్
        మత్తిల్లి రున్మత్తులై
జగదేకస్తుతు లంచు నేమిటికి సం
        శ్లాఘింపఁ నాభూమిలో

*"బల్లె" అని యుండునేమో ?

జిగురుంబో(దుల(గా(పుగుబ్బెతల న
క్షీణప్రభావంబునఁ
మగసింగంబుల(గా నెఱుంగుదురు పుం
భావప్రసంగంబులఁ. 124

గీ. కోలదాపున(ద్రిక్కూటి(గూడియున్న
గచ్చునేసినచిత్రంపుగద్దెపలక
వ్రాసినా రదె చూడరా వైశ్యరాజ!
శీలబ్రహ్మాదివీరనాసీరచరిత. 125

వ. ఈ వీరపురుషులు మనకుం గార్యసిద్ధి నేయుదురుగాక పదపద మనుచుం గతిపయపదంబు లరిగి నింబపల్లవ నికురంబసందానితవందనమాలికాలంకృతద్వారం బగు నేకవీరాగారగోష్ఠంబు గనుంగొని. 126

ఏకవీర

సీ. వందనం బిందిరావరుకన్నతల్లి కి
దండంబు ఫణిరాజమండనకును
నంజలి సోమసూర్యానలనేత్రకు
నభివందనము జగదంబికకును
మొగుపు(జేతులు దేవమునిసిద్ధసేవ్యకు
జమదగ్నిగారాపుసతికి శరణు
జోహారు రమణీయశోభనాకారకు
నమితంబు గిరిరాజనందనకును

నిత్యకల్యాణి కలికులనీలవేణి
కాదిశక్తికి వేదవేదాంతసార
కేకవీరకుఁ బూర్ణరాకేందుముఖికి
నఖిలజననికి సాష్టాంగ మనుదినంబు. 127

సీ. పద్మలోచన భృగుబ్రహ్మసంయమివంశ
పరిపాటి కభినవాభరణ మయ్యె
రమణి త్రేతాద్వాపరములసంధ్యావేళ
మగనితోఁ బెక్కేండ్లు మనువు మనియె
నెలఁత కానకకన్న నెయ్యంపుఁగొడుకుచేఁ
జంపించె ముయ్యేడుసారె నరులఁ
దరుణి హైహయరాజదంతాస్థిపటలంబు
గవదపేరుగఁ జేసి కట్టె నఱుత
మందపాకను, బెనుఁబాక, మాహూరమున,
నాగవరమునఁ, బోలాస నవిచె నింతి
యోరుఁగంట వసించె నీలోత్పలాక్షి
*కాకతమ్మకు సైదోడ యేకవీర. 128

సీ. అలిగి యెంతటిరాజునాంధ్ర సైనను బట్టి
పుట్టుఁబాపలఁ జేయురట్టుకత్తె
ఘనుఁడైనజమదగ్నిమునినాథుకూరిమి
వెలయించుపెనుఁబాకవేడ్కకత్తె

*అనుబంధముఁ జూచునది.

సుక్షత్రియకులంబు నిక్షత్రముగఁ జేయు
కొడుకుఁ గాంచినయట్టికోపకత్తె
బవనీలజవనికపాటల నిల్లాంధ్ర
రమణఁ ద్రుళ్ళాడించురంతుకత్తె
యోలిమి గదుళ్ళవాఁగులో నోలలాడు
కలికిపల్లికదేబెలఁ గన్నతల్లి
వాసి కెక్కినయట్టిపోలాసయిల్లు
చక్కమెప్పులమాహూర మ్మక్కనాచి. 129

బవనీఁడు

సీ. కచనిక్షిప్తవికస్వరస్వరవిలా
సశ్రీనివాసంబు జవని కందుఁ
గట్టినతంత్రికిఁ గంఠశ్రుతికిఁ గూడఁ
జొక్కంబుగా నారి సొబగు మీఱ
నాలాపముల శుద్ధసాళగ సంకీర్ణ
వివిధరాగంబులచవులు చూపి
డమడమధ్వనులఁ బొటూరించి యెడనెడఁ
గత్తెరమార్గంబు బిత్తరిల్ల
వాద్యపై ఖరిఁ గడు నెఱవాది యనఁగ
నేకవీరామహాదేవియెదుట నిల్చి
పరశురామునికథ లెల్లఁ బ్రౌఢిఁ బాడెఁ
జారుతరకీర్తి బవనీలచక్రవర్తి. 130

మాలెత

మ. అలరుంబోఁడి జనంగమప్రమద మ
ద్యానద్ధఘంటాధ్వనుల్
చెలఁగం బాడె సమస్తలోకజననిన్
శ్రీయేకవీరాంబికన్
వలరా జొక్కొకమూర్ఛనాస్వరమునన్
ప్రాణంబు గల్పింపఁగాఁ
గలకంఠీకలకంఠకోమలకుహూ
కారంబు తోరంబుగన్. 131

మ. అకలంకస్థితిఁ గోరి కొల్చెదరు బ్ర
హ్మానందభావంబునన్
సకలానందమయైకమాత లగుచున్
సంతోషచిత్తంబునన్
తకదుమ్ముల్ యకతాళముల్ జవనికల్
తందాన లమ్మయ్యకున్
ఏకవీరమ్మకు మాహూరమ్మకు నభో
హ్రీంకారమధ్యాత్మకున్. 132

శా. ఆలోకింపక మ్రొక్కరాదు విజభ
క్త్యావేశసంపత్తిమై
నాలోకించినఁ జిత్త మెట్లగునొ కా
మావేశసంయుక్తిమై

నేలా గోయి కిరాట ! మానుదమొ సం
వీక్షింతమో చెప్పుమా ?
ప్రీలాఘాన్యకటీరమండలము దే
వీకంఠశ్రీవ్రాతము. 133

కాపుఁటాలు

సీ. జటివోనిగడితంపుఁ జిఱుతచౌకంబుల
తొగరుఁబుట్టము కచ్చఁ దొడివి కట్టి
యొలగందపుబొట్టు నుపరిభాగంబుపై
సిందూరతిలకంబుఁ బొందుపఱచి
పసరుదారెడునింబపల్లవంబులదండ
గుబ్బచన్నులమీఁదఁ గుదురుకొల్పి
క్రొత్త దోమినదంతకోరకంబులయందుఁ
దాంబూలరాగంబు తళుకు గూర్చి
సకలసంధ్యంగములకుఁ దేజంబు గలుగ
మధుమదారంభ మఱఁకువ మరలఁ ద్రోవఁ
దేఁకువయు నారజంబునుఁ దేటపడఁగఁ
బురమునకు వచ్చె నొకకాఁపుబూవుబోఁడి. 134

వ. అయ్యవసరంబున నేకవీరాంబికుం బ్రణమిల్లి యట
చనునప్పుడు. 135

జక్కులపురంధ్రి

సీ. కోణాగ్రసంఘర్ష ఘుమఘుమధ్వని తార
కంఠస్వరంబుతో గారవింప
మసిబొట్టుబోనాన నసలుకొల్పినకన్ను
కొడుపుచేఁ దాటించు నెదపదదప
శ్రుతికి నుత్కర్షంబుఁ జూపంగ వలయుచోఁ
జెవిత్రాడు బిగియించుజీవగఱ్ఱ
గిల్కుగిల్కున మ్రోయుకింకిణీగుచ్ఛంబు
తాళమానంబుతో మేళవింప
రాగముననుండి లంఘించు రాగమునకు
నురుమ యూరుద్వయంబుపై నొత్తిగిల్లి
కామవల్లీమహాలక్ష్మి కైటభారి
వలపు వాడుచు వచ్చె జక్కులపురంధ్రి. 136

అక్కలు

సీ. ముద్రికామాణిక్యములదీప్తి కెంగేలి
పించెంబుఁగుంచెతో బిత్తరింప
నుపవాసమునఁ దద్దయును సన్న నగుకౌను
చనుదోయిభరమున జలదరింపఁ
దోకచుక్కలఁ బోలుతోరంపుఁదెలికన్ను
లాపైశమున సిగ్గు నతకరింప

నిద్దంపు వెలిపట్టునెఱిక దూలినయప్డు
తొడలమించులు వెల్గఁ దొంగలింప
నురుమచప్పుళ్ళకును బిల్లదురుల మ్రోఁత
కంతకంతకుఁ బేరుబ్బు నావహింప
నాడెఁ బీఁటలపై నోలిఁ గూడియున్న
యక్క లేఢ్వురలో నొక్క యలరుబోఁడి. 137

చ. హరహర యింత యొప్పునె మ
హారభటీ జగఝంకృతస్వన
న్మరళివిమిశ్రితాంకరవ
మూర్ఛలఁ జిత్తము లబ్బి యక్క లే
ఢ్వురు నదె యాడఁజొచ్చిరి క
ఢుంగడు వేడ్క సమున్నమత్ప్రయో
ధరయుగభారభీరుతమ
తన్వవలగ్నము లైననృత్యముల్. 138

వ. ఇదె యీ యింటి యజమానుండు సంతానకాంక్షియై ప్రతిబంధనోదనార్థంబు యక్షకన్యలం బరీక్షారాధనంబు నేయుచున్నవాఁడు గావలయు మాటిభద్రకులోద్వహా లైనదేవతలు కామవల్లి శ్రీమహాలక్ష్మితోఁ గూడి యపేక్షితకార్యంబు మనకునవ్యాక్షేపంబునం జేయుదురు గాక యనుచు విశ్వాసంబుతో నమస్కారంబు నేసి

కాసల్నాటిగోవిందమంచనశర్మ నర్మసఖుండు దాను
నట చని ముందట. 139

గీ. మంద్రమధ్యతార మానత్రయాభిన్న
మహిషశృంగనాదలహరిఁ గూడి
డమరు డిండిమంబు డమడమధ్వని మ్రోసె
నద్భుతం బదేమి యార్పటంబు. 140

మైలారభటులు

వ. అని టిట్టిభుం డడిగిన. 141

సీ. అవఅవ మందు నెఱ్ఱనిచంద్రమల్లెల
చోద్యంపుగుండాలు చొచ్చువారు
కరవాఁడియలుఁగుల గనపపాఁతర్లలో
నుట్టిచేరులు గోసి యుఱుకువారు
గాలంపుఁగొంకిఁ గంకాళచర్మము గ్రుచ్చి
యుడువీథి నుయ్యేల లూఁగువారు
కటికిహొన్నాళంబు గండగత్తెర వట్టి
మిసిమింతులును గాక మ్రింగువారు
సందులను నారసంబులు సలుపువారు
యెడమకుడిచేత నారతు లిచ్చువారు
సాహసము మూర్తి గైకొన్నసరణివారు
ధీరహృదయులు మైలారవీరభటులు. 142

గీ. వీరు మైలారదేవఁ వీరభటులు
గొండ్లి యాడించుచున్నారు గొరగపడుచు
నాడుచున్నది చూడు మూర్ధాభినయము
తాను నెట్టికసీలంత గాని లేదు. 143

చ. వెనుకకు మొగ్గవ్రాలి కడు
విన్నను వొప్పుఁగఁ దొట్టెసీళ్ళలో
మునిఁగి తదంతరస్థ మగు
ముంగర ముక్కున గ్రుచ్చుకొంచు లే
చెను రసనాప్రవాళమున
శీఘ్రము గ్రుచ్చెను నల్లపూస పే
రనుపమలీల నిప్పుడు చు
పాయము లిట్టివి యెట్లు నేర్చెనో ? 144

సీ. శనివారసిద్ధి సజ్జనపారిజాతంబు
వరదాత యాదిత్యవారభోగి
మాఁదచీరమడుంగు• మాయావినోదుండు
మాళవీప్రియభర్త మహితయశుఁడు
పల్లెంబనాయకుం దెల్లవేల్పులరాజు
గనపవేఁటలవేడ్కకాంద్రభర్త
కత్రశాలస్వామి కరుణాపయోరాశి
పుణ్యకీర్తను * దైనవ్రోలియయ్య

•రమణుండు
*'అయినవ్రోలి'లో మైలారదేవుని విగ్రహము కలదు. దాని ప్రతిబింబమును శ్రీ గణపతిరాయవర్మగారు సంపాదించిరి.

మంచుకుంచాలఁ గొలువంగ మాయలేళ్ళఁ
బట్టి కట్టంగ నేర్చినబాసవెల్లి
భైరవునితోడిజోడు మైలారదేవుఁ
డోరుగంటినివాసి మే లొసఁగుఁ గాత. 145

మ. అదిగో! యెత్తినవారు పట్టణము మ
ధ్యక్షోణి సింహధ్వజం
బదిగో! కట్టినవారు వింబదశమా
ల్యాతోరణవ్రాతముల్
విదితం బయ్యె మహోత్సవంబు నెఱయన్
వీథీవిటంకంబులం
దదిగో! నిల్పినవారు పూర్ణకలశం
బాబాలవృద్ధాంగనల్. 146

మ. అకలంకస్థితి శీధుపానరుచులై
యాసాదు లుప్పొంగి యో
యకరో యమ్మకరో యమక్కరొ యదీ
యట్టట్టకో యంచుఁ బా
యక తప్పెట్లనుఁ దక్కెతాళములు విం
పై సొంపు రంజిల్లఁగాఁ
జకజాంజుం జకజుంజు జుమ్మ మనుచున్
సాగుం గడున్ వాద్యముల్. 147

వ. అట చని ముందట. 148

నగరావలోకనము

సీ. అదె భైరవస్థాన మటమీఁద నల్లదె
చమదేశ్వరీమహాశక్తినగరు
వీరభద్రేశ్వరాగారమంటప మదె
యదె బౌద్ధదేవువిహారభూమి
అదె ముద్దరా ల్మసానమ్మనివాసంబు
నల్లదె కొమరసామయ్యనగరు
అదె పాండవులగుడి యట దక్షిణంబునఁ
గర్తారుఁ డుండుతుర్కులమసీదు
కొంతదవ్వుల నదె మహాగోపురముల
పైఁడికుండలు రవిదీప్తిఁ బ్రజ్వలించి
కాననయ్యెను మేరుశృంగములఁబోలెఁ
గేశవశ్రీస్వయంభూనికేతనములు. 149

వ. అనుచు నటచని ముందట నొక్క భైరవాలయంబుఁ బొడ
గనినమస్కరించి కొసల్నాటిమంచనశర్మ యిట్లనియె.

భైరవుఁడు

మ. అమితోత్సాహముతోడ నీవు పటుదా
హాధక్క నొక్కొక్కమా

టు మనఃకంపము నొందఁ జేయఁ దొలఁకా
డుఁగా వార్ధి వేలాలుఠ
త్కమఠంబై, వలమానమీన మయి, యు
ద్యన్నక్రమై, యుత్తర
త్తిమిమై, యుల్లలదంబుమగ్నధుళియై
ధీరా మహాభైరవా। 151

వ. అని యూర్ధ్వం బవలోకించి యిప్పుడు మధ్యాహ్న
కాలం బగుచున్నయది. 152

మధ్యాహ్నము

శా. ప్రాలేఁగా దిక్కుల భానుభావ్యతికర
ప్రక్రీడదరోత్కపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీ
వాచాలకోయష్టులై
రోలంబంబులు మూతి ముట్ట వెఱచేఁగా
గ్రొవ్వేఁడి బీరెండలన్
జాలం గ్రాఁగి కరంబు వేఁడి యగుకా
సారాబ్జమైరేయముల్. 153

వ. అని యనంతరం బాకాశంబునం జెవివెట్టి శ్రుతి నభిన
యించి గోవిందుండు. 154

గడియారము

మ. ఉడువీథిన్ శిఖరావలంబి యగునం
ద్రోర్వీశు మోసాలపై
గడియారంబున మ్రోసె రెండెనిముదుల్
ఘంటాఘణాత్కారముల్
సడలెన్ భానుఁడు పశ్చిమంబునకు వై
శ్యా! పూఁటకూటింటికిన్
గుడువం బోదమె లెక్కయిచ్చి? కడు నాఁ
కొన్నార మిప్పట్టునన్. 155

వ. విచారించిన నదియును మనకు విశ్రమస్థానంబు 156

పూఁటకూటియిల్లు

గీ. సంధివిగ్రహయానాదిసంఘటనల
బంధకీజారులకు రాయబారి యగుచుఁ
బట్టణంబున నిత్యంబు పగలు రేయి
పూఁటకూటింట వర్తించుఁ బుష్పశరుఁడు. 157

వ. అనుచుఁ గొంతద వ్వరిగినం దమకు నెదురుగా నేతెంచు
నొక్క బ్రాహ్మణుం గనుగొని. 158

ఉ. పీఁ డిదె తెల్లనాకులను
పీడెము సేయుచు వీథి వచ్చుచు
న్నాఁడు మదించి తిండి తివి
నాఁడు చుమీ యిటమీఁద నేదకో

తేఁదఁగఁ బోయెడిం గరణ
దేశపుజాణఁడు గాఁగఁ బోలు నీ
బాఁడు పణోపహారపరి
పాటి యెఱుంగగవచ్చు నీవిచేః. 159

వ. ఇతఁడు వెడలివచ్చి నవ్వాడయె పూఁటవంటకంబు
వెట్టు బాడబులవాడ గావలయు నది యెట్లంచేని. 160

ఉ. ఘ్రాణపుటీకుటీరములఁ
గాపుర ముండఁ దొడంగె నిప్డు పా
షాణఘరట్టఘట్టనవ
శంబునఁ బుట్టినసత్తుగంధ మ
క్షీణకఠోరసౌరభవి
జృంభణ దిక్కులఁ జల్లఁజొచ్చె సా
గ్రాణిపదార్థజాలములు
బ్రాహ్మణకాంతలు తాలఁ బోయఁగః. 161

గీ. మందవేగంబుతోఁ గ్రొత్తమలఁకవాళ్ళ
కిఱ్ఱుచెప్పులు మొరయ నుంకించి నడుచు
కరణబ్రాహ్మణవిటముఖ్యుఁ గదియ వచ్చి
పూతిమాషాన్వయుం డగుభూసురుండు. 162

వ. పూఁటవంటకంబుల వృత్తాంతం బడిగిన నతండు. 163

క. ఆహారవిహారములకొ
యాహారంబునకునో విహారంబునకో
బేహారము మీ కీసం
దేహారంభంబు మాకుఁ దెలియఁగ వలయున్. 164

వ. ఆహారంబున కంచేవి 165

ఉ. కప్పురభోగివంటకము
కమ్మనిగోధుమపిండివంటయున్
గుప్పెఁడుపంచదారయును
గ్రొత్తగఁ గాఁచినయాలనే పెన
ర్పప్పును గొమ్మునల్లనఁటి
పండ్లును నాలుగు నైదు నంజులున్
లప్పలతోడఁ గ్రొంబెరుగు
లక్ష్మణవజ్ఝలయింట రూకకున్. 166

వ. విహారంబున కంచేవి దద్గృహంబున. 167

క. అఱుగొను గుబ్బచన్నులు
మెఱుఁగుంగన్నులును గలుగుమెచ్చులనవలా
కుఱుబోద ముందరత్నము
బఱివోవఁగ విడిచినట్టిబ్రహ్మకు జేజే. 168

శా. పూవుంబోఁడులు లేరె విప్రవిధవల్
భూమండలిన్ దానిరే

భాపై దగ్ధ్యవిలాసవిభ్రమకళా
గర్వంబు లె ట్లుండనీ
యావిశ్వస్థ యుపస్థచాయ నవల
క్షాధీశ ఫాలస్థలీ
సౌవర్ణస్థిరపట్టబంధసుషమా
సౌభాగ్యలక్ష్మిన్ గనున్. 169

ఉ. కోయిల పంచమస్వరము
క్రోల్చినభంగిని విద్దికంచి రా
మాయణ మాటుకాండములు
నచ్యుతజాగరవేళఁ బాడె నా
రాయవితంతురత్న మను
రాగముతోఁద "నమశ్శివాయ శాం
తాయ సమస్తదోషహర
ణాయ" సమానమె దాని కెవ్వరున్? 170

ఉ. సంకృతిపూతిమాషకుల
సాగరశారదపూర్ణిమాకురం
గాంకుఁడు మంచి లక్ష్మణుగృ
హంబున నెచ్చెలికాఁడుఁ దానునుం
జంకెలబంటిగా మెసవి
చక్కని వేడుకకత్తెఁ జూచి తా
రింకొకమాట వత్తమని
యేఁగిరి కార్యభరంబు పెంపునన్. 171

వ. ఆట వోవంటోవ ముందట. 172

గేదఁగిపూవు

సీ. పాంథసీమంతినీ ప్రాణమత్స్యములకు
గాలాము లగుకంటకములతోడ
గరుడపచ్చలచాయఁ బరిహసింపఁగఁ జాలు
దళ మైనబాహ్యపత్రములతోడ
జీర్ణకీకసకణశ్రేణిఁ జిద్దలు చేసి
యవియఁదోమినయట్టియన్నతోడఁ
బదియాఱువన్నియబంగారు సరివచ్చు
సంవర్తికాపలాశములతోడ
శివునిచిచ్చుఱకంట వెచ్చినయనంగు
బూది కెనయైనకమ్మబుప్పొళ్ళతోడ
దావి ఘన మైనకమ్మగేదంగిపూవు
భూసురున కిచ్చెఁ దగ నొక్కపుష్పలావి. 173

వ. ఇచ్చినం జూచి 174

ఉ. క్రొన్నెలరేఖతోడఁ గెదఁ
గూడి సుఖింపగఁ భాగ్య మబ్బమిఁ
ఖిన్నత నొందుఁ గాని నవ
కేతకి శూలి వివేకహీనుఁడై

తన్నుఁ దిరస్కరించుటకు
దైన్యము నొంద దదే వివేకసం
పన్నిధి దానిపాలిపెరు
మాళ్కొకఁ దెక్కడనైన లేఁదొకో? 175

గీ. అందుకొని పుష్పలావికిఁ ద్యాగ మిచ్చి
బ్రాహ్మణుల కందు నొక్కొక్కపత్ర మొసఁగి
జాణవిప్రుండు సిగఁ దాల్చెఁ జందమామ
కొండనాలిక యగునొక్క గొమలిఱేకు. 176

* * *

వ. అదె విద్వేషిభువనజిగీషాసంరంభవిజృంభమాణ ఝష
ధ్వజభుజపరాక్రమసముత్సాహనాటకప్రస్తావనా ప్రథమ
నాందీశ్లోకం బగువేశవాటికానికటంబు. 177

గీ. చందనంబునఁ గలయంపి చల్లినారు
* ముగ్గు లిడినారు కాశ్మీరమున ముదమున
వ్రాసినా రిందురజమున రంగవల్లి
కంజములఁ దోరణంబులఁ గట్టినారు. 178

వ. ఇది యెవ్వరియిల్లొకో! శోభనంబు మొదవడుచున్న
యది యనుచు నాకాశంబు వీక్షించి యచ్చటివారల
నేమి యని యడిగిన. 179

* ఇట గ్రంథపాఠ మేమో ?

మాచల్దేవి

శా. ద్వీపాంతంబున నుండి వచ్చితివె ? భూ
దేవా ! "ప్రశాంతం మహా
పాపం" సర్వజగత్ప్రసిద్ధసుమనో
బాణాసనామ్నాయవి
ద్యోపాధ్యాయి ప్రతాపరుద్రధరణీ
శోపాత్తగోష్ఠీప్రతి
ష్ఠాపారీణ నెఱుంగ వయ్యెదవె మా
చల్దేవివారాంగనన్ ? 180

వ. చిత్రశాలాప్రవేశంబు చేయుచున్నయది పుణ్యాహవాచన కాలంబు మీరునుఁ బచ్చని పెండ్లికూటంబుఁ జూడవచ్చు నది యనిన. 181

గీ. లెస్సగాక కిరాట ! యీ లేమచరిత
మాడుదురు నాటకంబుగ నవవిలోన
దీని జూడంగఁ బోదమా యీనెపమున
నరసి చూతము మన కేమి యచట ? ననుచు, 182

వ. అనుచుఁ బ్రవేశనాటితకంబునఁ జిత్రశాలఁ జొచ్చి పూతి మాషగోత్రుం డచ్చోటం బెండ్లికూటంబున విలువునం గై సేసి హంసతూలికాతల్పంబుమీఁదం గూర్చున్న హావ భావ విభ్రమవిలాసవిధి మాచల్దేవిఁ గనుంగొని. 183

గీ. అంకుశాఘాతరేఖల నంద మొందు
గంధగజకుంభములతోడఁ గలహమాడు
క్రొత్తనఖములతోడి నీ కుచభరమున
కతివ యభ్యుదయపరంపరాభివృద్ధి. 184

గీ. కల్లఁ జెప్పము విను నీకుఁ గలప్రసిద్ధి
ఢిల్లిసురతాణికిని లేదు పల్లవోష్ఠి!
యాదిలక్ష్మికి నీకును భేద మేమి
యుదధి జనియింపకుండుట యొకటి దక్క. 185

గీ. ఓరుఁగంటిమాచాంబ పయోరుహాక్షి
పంచబాణావతారుని మంచిఁ జూచి
కంకణాలంక్రియారుణాత్కార మెసఁగ
"నయ్యగారికి జోహారు" లనుచు మ్రొక్కె. 186

గీ. అగురుధూపాదివాసితాభ్యంతరంబు
మగువ నీమన్మథచ్ఛత్రమంటపంబు
సర్వయోషిదసామాన్యసౌష్ఠవంబు
కాచుఁ గావుత మోర్గంటికటకవిటుల. 187

వ. అనుటయు. 188

సీ. ఎందుండి వచ్చితి రీరు? కొసల్నాట
నుండి వచ్చితిమి మే ముత్పలాక్షి

యెవ్వరివారు మీ ? రేము సంకృతి పూతి
మాషమాధవునికుమారవరుఁడ
మీదివ్యనామకరం బేదియో ? గోవింద
మంచనశర్మసమాహ్వయులము
మీర లిచ్చటికి రాఁ గారణం బెయ్యది ?
చేరి మీబోంట్ల నాశీర్వదింప
నైన విచ్చేసి కూర్చుండ నవధరింపు
వార్చి వచ్చెద మటు వోయి వనరుహాక్షి
యెచ్చటికి వార్వఁ బోయెద రెఱుఁగజెప్పుఁ
డక్కవాడకు మేము బ్రాహ్మణుల మగుట. 189

ఇక్కడ గ్రంథపాతము ?

వ. చిత్రావలోకనంబు చేసి టిట్టిభునకు గోవింద మంచన
శర్మ యిట్లనియె. 190

చిత్రశాల

సీ. అదె దారువనభూమి, యసమనేత్రుఁడు వాఁడె,
సంయమీంద్రులపుణ్యసతులు వారె,
యదె కన్యకారత్న, మబ్జాసనుఁడు వాఁడె,
యదె రతిక్రీడావిహారశయ్య,
వాఁడె వైకుంఠుండు, వారె గోపస్త్రీలు,
యమునానదీపైకతాంత మదియె,

అదె యహల్యాదేవి, యమరాధిపుఁడు వాఁడె,
యదె పర్ణశాలికాభ్యంతరంబు,
చందురుఁడు వాఁడె, యదె బృహస్పతిపురంధ్రి,
జాలరియు నదె, శ్రీపరాశరుఁడు వాఁడె,
కుశికజుఁడు వాఁడె, యదె యింద్రుకొలువులేమ,
చిత్తజానిశౌర్య మెఱిఁగించెఁ జిత్రశాల. 191

ఉ. తియ్యవివింటిజోదు రతి
దేవిచనుంగవ నొత్తిగిల్లి యొ
య్యొయ్యన వంక చక్కఁబఁడ
నొత్తెనుఁ జూచితె పుష్పబాణముల్
మయ్యెర వ్రాసెఁ జిత్తరువు
మాఁగిలి మాఁగిలి; చిత్రకారుఁడా!
దయ్యము గాక; నీవిపస
దానము టెట్టి థ! వీని కిఁదగుణా. 192

వ. అనుచుఁ దద్గృహంబు నిర్గమించి పూర్వానుభూతయగు గాంధర్విగృహంబు రోయువాఁడు కతిపయమందిరంబులకు నవల సింహవారలతికాకుడుంగం బడియాలంబున నెఱింగి యనుంగు మొగసాలం జొచ్చిన దాసదాసీజనంబు ససంభ్రమంబుగా నెదురేఁగి తోడ్కొని పోవం బోయి యభ్యంతరమందిరంబున మహోత్సవవ్యాపార

పారీణయై యన్నయవ్వారముఖ్యం జేరి యాసనార్ఘ్య
పాద్యాదిసముచితసత్కారంబులం బొంది సుఖాసీనుండై.

మకురవీక్షావిధి

ఉ. గోత్రమువార లెల్లఁ గెడ
గూడినవారు వ్రతంబొ; దేవతా
యాత్రయొ; పండువో; మనగృ
హంబున శోభన మేమి ? శోభనం
బత్రిసమాన! నేఁటియప
రాహ్ణసమాగమవేళఁ బుష్యన
క్షత్రమునందు నీయనుఁగు
గాదిలికూఁతురు చూచు నద్దముఁ. 194

క. ఆవేళ నీవు బిడ్డకు
దీవనమంత్రంబు చెప్ప దీర్ఘాయు వగుఁ
లావణ్యంబు వివేకము
ప్రావీణ్యము వైభవంబు భాగ్యము గలుగుఁ. 195

గీ. ముకురవీక్షావిధానంబు మొదల లేక
వెలపడంతికిఁ గారాదు విటునిఁ గవయ
యాయజూకున కెట్లు చేయంగవచ్చు
వరణిసంగ్రహ మొనరింప కధ్వరంబు ? 196

గీ. లంజెవారికి శ్రీమహాలక్ష్మి గాదె
దర్పణము విప్రముఖ్యగంధర్వగణము
పుణ్యచారిత్ర దృష్టాంతభూమి గాదె
దర్పణమ్మ వివర్తవాదముల కెల్ల. 197

ఉ. ఉన్మదమత్తకోకిల కు
హూకలపంచమరాగరాగసం
పన్మహనీయ మైనమధు
మాసపుఁబున్నమనాఁడు బిడ్డకుఁ
మన్మథవేదదీక్ష పది
నాళ్ళగుమాత్రము నేతదర్థమై
సన్మతి నుండఁగావలయు
జక్కనివాఁడవ యక్కవాడలోఁ. 198

సీ. అదె నీకుమారిత మదనరేఖాకన్య
వదనరేఖావైభవమునఁ జంద్రు
దొరఁ గూర్చికొన్నది ధూర్తదేవత విన్నుఁ
దంద్రిఁ బోలినయట్టితరళనయన
సాముద్రికాగమజ్ఞానపారీణులు
కడు భాగ్యసంపద గలది యంద్రు
భాగ్యసంపదకల్మి ప్రస్ఫుటం బయ్యెఁగా
మీర లిందుల వచ్చి మీటియుంట

జనకుఁడవు కర్త వొజ్జవు సజ్జనుఁడవు
క్రొత్తలంజెలకాముండ వుత్తముఁడవు
తొడల నిడుకొని ముద్దుకూఁతునకు నీవు
మించుటద్దంబు చూపరా మంచిరాజ! 199

గీ. కేలఁ గ్రొమ్మించుటద్దంబు గీలుకొల్పి
మంచితొడమీఁద నొప్పారె మదనరేఖ
ముద్దునెమ్మోము లావణ్యమున జయించి
కువలయాప్తునిఁ జెఱవెట్టుకొన్నకరణి. 200

క. దీవించి మంచి కూఁతురు
"శ్రీవర్ధస్వంబు" చెప్పి చెవి టిట్టిభనె
ట్టీ! వెస నిప్పింపుము సం
భావన నొకవెండి బిడ్డపసపున కనియెన్. 201

వ. అనంతరంబ గాంధర్వ పూర్వసంబంధంబున నైన ప్రేమానుబంధంబునఁ గేలు గేలం గీలించి యిట్లనియె.

గీ. ఎందు పోయితి గోవింద! మున్దరట్ల
యెంద అతివల వలపించి తెచట నెచటఁ
దలఁపు పుట్టించెనే నీకు దైవ మిట్లు
పాయసం బారగించినప్రాఁతపట్టు. 203

శ్రీకాకుళపుఁదిర్నాళ్ళు

గీ. *దవనపున్నమఁ గాకుళాధ్యక్షుఁడైన
తెలుఁగురాయఁడు దేవతాధీశ్వరుండు
భువనహితముగ నుత్సవం బవధరింప
నందుఁ బోయితి మీపోయినట్టియేఁడు. 204

గీ. కారవేల్లమతల్లికాకల్పవల్లి
కడుపు పండారఁ గాంచినకొడుకుఁగుఱ్ఱ
జారచోరమహాధూర్తచక్రవర్తి
దేవవేశ్యాభుజంగుండు తెలుఁగుభర్త. 205

గీ. పసిఁడికోర వేఁడిపా లారగించినఁ
బొల్లసిలినయధరపల్లవమున
విప్రకన్యచనువు వెలయించుచున్నాఁడు
విశ్వమునకుఁ గాకుళేశ్వరుండు. 206

ఉ. ఈరస మెత్తు వేదములు
ప్రోఁ వహింయించుఁ బురాణసంహితల్
సౌరభహీన మౌ నుపని
షత్తులు లేఁబడు నాగమావళుల్
గారవ ముల్లసిల్ల సిరి
కాకుళనాథుఁడు నాగదేవత

*అనుబంధముఁ జూచునది.

ట్టారకునింటఁ బుట్టి ప్రక
టంబుగ వేడుక నాదరింపఁగన్. 207

స్ర. గరుడస్తంభప్రతిష్ఠాకలన మొదలుగాఁ
గల్పమంత్రోక్తపుష్పా
ధ్వరపర్యంతంబు కృష్ణాతటివితటమునన్
ద్వాదశక్రోశధాత్రీ
పరివేషాభ్యంతరశ్రీపరమపదమునం
బర్వకాలంబునందున్
బరనారీసంగమాదుల్ భగవదనుమతిం
బాపముల్ గాక యుండున్. 208

శా. వ్యామగ్రాహ్యనితంబబింబకుచసంభా
రాభీలభద్రాకృతుల్
కామాంధల్ వెలనాటికోడెవిధవల్
కాకొల్ని తిర్నాళ్ళలో
*నామాంధాళ్ల భీమవేమఁడు హిడిం
బాధీశ్వరుం డోపునో
యేమో కాని తెమల్పనేర రితరుల్
హేలారతిక్రీడలన్. 209

---

*మాంధాతృఁడు.

ఉ. పేర్చినసందడిం బెదవి
 పీల్చి రయంబునఁ జిమ్ము లొత్తి చే
దూర్చి యనంగమందిరము
 దూఁకొని కూరిమిఁ బీరు జఱ్ఱనన్
గార్చుకొనంగఁ జేసి యిఱుఁ
 గౌఁగిట నుప్పర మెత్తి యేటికిం
దార్చి రమింతు రూళుల వి
 తంతువులం దిరునాళ్ళపల్లవుల్. 210

క. ముంజెపద నైనళంబర
ఘంజను గేహములు గలుగుబ్రాహ్మణవిధవా
పుంజము లుండఁగ నూరక
లంజియ లేమిటికిఁ గాకుళయతిరునాళ్ళన్. 211

సీ. జవరాలిఁ బొడగన్న సన్న్యాసిపై నేయుఁ
 దులసిలేఁజిగురాకుఁదూపు మరుఁడు
వేదవిప్రునిఁ గన్నవిధవపై ఝళిపించు
 ధర్భపల్లవహేతి దర్పకుండు
కటకారకులకన్యఁ గనినహాళికుమీఁదఁ
 బొడుచుఁ బూమునికోలఁ బుష్పశరుఁడు
నాదింధమునిఁ గన్ననాతిపై నేయును
 నలరుజిచ్చుఱకోల నంగభవుఁడు

బెరసి వెన్నెల గాయంగఁ బేరకమ్మ
పులినతలముల నాయాయికొలము లెఱిఁగి
తాల్చు శస్త్రాస్త్రములు జారదంపతులకు
ననమబాణుండు తిరునాళ్ళ నన్నినాళ్ళ. 212

వ. అని యనంతరంబ యాముందటం జనుదెంచువితంతు
సమూహముం గని యాశీర్వదింపవలయు ననీ. 213

వితంతువులు

సీ. చెలఁగి చెలఁగి పొత్తిచీరలు గట్టెడు
మానకమ్మకు దీర్ఘమాయు రస్తు
సారెసారెకు దేవసదనంబులకు నేఁగు
చెడిపెకు సంకల్పసిద్ధి రస్తు
నిత్యంబు వ్యభిచారనిష్ఠతో నుండెడు
విధవకుఁ బుత్రాభివృద్ధి రస్తు
దళముగాఁ దులసిపేరులు ధరించినయట్టి
విశ్వస్త కారోగ్యవిభవ మస్తు
మిండముండకు సంపత్సమృద్ధి రస్తు
పరచుతెంపికి నిత్యసౌభాగ్య మస్తు
వదరుఁగల్కికి నీప్సితావాప్తి రస్తు
బలువితంతుకు మైథునప్రాప్తి రస్తు. 214

వ. అని యట చనునప్పుడు. 215

(ఇక్కడ కొంత గ్రంథపాతమై యుండును.)

వ. అవిన గాంధర్వి పరదేశపట్టణంబుల వితంతువులచేత వశీకుట్టనంబు సేయించుకొన మరిగి నీవెట్టు మమ్ముం దలంతువు పదపద విచ్చేయు మనుచు నీర్ష్యాకుటిలం బగుకటాక్షంబునం జూచిన. 216

చ. లవలవఁ జన్నుదోయి గద
. లఁగా దొలుకారుమెఱుంగుఁదీఁగలం
గవకవ నవ్వుడాలుదెలి
కన్నులమించులు చౌకళింపఁగా
నవనవయౌవనంబు గల
నాఁటిభవత్పురుషాయితోద్ధతుల్
శివశివ యెన్నిభంగులనుఁ
జిత్తములో మఱవంగ వచ్చునే ? 217

వ. కార్యాంతరవ్యాసంగంబున నార్యవాటికిం బోవుచున్నవాఁడ మనమదనరేఖాకన్య దర్పణావలోకముహూర్తంబు సుముహూర్తం బయ్యెడుఁ బోయివచ్చెద నని. 218

నాగసౌరము

గీ. వెడలి పశ్చిమదిశ నాల్గుగడియ లంత
ప్రొద్దు గలుగంగ నడువీథిఁ బోయి పోయి
కేళినఖుఁడును దా నాలకించి చనియె
నాగసౌరముల[మ్రో]ఁత యన్నాగరికుఁడు. 219

పాములాట

క. నాగస్వరసుషిరసర
న్నాగవరాళ్యాదివివిధనానారాగ
ప్రాగల్భ్యప్రకటఫణా
భోగములై యాడఁదొడఁగె భోగీంద్రంబుల్. 220

సీ. కద్రూమహాదేవిగారాపుసంతతి
మధుకైటభారాతిమడుఁగుఁబాన్పు
కాలకంఠునియంఘ్రిగండపెండారంబు
భానుమంతునితేరిప్రగ్రహంబు
నక్షత్రవీథినెన్నడిమిపెద్దగ్రహంబు
మూలాలవాలంబు మొదటిదుంప
యాదిభైరవదేవు యజ్ఞోపవీతంబు
క్రీడావరాహంబు తోడిజోడు
యర్కనందనుపెలకట్టె యంపకోల
పులుఁగురాయని తాత్కాలపుణ్యభిక్ష
కేతకీపుష్పవాసనాకృత్రిమాసి
పర్వతేంద్రంబుతరిత్రాడు పాపఱేఁడు. 221

వ. ఇమ్మహానాగంబులు మనకుం గార్యసిద్ధి యొసఁగుం
గాక యని చని ముందట. 222

సీ. కడఁగోరఁ దీర్చినకస్తూరిగీర్బొట్టు
నెక్కసక్కెంబుగాఁ జిక్క మెఱయ

నర్థంబు త్రికటంబు నై యురస్స్థలమున
గంధసారస్థాసకములు మెఱయ
జాల విగ్గులు గుల్కుపాలతెక్కలకుచ్చు
వామకర్ణంబుతో వక్కళింపఁ
బెనచి వెంద్రుకలతోఁ బెనవెట్టి చుట్టిన
ప్రాఁతచెంద్రికవన్నెపాగ యమర
జన్నిదంబుగఁ బెనుఁబాము సవదరించి
యంత్రికటకంబు ఘల్లుఘ ల్లనుచు మొరయ
నాహితుండికగరళవిద్యాధిరాజు
వచ్చెఁ బాములమెంగఁడు వదరులాఁడు. 223

సీ పూత్కారపవనంబు పూరించుపుక్కిళ్ళు
మునిఁడిపందులతోడ ముద్దుఁ గురియ
సందిటిసంకుపూసలసద్దు కటు తుంబి
నాదస్వరోజ్జృంభణముల నడఁప
నేదురంధ్రమ్ములు విరుఁగేల వ్రేళ్ళను
వివృతిసంవృతిలీల విస్తరింప
నాలాపతాళాంతరాంతరంబులయందు
వి క్కనుశబ్దముల్ చొక్కటముగ
నాగసింధుప్రభేదనానావరాట
రాగగంధర్వలహరికారంభణముల
మిహిపదంబుగఁ బాములమెంగఁ డూఁదె
భోగిరాజులు వర్తింప నాగబొరము. 224

వ. అట చని ముందట నొక్క మంటపంబున విటభట పటలంబు నెదురుకట్ల నార్పుటింప టిట్టిభుండు విని గోవిందశర్మ నడిగిన. 225

గడిఁడు

సీ. నున్ననై నలుపెక్కి నొసలిచేరువకంటి
కెఱువ పై చినశిఖ పెకలుచుండఁ
గరసానఁ దిగిచినకలివెగందపుబొట్టు
తిరి కట్టుకొని మోము దిరిగియుండఁ
దటపెట దిమికిట ధ్వను లోలిఁ బుట్టింపఁ
జాలుగుమ్మెట చంక వ్రేలుచుండ
నలుకనై మీఁజేత నంటినయాక్రొత్త
మువ్వలత్తెము సారె మలుగుచుండ
నొసలు ప్రుక్కించు నావుర్న నోరు దెఱచు
గ్రుడ్లు మిడికించు రాగంబు గుమ్మడించుఁ
బాదుగతులకుఁ దను దానె పరఁగి యాడు
నల్లయాతండు వో తూర్పునాటిగడిఁడు. 226

మేషయుద్ధము

వ. అనుచు నట పోవఁ గంటె కిరాట! రెండు మేష కంఠీరవంబులు వీరాటరేవున వీరను ముంచి నస్యంబు సేయుచుఁ బెంచుటం జేసి ధేనువుల నముదావసంబు

వేయువత్సంబులుంబోలె వాత్సల్యంబునం దనయేలికల వెంటఁ గంఠగ్రైవేయ ఘంటికాటంకారంబులును విషమ విషాణకోటిఘటితకపాలాయసాశ్వత్థపల్లవగుళుచ్ఛరింఛోళికాఘణఘణాత్కారంబులు చెలంగ యుద్ధక్రీడాసన్నద్ధంబులై వచ్చుచున్నయవి యీసజీవమ్యూతంబుచూతము కాక యనుచుఁ గౌతూహలంబున నిలిచియున్న యవసరంబున వాహ్యాలిప్రదేశంబునం బందెగాండ్రు పందెంబు నొడిస్సి తలపెట్టిన. 227

చ. ఉభయము భావవీథి జయ
మొందినభంగి భయం బొకింత లే
కభిముఖ మయ్యె వెన్వెనుక
కై యట కొన్నిపదంబు లేఁగుచుఁ
రభసముతో దువాళి గొని
గ్రగ్గునఁ దాఁకెఁడు జూడు సెట్టిటి
ట్టిభ ! ధిధీ యనంగను గ
డింది నదభ్రము లీ యురభ్రముల్. 228

క. నిటలమ్ము లవిసి నెత్తురు
సొటసొట వడియంగ సమరశూరోత్తములై
కటుకునను మొందుతగరులు
చటులాటోపమున రెండు సరిఁబడఁ బోరెన్. 229

గీ. పట్టివెదురుమోపు వైచినచందాన
గుండు గుండుమీఁదఁ గూలినట్లు
కదిఁదిద్రోఁత మేషకంఠీరవంబులు
తాఁకి తాఁకి తప్పి తట్టువాఱె. 230

వ. ఇట్లు తట్టువాఱిపో ట్టేళ్లు నాస్కందం బుడిగి మం
దనిశ్వాసోచ్ఛ్వాసంబులై డిల్లపడి మూర్ఛిల్లిన. 231

సీ. హా హా! నృపాలసింహాసనాధిష్ఠాన
రత్నకంబళకాభిరామరోమ!
మజ్ఝా! కృపీటసంభవమహాదిక్పాల
హేలావిహారవాహ్యాళివాహ!
మాయురే! ప్రవిలంబమానాండసంపాత
కుతుకానుధావితక్రోష్టురాజ!
అహహ! శ్రీవీరభద్రావతారమహేళ
విహతదక్షకబంధనిహితవదన!
భళిరె! మేంఠరాజ బాపు రురభ్రేశ!
ఔర! యేడకేంద్ర యరరె తగర!
మమ్మ హుంక్రియాభిమానాదరిద్రాణ!
మేలుమేలు గొఱ్ఱెమిండగీఁడ! 232

వ. మీకు పీగండంబులు దొలంగుం గాక యనుచు నట
చని ముందటఁ గడవిలంబితతామ్రచూడులగుస్నూడు

కోడి వందెగాండ్రఁ గనుగొని యిదియును నొక్క సజీవద్యూతంబ యీదురోదరక్రీడావిహారంబు నాదరింప వలయుఁ బానుగంటి కలుకోడి తోఁదఁబుట్టువులు వోని యీజగజెట్టి కోడిపుంజులయందుఁ బ్రత్యేకంబు. 233

కోళ్ళ పోరితము

* గీ. పారిజాతపుఁబూవు నాఁ బరఁగుఁ జూడు
తామ్రచూడంబు చూడాపథంబుఁదొ త్తు
దర్పభరమున బ్రహ్మరంధ్రంబు నదుముఁ
జించి వెడలినక్రోధాగ్నిశిఖయుఁ బోలె. 234

వ. టిట్టిభ ! యవలోకింపు నారికేళబకజాతీయంబులై యీ జగజెట్టికోడిపుంజులు మెడలు విక్కించుచు ఱెక్క లల్లార్చుచుఁ "గొక్కొక్కొ" యని కాల్ద్రివ్వి క్రొవ్వు మిగిలి తరళతారకోద్వృత్తరక్తాంతలోచనమండలంబు లై యొండొంటిం గదిసి చుఱచుఱఁ జూచి యేచిన కోపాటోపంబున గుప్పించి యుప్పరం బెగసి చరణాం గుళీకుటిలనఖశిఖాకోటికుట్టనంబులం జిరుఁదొగడు లెగయ వక్షస్థలంబులు వ్రచ్చి వందఱలాడియుం ద్రోసియు లాసియు నాసాపుటంబులం బుటబుటన నదు నెత్తిం దొత్తిలు నెత్తురు విఱ్ఱిగాఁ గఱచియుఁ బఱచియుఁ గొఱకొఱం గొఱుకుముఖంబున గురుకుగురుకు మనుచు సవ్యాపసవ్యంబుల నోహరిం బక్షవిక్షేపంబులం బడలు

వడ నడిచియు నొడిచియు నడికినడికి తప్పించుకొని పల్లిచప్పుడు గాక యుండం గాళ్ళక్రిందికిఁ దూరియుఁ జీరియు మాటిమాటికి "ఘాటఘాటఘూఽ" యని కృకాటం బుక్కుఁ దండసంబులు వోనిముక్కులం జెక్కులం జిక్కఁగా నొక్కి యిట్టట్టనక బిట్టూని పట్టి గాలంపుఁ గొంకులభంగి వంక లగుకొంకికత్తులం గడుపు లొడిచి కొని చించి చెండాడి కొండుకవేపు వాలిసుగ్రీవుల విధంబున, విందానువిందుల చందంబున, మురారిచాణూరులప్రకారంబున నేకాంగయుద్ధంబు నేసి చారణ గంధర్వగరుడవిద్యాధరశ్లాఘనీయంబుగా నమోఘ పరాక్రమంబు సలిపి వీరవ్రతం బేపార వాహ్యాళీమండలంబునం దమకుఁ దార పాయఁగిలం బడి పోటుగండ్ల రొప్పు రుధిరంబులం దొప్పఁదోఁగి మూర్ఛాంధకారంబున మునుంగుచున్నయవి. 235

సీ. హా! కుమారస్వామి యౌపవాహ్యములార
హా! మంత్రదేవతాస్వాములార
హా! కాలవిజ్ఞానపాకకోవిదులార
హా! భూతభుక్తికుంభార్హులార
హా! యహల్యాజారయత్నహేతువులార
హా! బలాత్కారకామాంధులార
హా! నిరంకుశమహాహంకారనిధులార
హా! కామవిజయకాహళములార

హా ! ఖగేంద్రంబులార కయ్యమున నీల్గి
పోవుచున్నారె దేవతాభువనమునకు
మీరు రంభాతిలోత్తమా మేనకాది
భోగకార్యార్థమై కోడిపుంజులార. 236

వ. అని యట పోవుచు నాదక్షిణంబున పైఁడికుండల మొగసాలతోడిది మాధవశర్మకూఁతురుమధుమావతీదేవి మందిరంబు. 237

మధుమావతియిల్లు

గీ. సింహళద్వీపమునఁ గాని సృష్టిలోనఁ
బద్మినీజాతి లే దనుపలుకు కల్ల
తెలివ మధుమావతీదేవి దేవకన్య
పద్మినీజాతి దోర్గంటిపట్టణమున. 238

చ. మలయజగంధి యైనమధు
మావతియూర్పులకమ్మఁదావి చెం
గలువల సౌరభంబునకుఁ
గాదిలిచుట్టము చక్రవాకులం
గలకల నవ్వు దావిచను
కట్టు తదీయవిశాలనేత్రముల్
తొలకరిక్రొమ్మెఱుంగుపయి
దోడులు మిండలు గండుమీలకున్. 239

ఉ. టిట్టిభసెట్టిగారు వినుఁ
డీ। యొకచొక్కపుజోగి రేయి రో
వట్టిడి దీనితోఁ గలసి
భైరవతంత్రముఁ దీర్చి మెచ్చి సౌ
ధాట్టమునన్ లిఖించె నభ
రాశిరథంగిఁ దెనుంగుఁబద్యమున్
బుట్టువు పేరనాగతము
భోగము భాగ్యముఁ బ్రస్ఫుటంబుగన్. 240

క. ఈతలిరుంబోదికిఁ గల
భూతభవద్భావికాలముల జన్మములున్
జాతులు ప్రస్ఫుటములుగా
నాతఁడు లిఖియించెఁ బద్య మల్లదె కంటే। 241

"సీ. అలకాపురంబున నంగారవర్మఁ డన్
గంధర్వపతికన్య కమలపాణి
యాదివ్యగంధర్వి కపరావతారంబు
మధుమావ త్తోర్గంటిమండలమున
నాసుందరాంగి దాశరామమునఁ బుట్టు
భువనమోహిని చిన్నిపోతి యనఁగ
* అప్సరస్స్త్రీజాతి యాసానికూఁతురు
చిరకాలమున సదాశివునిఁ గూడి

పావనం బై నతమిలేటిపరిసరమున
వేఁగికురువాటికాదేశవిపినభూమిఁ
గోవు లనుపేరి చెంచులకులమునందుఁ
గడిమికత్తులయమ్మ నాఁ గలుగఁగలదు." 242

గీ. కడిమికత్తులమ్మ నిడువాలుఁగన్నులు
గండుమీల నడఁచు మిండగీఁడ!
దానిచన్నుదోయి ధారాసురత్రాణ
కటకకుంభికుంభకలహకారి. 243

మదాలస

వ. ఈ మధుమావతీదేవిచెలియలు మదాలస మామ
మీసాలప్పయద్వివేదులకొడుకుశ్రీధరునకు నమవు
లంజెయై యుండు; నాకంజాక్షిం దగిలి యారంజకుం
డచ్చోటనే యున్నవాఁ డవి విన్నార మరయుదము
గాక యనుచు మోసాలం జొచ్చి కక్ష్యాంతరమ్ములు
గడచి గాజులోవరి ముందట గటకంబళంబులమీఁదఁ
దమలోఁ జిటపొటబోవుచుం గూడియుంగూడక యున్న
యప్పచెలియండ్రను మామయాత్మజునిం జూచి గోవిం
దుండు మందస్మితంబున. 244

గీ. అహివెట్టితి జొన్నగడ్డాగ్రహార
వృత్తి యేనూఱురూకలశ్రోత్రమునకు*

* 'శ్రోత్రమునకు' అనివ పమచితముగా నుండును.

ననుభవింపు(డు నీవు మదాలసయును
నరసనంసార మింతయు నధ్రువంబు. 245

గీ. మిన్న కున్నార లిది యేమి మీరు ముగురు
నీ(గకును టోక వెట్టినయిట్టిభంగి
హెచ్చుగుం దింతమాత్ర మేదేవి(గలదె
మిగుల(గోపంబు మీకు లేమియును దో(చె. 246

వ. అవిన మధుమావతి గోవిందమంచనశర్మతో నిట్లనియె.

సీ. ఏమి చెప్పుదుము మాకీవు తో(బుట్టుగ
వైననుం జెప్పక యడ(పరాదు
నీదువియ్యంకుండు నిర్భాగ్యు(డీతండ
యీపోయినట్టిరే యేకతమున
మామదాలస కేళిమందిరాంతరమున
హంసతూలికపాన్పు నందు నొంటి
నిద్రించి యుండంగ నీవిటుంధం బూడ్చి
యటు చేయవలసినయట్టు చేసె
మధుమదారంభమున మేను మఱచి యపుడు
మోసపోయితి మీన్నా(డు ముట్ట(దెలియ(
జెలియలికి నాకు గొడ్డేఱ కల(క పుట్టె
బ్రాహ్మణు(డె వీ(డు విశ్వాసపాతకుండు. 248

క. నదురేయి మధుమదంబున
నొదలెఱుఁగక యున్ననన్ను నోవరిలోనన్
దడవెను గుడిలో నుండియు
*గుడిశాలను దీసె వీఁడు గోళకుఁ డరయన్. 249

వ. పాడిపంతంబు లెఱిఁగిన పెద్దవు నీవు మాభాగ్య కృతం
బున విచ్చేసితివి యజ్ఞానకృతంబునకుం బ్రాయశ్చిత్తంబు
విధింపు మని మఱియును, 250

శా. హాలాపానమదాతిరేకమునఁ బ
ర్యంకంబుపై నొంటి ని
ద్రాలస్యంబున నుంట దక్క మఱి యే
యన్యాయమున్ జేయ నే
నేలా పాపము గల్గె? నీభయము వో
నే ముట్టెదన్ శుద్ధికై
వాలాయంబును మీనకేతనుని ది
వ్యశ్రీపదాంభోజముల్. 251

వ. అనిన గోవిందుండు మీరు విటజనధర్మసూక్ష్మం
బెఱుంగ రిది యన్యాయంబు గాదు వేశ్యాజనంబునకు
వావివరుస యెక్కడిది? తొల్లినముచిసూదనునకు ననుపు
లంజెయై యూర్వశి యతని కొడుకుఁ గవ్వడిం గామిం
పదే? రావణుండు నలకూబరుని రంభోరు నంభోరుహాక్షి

రంభం గోదలిని సంభోగింపక సాగ నిచ్చెనే ? వారకాం
తను దల్లి, దాసి, యప్ప, చెలియలు, కూఁతురు, దాది
యని కేళికాగేహంబునం బరిహరించుట విటధర్మంబు
గాదు. 252

గీ. జాణతనము గల్గి సవరతనము గల్గి
తెలివి గల్గి మోరతీరు గల్గి
చేయలంతి తనకుఁ జేకూడినప్పుడు
వావి వలదు లంజెవారియింట. 253

వ. అని పలికి సౌముఖ్యంబు సంపాదించి. 254

చ. వదినెయు లంజెయుꣳ విటుఁడు
వైరము లాత్మల నుజ్జగింపుఁ ద
భ్యుదయపరంపరావిభవ
భోగము లందుఁడు మేము వోయి వ
చ్చెద మవి వారిసత్కృతులు
చేకొని మంచనశర్మ వెళ్ళెఁ ద
త్సదన మపారభాగ్యధన
సంపద కెంతయుఁ జోద్య మందుచుꣳ. 255

చ. కొడుకులు కూఁతులుం గలిగి
కూడునుఁ గూడియుఁ ద్రవ్యితండమై

విడిముడి లాఁతుగాఁ గలిగి
వెండియుఁ బైఁడియు నిండ్ల లోపలన్
దడఁబడఁ దారు బంధువులుఁ
దామరతంపరలై సుఖించువా
రుడుపతిమౌళిమౌళి నొక
యుమ్మెతపూ విడువారు వేడుకన్. 256

సూర్యాస్తమయము

వ. అనుచు మధుమావతీదేవి భవనంబు వెలువడి కట్టా యితం బైనఘటకాసిపుంగవుండు నింగిచెఱంగు మొన ప్రాలినపతంగబింబంబుం గనుగొని టిట్టిభ! యదె చూడు వరుణరాజవారాంగనావిలాసదర్పణానుకారియై యహర్పతి గ్రుంకంబోయె నింక మనకు నేవంకం దడయఁబనిలేదు కుహళీచషకంబుల నారికేళంపు మధువుం గ్రోలి మత్తిల్లి వీరె మందిరోద్యానవీథులం బల్లవాధరలు పుష్పగంధికానృత్యంబులు పరిభవించెదరు; వారు కొందఱు మందిర ప్రాంగణంబున వారాంగనాజనంబులు విచిత్రశ్లోకంబు లనేకరాగంబులంగూర్చి లాస్యాంగం బుత్తమంబుగాఁ జూపెదరు; మఱియు నంతరాంతరంబులం బ్రచ్ఛేదనసైంధవద్విమూఢకస్థితపాఠ్యాది మార్గాభినయభేదంబులు రసభావభావనామోదమధురంబుగా శాతోదరు లభినయించెదరు. ఇవ్విధంబున వినో

దంబు లిన్నియుం జూడం దలంచితిమేని కామమంజరీ గృహప్రవేశంబునకుం గా ర్తాంతికుండు వెట్టిన ముహూర్తంబు సరిగడచు నిపుడు పుష్యనక్షత్రంబున నాల్గవ పాదంబు నడచుచున్న యది కాలావర్తవిషనాడికా స్పర్శనంబు లేక యమృతద్వంద్వంబు గూడి యిందుబింబాననాధరోష్ఠపల్లవామృతపారణలాభంబునకుం గారణంబు గాఁ గలిగి యున్నయది యివ్వేశవాటంబు వీథీవిటంకం బతిక్రమించి వేవేగం జనవలయు నిదె యోఁటది యొక సురపొన్నక్రీసీద క్రీడాభరంబునఁ గన్నియలం గూడి కందుకక్రీడ యొనర్చుచున్నయది దీని నలవోకవోలె నైనం జూడవలయు నని చూడంజని,

బంతులాట

శా. పంచారించినలేఁతచన్నులపయిం
బ్రాలంబముల్ గ్రాలఁగాఁ
గాంచీనూపురకంకణక్వణనముల్
గర్జింప బాలాజనుల్
కించిన్న్యంచదుదంచితక్షమముగాఁ
గ్రీడించెద ర్చ్పాదుమా!
చంచత్కాంచనకందుకత్రయములన్
సవ్యాపసవ్యంబులన్. 258

నట్టువునికోడలు

వ. అనుచుం గతిపయపదంబు లరుగఁ గట్టెదుర నొక చెట్టు నట్టువునికోడలు గోడలు నక్కి చూడఁబొడగని యమ్మచ్చెకంటి మున్ను దన్నెఱింగినది యగుట టిట్టిభున కెఱింగించి గోవిందమంచనశర్మ యిట్లనియె. 259

క. వ్రాతె నరవిందలోచన
పాలిండులు చూడఁజూడఁ బ్రసవాంత్యమునన్
ఏలా యీ మాటలపని ?
వ్రాలుట చోద్యంబె చక్రవాకులకొదమల్ ? 260

వ. అనుచుం జనునప్పుడు ముందట నొక సైరికునిం గని టిట్టిభునకుం జూపి యిట్లనియె. 261

సైరికుఁడు

గీ. మాఘమాసంబు పులివలె మలయుచుండఁ
బచ్చడం బమ్మకొన్నాఁడు పర్ణముఖకున్న*
ముదితచన్నులు పొగ లేనిముర్మురములు
చలికి నొఱగోయ కే లుండు సైరికుండు. 262

(గ్రంథపాతమా ?)

ఉ. దిక్కరికుంభకూటముల
దీకొనుచన్నులు, కాముతేరిపై

* పవరమునకు అనియుండునేమో.

టక్కుపుగందుమీల నును
డాల్కనుకన్నులు, క్రొమ్మెఱుంగుతో
నుక్కవ(న్నె) మాదు మేనిపస
యొల్లకుఁ గల్గనె యోరుఁగంటియం
దక్కలవాడలోని వెల
యాంధ్రకుఁ దక్కఁ గిరాటటిట్టిభా! 263

వ. అనుచు నట చని వేశవాటంబు వెడలి భైరవాలయ ద్వారంబునఁ బాడిపంతంబునం గూడినపౌరవిటలో కంబుం గనుంగొని యేమి ధర్మాసనంబుఁ దీర్చెదరొకో యని యడిగిన. 264

జారధర్మాసనము

సీ. మును తనకూఁతు దీముగఁ జూపి రోవట్టు
పరదేశివిటునిచేఁ బణము గినిసి
ననుపుపల్లవుని సన్నకుసన్న రప్పించి
యతనిశయ్యకు దాని ననిపి పుచ్చి
కై సేసి తనయింటిదాసి నావిప్రున
కాతిథ్య మొనరింప ననుమతించె
దాని నాద్విజుఁడు ప్రాతఃకాలమునఁ జూచి
బెదద వెట్టినయప్డు బెదరదయ్యె
పిళ్ళ కోపంబుతో నిల్లు వెళ్ళివచ్చి
తలవరుల కీప్రసంగ మంతయును జెప్ప

వారు రప్పింప వచ్చె నీవదరుజఱఖి
లంజెతల్లియె యిదియు గుల్లాము గాక. 265

వ. అనిన నజ్జఱఖి భయంబు నొంది సభాసదులకు దండ
ప్రణామంబు చేసి యాద్రవిళు నుద్దేశించి, 266

శా. నీకుం జేసినబాస యెట్టిదియొ తుం
డీరద్విజశ్రేష్ఠ ! మా
రాకాచంద్రనిభాస్య కాకతిమహా
రాజేని(బుత్తెంచినం
గైకో; దెట్టులు నేమి చేయుదును; శృం
గారంపులే(దో(టలో(
బై కొం గత్తికుచంబు లొత్తిపరిరం
భం బీదు లే(గ్రోవికిఁ 267

వ. మమ్ము నూరక రట్టుచేయుట ధర్మంబుగా దనుచున్న
యాధూర్తజఱఖిం జూచి యవ్విటలోకంబు "ప్రౌఢ
నొక్కనినిమిత్తంబున భంగపెట్టు టయుక్తం బని నీవు
విటధర్మం బెఱింగినవా(డ వానతీయవలయు" ననిన
గోవిందుండు, 268

క. కందర్పశాస్త్రవేదులు
విందుకు షాణ్మాసచింత యేలా నెఱపఁ

సందేహింపక గొఱిగిం
పందగు నీజఱభిజుట్టు వట్టి రయమునన్. 269

గీ. ముక్కుసోణంబుదాఁకను జెక్కొకటి
బోసినోరుగఁ బండ్లూడఁబొడుచు టొకటి
గూబ లంటఁగ జెవిదోయి గోయు టొకటి
లంజెతల్లి యొనర్చుకల్లలకు శిక్ష. 270

వ. మాకుం దోఁచినధర్మంబుఁ జెప్పితిమి. యథాపరాధం
బుగా నీయధమజాతిని దండింపుఁడు మఱియు నొక్క
విన్నపంబు. 271

మ. స్మరదివ్యాగమకోవిదుల్ మదనశ
    శాతంత్రవిద్యావిదుల్
సురతారంభమహాధ్వరప్రవణు లి
    చ్చో నుండువేశ్యావరుల్
తిరమై నాకు ననుజ్ఞ యిం డిపుడు (తా
    ర్తీయీకమై యొప్పున)
ప్పురుషార్థంబు నెఱుంగఁబోయెదఁ బున
    ర్భూభామినీవాటికిన్ 272

(ఇక్కడను గొంత గ్రంథపాతమయి యుండును)

నిశాముఖము

వ. అనంతరంబ భాస్వంతుండు వరుణరాజశుద్ధాంతకాంతా
వివాసమాణిక్యదర్పణంబై చరమగిరికటకకాననంబు

మాటునం జాటువడియెఁ, గాశ్మీరపరాగచ్ఛటాభాసురం బైనసంధ్యారాగంబు వింగియింగిలీకంబునం బెట్టి క్రీడోద్ధూతధూర్జటిజటాజూటవల్లీమతల్లికామల్లికాకోరకాకారంబులై తారకంబులు వియత్తలంబునఁదళతళవెలింగె. విభావరీపురంధ్రీకర్ణపూరచాంపేయకుసుమసాదృశ్యసౌభాగ్యసంపత్సంపాదనలంపటంబులై భువనప్రదేశంబులు ప్రకాశించె. నెఱసంజయు మసమసకని చీకట్లునుం గలసి దిక్సౌధకూటవాటీనికురుంబంబుల వ్రేల విడిచిన కురువిందపూసలపేరునుంబోలె పొలుపు మిగిలె నప్పుడు గోవిందశర్మ గోధూళిలగ్నంబున నార్యవాటికఁ బ్రవేశించి కామమంజరీచౌర్యరతివిహారసంకేతస్థలంబులై నరథ్యాముఖశివచత్వరప్రపామంటపంబులు విలోకించుచుఁ, గులటాఫాలతిలకంబులకుం గుంటెనకత్తియలగు కొత్తెమజంగమబోడితలకుం గ్రేఁగంటిచూపుసన్నఁ దనరాక యెఱింగింపుచు, నవ్వేశకుం జూడ గూఢవివిక్తంబుమం, బూర్వపరిచితంబునుం, బురుషశూన్యంబును, వివాహకాలోచితవృత్తస్తనభారవివిధవిలాసవిప్రవాసకన్యాసనాథంబును, విశ్రామస్థలంబును నైన యొక్కతమ్మడిసానిమందిరంబున విడిసి, తనరాక దేవయాత్రామిషంబున నప్పూజరివిధవచేత నెఱింగింపం బంచి, వీరభద్రేశ్వరస్థానంబు వెనుక బొడ్డనబావియందుఁ గృతసంధ్యావందనుండై నిజాంతర్గతంబున. 273

ఉ. కంగటికాలు పుచ్చుకొని
ఖంగనఁ గాలుకిరీటకూటముఁ
లొంగఁ గొనంగ లేరు, రవి
నోరుఁ దటాలనఁ దన్నలేరు, క
న్నింగల మూని దర్పకుని
నేర్పఁగలేరు, లలాటపట్టకో
త్పంగము చేరునే యహహ!
తక్కటివేల్పులకై మదంజలుల్. 274

వ. అనుచు శివార్చనంబు దీర్చి సుఖాసీనుండై టిట్టిభునితో యిట్లనియె. 275

మ. వదనాంభోరుహపూత్రిక్కయాపవనని
ర్వాణప్రదీపంబు
....
....
....
....
....
.... 276

చ. పొదలినచీకువాల నడు
ప్రొద్దున యౌవనగర్వవిక్రియా

మదమున వింజ మా కిడిన
మాడ్కిఁ బురంబు జనంబు నిద్దురం
గదిరినవేళ నాయెదకుఁ
గామిని రా నలవాటుఁ జేతకై
. . . .
. . . నిమీలితాక్షియై. 277

ఉ. దట్టపునీలిచేల గడి
తంబుగఁ గచ్చ బిగించి, డిండుగాఁ
గట్టి కటారికోల కర
కంజమునం ధరియించి, గుబ్బ చ
న్కట్టునఁ దోఁపుటంగి తొడి
గ్రక్కున నన్నదురేయి వచ్చి నా
కట్టెదురం జొహారు లనుఁ
గాంత భటుం డయి నవ్వటాలకుఁగా. 278

వ. అనుచుం బెక్కు ప్రకారంబుల నాకాముకుండు పూర్వ వృత్తాంతంబు కట్టనుంగుఁజెలికాఁ డైన కిరాటటిట్టిభ సెట్టితో నుబ్బున నుగ్గడింపుచుఁ గామమంజరీసందర్శ నోత్కంఠాతిసంకులం బైన చిత్తంబు మన్మథాయత్తం బై యుండఁ, గొండంతయాశతో ధార్మికధర్మపతి యెప్పుడు వచ్చునో యని యువ్విళ్ళూరుచుం దృణంబు చలించినం, జీమచిటుకన్ననుం, జెవి ద్రాలం బెట్టి

యాలించుచు, భామినీవిలోకనోత్సవం బాసన్నంబగుటం
జేసి.... ....
దీపంబునుంబోలెఁ బరితాపంబు వహించుచుండ నంతఁ
జంద్రుండు పురందరహరిద్దరీకుహరగర్భాంతరాళం
బుననుండి కంఠీరవంబునుంబోలె మింటికి లంఘించి
మయూఖనఖరంబులం దిమిరకుంభికుంభంబులు వ్రచ్చి
వందఱలాడి నభఃక్రోడంబున నుడుగణంబు లనుముత్తి
యంబుల వెదఁజల్లె నావేళ నిండువెన్నెల గాయఁ
బ్రాణనాయకుండు వచ్చుట గని విని పరమహర్షో
త్కర్షంబున, 279

గీ. వీరభద్రేశ్వరార్చనావిధినెపమున
. . . .
. . . .
. . . . 280

కామమంజరి

మ. కరపద్మంబునఁ బైఁడిపళ్ళెరమునం
గంధాక్షతల్ పచ్చక
ప్పురముం బీడెముఁ గొంచుఁ గ్రొత్తమడుఁగుం
బొన్పట్టుపీరంగితో

మురిపెం బొప్పఁగ వచ్చెఁ జౌర్యరతసం
భోగార్థమై కామమం
జరి గోవిందునియొద్దకున్ శివనమ
స్కారచ్ఛలం బొప్పఁగన్. 281

క. మోదంబున రాకాచం
ద్రోదయదేవతయుఁబోలె నొయ్యనఁ జన శా
తోదరి గోవిందుని శ్రీ
పాదంబుల కెఱఁగె భక్తిభయలజ్జలతోన్. 282

ఉ. మచ్చికయుం బ్రమోదమును
మన్ననయున్ నయమున్ విలాసమున్
మెచ్చును నేర్పడం దనకు
మే యిడి మ్రొక్కినకామమంజరిన్
గ్రుచ్చియుఁ గౌఁగిలించె సరి
గుబ్బచనుంగవ రెండుఁ ద్రేవలన్
బచ్చనివింటిజోదు పయి
పైఁ బులకంబులు నారువోయఁగన్. 283

వ. అనంతరం బాసనాసీను లైన నగ్గోవిందుండు కామ
మంజరిం జూచి, 284

మ. అరవిందాస్య ! తలంచి చూడ నిది య
త్యాశ్చర్యమో కాని నీ

సరసాలాపము లాదరించి వినఁగా
సంభావనం జూడమిఁ
ఖరపాకం బయి కర్ణరంధ్రముల కం
గారంబుగా బిట్టు వి
స్ఫురముల్ పల్కెఁడు రాజకీరములు గం
డుంగోయిల ల్వీఁడియల్. 285

వ. అని జారదంపతులు పూజరివారియింటిముంగిట వెన్నెల బైటనుండి టిట్టిభునకుం గట్టాఁడిము త్తియంబునుం బోవితమ్మడిసానిం గూర్పు నేర్పు విచారించి సన్నపు టెలుంగునం బూజరిసానిం బిలిచి కనకనిష్కంబుతోడఁ గూడఁ గర్పూరంబుపిడియం బచ్చేడియచేతిలోనం బెట్టి యాపాదమస్తకంబు వీక్షించి శిరఃకంపంబు నేసి.

సీ. బంగారుతలుపులు పాయంగ ధట్టించి
లావణ్యవిత్త మేలా వ్రయించె
లావణ్యవిత్తశేషా మెల్లఁ వ్రయించునుగాక
యతిమాత్ర మేలా ప్రయాసపడియె
నతిమాత్ర మాయాస మనుభవించును గాక
విటజనంబుల నేల వెద్దుకొలిపె
విటజనంబుల కారవేరంబు నేయఁగా
నేల నిర్మింపఁడో యెనయుమగని

సొమ్ముపోక మహాప్రయాసమ్మురాక
ప్రజలబాధ నిరర్థకారంభణంబు
లెలమి సిద్ధింప నేమిగాఁ దలఁచె నొక్కొ-
సరసిజాసనుఁ డీతలోదరి సృజించి. 287

చ. దొరసెమునందుఁ జుట్టుకొని
తోరణకట్టె నురోవిభాగమున్,
నిరుడు పయోజకోశరమ
ణీయతఁ దాల్చెను, వర్తమానవ
త్సరమున నొప్పె హేమకల
శంబులబాగున, ముందటేటికిం
గరినిభయానచన్నుఁగవ
కౌఁగిలిపట్టులు గాకయుండునే. 288

గీ. సన్నచూపులఁ బూజరిసానిఁ బిలిచి
పసిఁడిటంకంబు పరిరంభపణము నేసి
టిట్టిభునితోడ నేఁడు కూడింపు కూఁతు
నేకశయ్య సహాయసుశ్రీకి మించ. 289

క. కన్నెఱిక ముడుప వేతే
పొన్నాటంకములు రెండు చుట్టంబులలోఁ
గన్నె మొఱంగెదునేర్పును
విన్నాణము మాకుఁ గలదు వెఱ పేమిటికిన్. 290

వ. అన్నిన్నుతింపం(గ) జెప్పి బొమలమీఁద వెండ్రుకలు వ్రాల
పూజరిసానిబిడ్డను వెద్దువెట్టి టిట్టిభునిచేతికిచ్చి యచ్చ
వెన్నెలలం బొరపొచ్చెంబు లేని మచ్చికల-చంద్రమండ
లంబుమీద దృష్టి నిలిపి టిట్టిభుండు విన నిట్లనియె 291

సీ. కలశపాథోరాశిగారాపునందన ।
కల్యాణములు మాకుఁ గలుగఁజేయు
కుసుమకోదండునికూరిమిమామ । సౌ
ఖ్యాభ్యుదయంబు మా కాచరింపు
రాకావిభావరీరమణీమనోహర ।
సంతోషములు మాకు సవదరింపు
శౌరిపట్టపుదేవికూరిమిసయిదోడ ।
యైశ్వర్యములు మాకు నాచరింపు

గీ. మనుచు గొజ్జంగినీరను నర్ఘ్య మిచ్చి
పచ్చికప్పుర మందంద బడిసివైచి
మ్రొక్కి రనురాగసంపద మూరిఁబోవ
జారజాయాపతులు నిండుఁజందురునకు. 292

క. నటులది దోరసముద్రము
విటులది యోర్గల్లు కవిది వినుకొండమహా
పుటభేదన మీత్రితయము
విటఁ గూర్చెను బ్రహ్మ రసికు లెల్లను మెచ్చన్. 293

చ. ముదమున ముల్కినాటిపుర
మోహనశైలసువర్ణకందరా
సదనుఁడు కాలభైరవుఁడు
శంభునిపట్టి సమగ్రవైభవా
భ్యుదయపరంపరావిభవ
ముల్ గృపసేయుఁ గవీంద్రకాంక్షిత
త్రిదశమహీరుహంబునకుఁ
దిప్పయవల్లభరాయమంత్రికిన్. 294

వ. అని యందఱును యథాసుఖంబుగ నిజస్థానంబుల కరిగి సుఖియించుచుండిరి.

గద్య

ఇది శ్రీమన్మహామంత్రిశేఖర వినుకొండ తిప్పయామాత్యనందన చందమాంబాగర్భపుణ్యోదయ సుకవిజనవిధేయ వల్లభరాయప్రణీతంబైన క్రీడాభిరామం బను వీథినాటకంబున సర్వంబు నేకాశ్వాసము.

సంపూర్ణము.

సూచికలు

పద్యసూచిక

	పుట
అంకుశాఘాత	59
*అందు	4,8
అందుకొని	57
అకలంకస్థితి	48
,,	49
అఖిలప్రపం	1
అగురుధూపా	59
*అటచని	72
* ,,	50
* ,,	27
*అటపోవం	56
*అటయుత్తరంబునం	88
అటవీసూకర	8
*అట్లు పోవంబోవ	28
అదిగో యెత్తినవారు	49
అదె దారువన	60
అదె నీకుమారిత	68
అదె భైరవస్థాన	50
*అదె మాణిక్యపు	20
*అదె విద్వేషి	57
*అనంతరంబ	64
* ,,	88
* ,,	98
*అని చనిముందట	50
*అని చిఱునవ్వు	80
*అని జారదంప	94
*అని టిట్టిభుం	47
*అనిన గాంధర్వి	69
*అనిన గోవిందుండు	81
అనినఁ డిట్టిభుఁడౌనంచు	86
*అనిన నజ్జలధి	87
*అనిన నాకర్ణించి	18
*అనిన మందస్మిత	28
*అనిన మధుమావతి	80
*అని మతింపం	96
*అని పరిక్రమించి	21
*అని పలికి	82
*అని మంచన	20
*అని యందఱును	97
*అని యచ్చోటువాసి	85
*అని యట	68
* ,,	18
*అని యనంతరం	51
* ,,	68
*అని యానతిచ్చెద	12
*అని యూర్ధ్వం	51
*అనుచుం గతిపయ	85
*అనుచుం జనునప్పుడు	85
అనుచుం బెక్కు	91
అనుచుఁ గొంత	52
*అనుచుఁ దద్గృహం	61
*అనుచుఁ బ్రవేశ	58
*అనుచు గోవింద	24
*అనుచు నట (ముందట)	81
* ,, (చని)	50
* ,, పోవ	72
* ,, (చని)	86
*అనుచు నయ్యింటి	84

*అనుచు నవ్వాడ 84
*అనుచు మధుమావతి 88
*అనుచు శివార్చనంబు 90
*అనుటయు (విప్రు) 29
* ,, 59
*అనుదితనియమ 21
*అప్పామరభామా 26
అమితోత్సాహము 50
అమృతరస 10
*అయ్యవసరంబున 44
అరవిందాస్య 98
అలుగౌను గుబ్బ 54
అలకాపురంబున 78
అలరుంబోఁడి 48
అలిగి యెంతటి రాజు 41
అవారవధి 9
*ఆకర్ణించి సూత్ర 18
ఆ చంద్రమంత్రి 8
*ఆ చేడియం జూచి 28
ఆతఁ డెంతటివాఁడు 12
*ఆ మంత్రిశేఖరుండు 12
ఆ మంత్రీశ్వరు 2
ఆ మ[illegible]మాత్య 6
ఆరువల్లి నాయు 38
ఆలోకింపక 48
ఆ విశ్వామిత్రు 2
ఆవేళ నీవు 62
*ఆహోరంబున 54
ఆహోరవిహోర 54
ఆహా వెట్టితి 79
*ఇచ్చినం జూచి 56
ఇచ్చోట భుజియించి 88
*ఇట్లు తట్టువాలి 74
*ఇతఁడు వెదలి 58
*ఇది నిర్యాస 25
*ఇది యెవ్వరి 57
*ఇది యేమి 24
*ఇది శ్రీమన్మహా 97
*ఇదె మాయింటి 46
*ఇమ్మహానాగంబులు 70
ఈ తలిరుంబోఁడి 78
ఈ నలినాక్షి 32
*ఈ మధుమావతి 79
ఈ మరి యింక సౌఖ్య 27
ఈరసమెత్తు 65
*ఈ వీరపురుషులు 40
ఉడువీథిన్ 52
ఉన్మదమత్తకోకిల 68
ఉపమించెద 10
ఉభయము భావ 78
ఎందుండి వచ్చితి 59
ఎందుపోయితి 64
ఎకసక్కెముగ 21
ఎట్టకేలకు 19
ఏమి చెప్పుదుము 80
ఓరుంగంటిపురంబు 20
ఓరుఁగంటి మాచాంబ 59
కంగటికాలు 90
కందుకకేళి 26
కందర్పశాస్త్ర 87
కచనిచ ప్ర 42
కటిభారంబున 28
కడగోరఁ దీర్చిన 70
కడిమికత్తులమ్మి 79
కద్రూమహాదేవి 70
కనకాద్రిప్రతిమాన 5

కన్నెతీక ముడువ 95
కపటాచార 7
కప్పురభోగి 54
కమఠావతారంబు 25
కరపద్మంబున 92
కర్ణాటక్షితినాథుఁ 8
కలశపాథోరాశి 96
కల్లఁ జెప్పము 59
కారవేల్లమతల్లి 65
*కార్యాంతరవ్యాసంగ 69
కాసల్నాటి 15
కీసిన వెదురు 22
కుమ్మలు హవ్య 15
కులము దైవతం 37
కుసుమం బెట్టిన 27
కేలఁ గ్రొమ్మించు 64
కొడుకులుఁ గూతు 82
కొనకొనంగోడి 17
కొలుచును శేనవెట్టి 88
కోణాగ్రసంఘర్ష 45
కోయిల పంచమ 55
కోలదాపునఁ ద్రిక్కటి 40
క్రొన్నెలరేఖతోడ 56
గండాభోగము 28
గంధవతి 8
గణనకెక్కిన 1
గతి రసికుండ 18
గన్నెరుఁబూచాయ 14
గరుడ స్తంభ 66
గర్జించి యరసి 87
గార్గ్యసిద్ధాంత 21
గోత్రము వారలెల్ల 62
ఘ్రాణపుటీ కుటీరముల 58
చందనంబున 57
చాటుప్రౌఢి 29
చిత్తముగూర్చి 89
*చిత్రశాలా ప్రవేశం 58
*చిత్రావలోకనం 60
చుక్క యొకింత 17
చెలఁగి చెలఁగి 68
చేరవచ్చి వచ్చి 18
జనని సంస్కృతంబు 18
జలివోని గడితంపు 44
జవరాలిఁ బోడగన్న 67
జాణతనము 82
జిగురుటుండలు 24
*టిట్టిభ ! తలంపున 18
*టిట్టిభ ! యమ్మదన 19
*టిట్టిభ ! యవలోకింపు 75
టిట్టిభసెట్టిగారు 78
తారకామందార 4
తిప్పమంత్రి 6
తియ్యనివింటి 61
తూర్పుఁ గనుంగొని 15
దట్టపు నీలిచేల 91
దవనపున్నమ 65
దాసనపుఁ బువ్వు 20
దిక్కరి కుంభ 85
దిట్టబాఁపండు 29
దీవించి మంచి 64
దొరసెమునందు 95
ద్రుతతాళంబున 86
ద్వీపాంతంబున 58
నటులది దొర 96
నడురేయి 81
నన్నయభట్టు 12

వల్లంగొండయు	88
నాగస్వర సుషిర	70
నిటలమ్ములవిసి	78
నీకుం జేసిన బాస	87
నీకునా నీకునా	81
నున్ననై నలుపెక్కి	72
నెల్లూరితూము	10
నేపథ్యమున	13
పంచారించిన	28
,,	84
పచ్చని పిండి	88
పద్మలోచన	41
పటుఝుంఝుం	19
పరిపాటీఖర్వ	84
పరివేష్టించి	80
పలికినప్పుడు	82
పల్లవతస్కరుం	22
పసిఁడికోర	65
పాంథసీమంతినీ	56
*పాడిపంతంబు	81
పారిజాతంపుఁబూవు	75
పుటభేదన	22
*పూఁట వంటకంబుల	58
పూవుంబోడులు	54
పేర్చినసందడిం	67
పొదలినపికు	90
పొలవములు లేవు	26
ప్రక్కలు వంచి	15
*ప్రవేశించి	85
ఫూత్కారపవనంబు	71
బంగారుతలుపులు	94
భిల్లవతార	10
మంచన వింటివో	18
మంచనార్యు	8
మందారవారుణి	11
మందవేగంబుతో	58
మంద్రమధ్యతార	47
మగసింగంబులు	89
మచ్చికయుం	98
*మమ్ము నూరక	87
మలయజగంధి	77
మల్లనమంత్రికిం	4
మాఁగిలి మాఁగిలి	17
*మాకుం దోచిన	88
మాఘమాసంబు	85
మిన్నకున్నార	80
మిరుతూరి విట్ట	4
*మీకు నీగండం	74
మీనవిలోచనంబులును	88
ముంజె పదనైన	67
ముకురపీఠా	62
ముక్కు సోణంబు	88
ముదమున ముల్కి	97
ముద్రికామాణిక్య	45
మును తన కూఁతు	86
ముసిముసినవ్వు	24
ముసుఁగువెట్టిన నేమి	29
మూఁడుగ్రామ	8
మోదంబున	98
రాజమార్గంబు	86
ఱవఱవమందు	47
లంజె వారికి	68
లవలవఁబన్న	69
లెస్సగాక కిరాట	58
వందనం బిందిరా	40
వట్టి వెదురుమోపు	74

వదనాంభోరుహా	90
వదినెయు లంజె	82
వాచాలసురధునీ	5
వాహకుం డెక్క	27
*విచారించిన నది	52
విజ్ఞోడుపడనిడ్డ	81
*విహారంబున	54
వీఁడిదె తెల్లనాకులను	52
వీరభద్రేశ్వరార్చన	92
వీరు మైలారదేవర	48
వెడలి పశ్చిమదిశ	69
వెనుకకు మొగ్గ	48
వ్యామగ్రాహ్య	66
వ్రాలని నీ చన్నుల	28
వ్రాలెన్ దిక్కుల	51
వ్రాలె నరవింద	85
శనివారసిద్ధి	48
శతకాలంబు	18
*శిశోపద్రవంబు	17
సంకృతి పూర్ణిమావ	55
సంగాసంగ	81
సంధి విగ్రహ	52
సత్యవ్రతాచార	7
సన్న చూపుల	95
సప్తపాతాళ	85
సరివత్తు కిచి	10
సారాచారము	11
సారెకు సారె	84
సింగనామాత్య	8
సింహళద్వీప	77
స్థూలద్విత్రిపటా	16
స్మరదివ్యాగమ	88
హర! హర! యింత	46
హల్లీసక	9
హే కుమారస్వామి	76
హాటకగర్భ	9
హేలాపాన	81
హా! హా! నృపాల	74

* గుర్తు కలవి వచనములు.

★

పీఠికలోను, అనుబంధములలోను
గల
గద్య [అర్థ] పద్యముల సూచిక

అ	
అంగడియూర	66
అంగడి వీథి	59
అంబురుహనాభు	21
అచ్చవెన్నెలచాయ	26
అతివపూర్ణేందు	149, 151
అదిమిపట్టిన	55
అదె పట్టినస్థాన	80
అదె వియద్వాహిని	81
అదె సంవేద్యము	80
అనఘ ప్రేమాభిరామ	98
అనలుని గాడుచుం	149
అనినఁ బ్రసన్నుఁడై	50
అని సంస్మరించి	49
అనుచు విప్రుండు	54
అమరవల్లభుఁడు	82
అస్తమునస్తు	68
అహయ్యాంబగు	62
ఆ	
ఆకరురున	74
ఆకాశాంచల	116
*ఆఖండలదిశా	27
ఆదికాలమున	80
ఆ నారికేళజాతికి	154
ఆ పార్వతీశ్వరుం	107
ఆమిత్రావరుణాంశ	23
ఆమోదంబున	24
ఆరెలు వలములు	154
ఆలిఙ్గితోఽపి	46
ఆశీష్ప	45
ఇ	
ఇంగలమంచు	61
ఉ	
ఉద్దామద్యుమణి	28
ఉపసంహరింపుము	50
ఉలిమిడి చెక్కయున్	64
ఎ	
ఎట్లు కనుఁగ్రామి	54
ఎదిరిన కోడి	154
ఏ యింతులకు	34
ఒ	
ఒక చెంపకోరగా	87
ఒకనాటి కలలోన	85
ఒకరిపై మోహించి	107
క	
*కఠోరపాఠీన	27
*కనత్కనక	27
కన్నుఁదోర్చుచు	128
*కరిఘటాగ్రైవేయ	27
కర్ణాటి దళనాంకిత	82
కలగంటి నొకరాత్రి	86
కలమధురపీఠా	27
కలసి పెనంగు	89
కలసె నంత్యజు	158
కలిమిఁ దరము	128
కళ్యాణాయాస్తు	46

కసటుపోఁ దెలిసిట 86
కాంచీకంకణ 51
కాంచీ మౌక్తిక 65
* కాలకూటచ్ఛాయా 27
కుటిలచంచూ 26
కుమ్మరివారి బాలిక 72
కుల్లాయుంచితి 65
కూటమి నొక్కనాటి 76
కోరగించిన 82

గ

గంగమట్టియమీఁద 26
గండము దప్పె 86, 62
* గంధలహరీపాణింధమంబు 27
గన్నేరుఁ బూఁజాయ 25
గార్గ్య సిద్ధాంత 22
గుడిమీఁది క్రోతి 66
గుబ్బలగుమ్మ 75
గొజ్జంగిపూనీరు 26
గోష్పదరూపమై 62
గ్రహణసంక్రమ 146
ఘనచక్రవర్తి 192

చ

చంద్రఖండములతో 14, 117
* చండాల కులవరారోహ 84
చరణములు 164
చరమాచల 25
చిన్నచిన్న రాళ్ళు 67
చీరయు ముక్క 68
చూడఁగ నల్పుగాని 77

జ

జంగము రాలిఁ బట్టి 62
జటిగొన్న 26
జాత్యన్ధాం 46
జారచోరాది 88
జ్ఞానాస్వాదో 81
జిలుగైన చెంగావి 70
జూదంబుఁ బన్నిదంబును 152
ఝుఝ్ఝావాతోత్పతితే 42

త

తరుణం సర్షపశాకం 94
తళుక్కుతళక్కను కాంతి 78
తాటంకయుగ 76
తిపిరి గోదావరి 96
తే[illegible]కాయెను 67
తొలకరిమించు 69
తోకచుక్కలఁ బోలు 26

ద

దండసరిమెడ 29
దళమైన క్రొవ్వుతో 85
దానధర్మంబు 85
దాయాదుల్వలె 75
దుష్పరివార 74
దేశభాషలందు 121
దోసెడు కొంపలో 67
దోహరి కక్కయ్య 157
ధన్యాం విలాసినీం 81
ధాతసరిముక్కు 85

న

నగముఁ బోలెడిమేను 65
నడిమూక లేనియన్నము 87
నాసికాపుట కుటీ 28
నాసికాపుటకుటీర 28
నింగి యుంగిలికాన 27
నిబ్బరపుఁ గలికి 74
* నీ పడ్డపాటు గొడ్డేలు 85
నీలాలకాజాల 80

ప
పంజళంబున 83
పయటకొంగిలుకు 81
పరారి సందర్శిత 94
పసగల ముద్దుమోవి 68
పసుఁబావ 25
పువ్వులు కొప్పునం 75
పృథుల జఘనభారం 95
పెందెలనాగి 78
పొచ్చెం బింతయులేక 74
పొడవైన మెఱుగుల 106
పొలుపొందఁగ 72
పొసఁగ వర్ణించె 86
పౌర్ణమాస్యాంతిథౌ 148
ప్రణుతించు నేకవీరాదేవి 175
ప్రన్నఁగాఁ బెనగొన్న 85
ప్రన్నని నున్నని 85
ప్రార్థింప నువ్వాఁడు 158
ఫలహారము చేసి 84

బ
బూతుంబద్దెము 57
బేరిడమామీలు 128
బొమవింటఁ దొడిగిన 75
భానుదీప్తుల దీటారి 85
భూతలమందు 77

మ
మందెడు బలు సారసమున 54
మందరాద్రిసములు 69
మకరధ్వజుని కొంప 78
మయ రసతజభ 92
మాటలాడుచు 164
మాపటి కొండపిటి 76
మీఁగాళ్ల జీరాడ 71
ముడువంగ నేర్తురు 51
ముదివిటులు 68
మేటి దునేదార్ల 122
మోసపోక ముసానమ్మ 26
మౌళింగోపాళి 28

య
యవనీ నవనీత 82

ర
రసికుఁడు పోవఁడు 67
రాతిరి నేను పస్తు 78

ల
లావణ్యద్రవిణ 120
లింగార్చనాపరుం 50

వ
వడిసెలచేతఁ బూని 62
వసన్తకాలతృప్త్యర్థం 148
వారకాంతాజనంబు 86
వాలగు కన్నుదోయి 72
వాసన కల్గుమేను 72
విక్రీడితే మాఘమాసే 180
విడిన కొప్పున 70
విద్వజ్జనులు నిన్ను 86
విటగిపాటుఁ దొడంగె 122
వినుపొచున్నది 28
పీనపు ముక్కునత్తు 69
వేరి నిన్నెదిరింపఁగా 22
వ్యాఘ్రేపంకురుతః 46
వ్యామగ్రాహ్యా నితంబ 24
వ్యామగ్రాహ్యాస్తనీభిః 28
వ్యామగ్రాహ్యాస్తనులగు 24

శ
శశికంఠునకును 58
శ్రుతిశాస్త్రస్మృతు 64

స

సంతతము దేవవేశ్యాల 38

సడిగలవంట గుంట 77

సరివచ్చు ననవచ్చు 29

సురగరుడ ఖచర 49

సురనర తిర్యగ్గౌరవ 92

స్తుతమతియైన 88

స్థితిచెడి మాంస 84

స్మరమందిరమ్ము 56

హ

హంసీయానకు 63

హత్తుకొని 161

హరచూడా 118

హరినీలముల కప్పు 69

హా జలజాక్షి 67

హాలాహలంబును 117

హొన్నాళంపుఁగరాచూరి 65

శబ్దానుక్రమణిక

అంబికా శతకము 98
అక్కలు 108, 104
అడిగొప్పుల 66
అనర్ఘ రాఘవము 28
అమ్మిరాజు 40
ఆనందవర్ధన 120
ఆముక్త మాల్యద 84, 121, 122, 124, 126, 127, 129, 180, 151, 158, 156
ఈశ్వరదత్త 46
ఏకవీర 102, 108, 175
ఏకశిలానగరము 98
ఏలూరు 104
కకుత్స్థవిజయము 151
కడిదిపురము 68
కనకరాజు 89, 40
కళాపూర్ణోదయము 29
కాకతమ్మ 108, 187, 192, 198
కాటమరాజుకథ 179
కామమంజరి 97
కామవల్లి 108, 108, 109
కామేశ్వరి 104, 105
కాళహస్తీశ్వర 82
కాళిదాసు 81
కాశీఖండము 20, 24, 26, 27, 28, 29. 81, 84, 85, 52, 58, 56, 118, 126, 156, 157, 168, 175
కుమార ధూర్జటి 88
కుమార సంభవము 55, 182
కృష్ణదేవరాయలు 88, 84, 120, 121
కృష్ణమిశ్ర 129
కృష్ణరాయవిజయము 88
కృష్ణశాస్త్రి, హెచ్. 161
కేయూరబాహు చరిత్రము 128, 158
కొవ్వూరపు కవులు 80
క్షేమేంద్రుఁడు 82
గణపతిదేవ 114
గురజాల 67
గోపమంత్రి - నాదిండ్ల 129
గోపాలకృష్ణమూర్తి - శ్రీపాద 192, 198
గోల్కొండ మ్యూజియము 198
గౌరన 146
చంద్రతారావళి 98
చాటుపద్యమణిమంజరి 67, 68, 69, 77, 84
చాటువు 87, 88, 89, 40, 57
చేబ్రోలు శాసనము 122
చౌడప్ప 61
జాయసేనాపతి 142
టిట్టిభసెట్టి 97, 98, 99, 115
డిండిమ 45, 46
తంజావూరు 11, 12, 95, 96, 181, 182
తమ్మయ్య-బండారు 64, 165, 184, 185, 186, 188, 189, 191
తెలుంగురాయఁడు 62, 68
తెవప్పెరుమాళయ్య 147
త్రిపురాంతకుఁడు - రావిపాటి 46, 98, 176

త్రిపురాంతకోదాహరణము 182
దండి 47
దవనపున్నమ 148
దశకుమారచరిత 154
దాక్షారామ శాసనము 144
దుగ్గన - దగ్గుబల్లి 118
ధూర్జటికవి 82
ధ్వన్యాలోకము 120
నాగదేవ భట్టారక 118
నాచన సోమన 116
నీతిసారముక్తావళి 182
నైషధము 24, 25, 26, 27, 28, 88, 86, 47
పండితరాయలు 82
పరశురామ రామాయణము 108
పరశురామవిజయము 108
పలివెల 65
పల్నాటి వీరచరిత 41, 128, 179
పల్నాటి వీరులు 102, 180
పాండురంగమాహాత్మ్యము 29
పాదతాడితకము 46, 115
పానుగంటి శాసనము 140
పిచ్చయ్యశాస్త్రి-దీపాల 64
పినవీరన-పిల్లలమఱ్ఱి 117
పిన్నయ సోమభూపతి 92
పేరకమ్మ 114
ప్రతాపరుద్రదేవ 110
ప్రతాపరుద్రీయ 140
ప్రభాకరశాస్త్రి వేటూరి 57, 164, 165, 176, 188, 184, 185, 186, 191, 192, 198
ప్రబంధరత్నాకరము 95
ప్రబంధరత్నావళి 14, 98, 117
ప్రబోధచంద్రోదయము 129
ప్రేమాభిరామము 46, 98, 176, 177, 180, 188
ప్రౌఢదేవరాయలు 40
బసవపురాణము 122, 129, 157, 158
బాణ 45
బుక్కరాయలు-ఆరెపిటి 92
బుచ్చయ్యశాస్త్రి-ములుపాక 61
బెజవాడ 112, 182, 155
బ్రౌనుదొర 59, 60, 61, 146, 147, 151
భామినీవిలాసము 82
భీమఖండము 22, 25, 27, 29, 30, 38, 85, 86, 51, 65, 116, 117, 118, 175, 192
భైరవస్వామి 14, 175, 178
భోజరాజీయము 152
మంచనశర్మ 97, 98, 99, 118, 115
మందరము 114
మదాలస 115
మధుమావతి 115
మధురనాథశాస్త్రి-భట్టశ్రీ 188
మనుచరిత్ర 147
మరింగంటి కవులు 46
మాచల్దేవి 112, 155
మాధవ 97, 115
మాహురమ్మ 108
మీసాలప్పయ్య 97, 115
ముక్త్యాల 141
మృచ్ఛకటిక 188
మేఘదూతము 81
మైలారఖండము 110

మైలార వీరభటులు 110
మోదుకూరు 39, 40
మోపూరు 14, 37, 170, 175, 178
రఘునాథాభ్యుదయము 122
రాఘవాచార్యులు-కె 187
రాజశేఖర 82
రాధామాధవము 128
రాధామాధవుఁడు 118
రామకవి-తురగా 78
రామకృష్ణకవి-మానవల్లి 11, 45, 58, 98, 181, 184, 190
రామకృష్ణశాస్త్రులు-రాముడుగు 66
రామకృష్ణుఁడు-తెనాలి 118
రామనాథశాస్త్రి 45
రామమోహన గ్రంథాలయము 182
రామయ్యావంతులు-జయంతి 66
రాయచోటి 68
లక్షణగ్రంథము 16, 37, 58, 59, 88, 89, 90, 91
లక్ష్మణరావు - కొమర్రాజు 91
లక్ష్మీపుర శాసనము 127
లింగన 17
వరరుచి 46
వర్మ - గజపతిరాయ 198
వల్లభరాయుఁడు 13, 14, 17
వామనభట్ట 45
విద్యానగరము 65
విల్సన్ 189
విశ్వేశ్వరశాస్త్రి - పిశుపాటి 145
వీరేశలింగముపంతులు 181
వృత్తరత్నాకరము 94
వెలంగపూండి 114
వేంకటరమణయ్య - నేలటూరి 191
వేంకటరాయశాస్త్రి - వేదం 147, 152, 158
వేంకట వీరరాఘవాచార్య - ఈయుణ్ణి 129
వేంకటాచార్య - మాడభూషి 84
వేంకటేశ్వర్లు గరికపాటి 141
వేమారెడ్డి - పెదకోమటి 94
శఠకోప జియ్యరు 61
శబ్దరత్నాకరము 120, 125, 127, 152, 153, 158
శివరాత్రిమాహాత్మ్యము 24, 26, 27, 30, 33, 34, 35, 36, 54, 56, 68, 121
శూద్రక 45.
శృంగార శ్రీనాథము 16, 56, 88, 89, 90, 155
శ్యామిలక 46, 115
శ్రీకాకుళము 84, 113, 114
శ్రీధరుఁడు 115
శ్రీనివాసీయ వ్యాఖ్య 151
సాతవాహన సప్తశతి 41, 180
సాహిత్యచింతామణి 94
సింగరాచార్య మరింగంటి 98
సీతాకళ్యాణము 46, 98
సీతారామాచార్య 147, 151
సూరన - పింగళి 118
సోమశేఖరశర్మ-మల్లంపల్లి 191
సౌగంధికాపహరణము 122
స్కాంద పురాణము 110
హరవిలాసము 22, 23, 24, 31, 35, 36, 47, 48, 54, 118
హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము 89
హరిహరరాయలు 17, 170, 172, 173, 174

★

పరిష్కర్తలు - పాఠభేదములు

పద్య సంఖ్య	శ్రీ కవిగారు (1909)	శ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు (1928)	శ్రీ తమ్మయ్యగారు (1958)
3	నా చంద్ర	మంచన్న (సం)	మంచన్న
12	నమంత్రికి	సుసుతునకు (సం)	సు పుత్రుఁడు
16	వర్యుం	పుత్రుం (సం)	పుత్రుం
20	జైచనమల్లన తిప్ప	జైచన వల్లభతిప్ప (సం)	జైచన మల్లనతిప్ప
33	ధర్మవణి	డార్యమణి (సం)	డార్యమణి
39	వెట్టులు సేమలు నేమి గల్గినన్ బలిచెడి	వెట్టులు సేమలు నేమి గల్గినన్ బలిచెడి	వెట్టులఁ జేమల నేమి గల్గునన్ రతినిటు
43	కౌసల్యానటను శ్రేష్ఠుడు	కౌసల్యానటి శ్రేష్ఠుఁడు	కౌసల్యానటి శ్రేష్ఠుఁడు
45	వంచు వంచి జేయు చేసి సంది సంది నొక్కు నొక్కి దువాళిచేయు	వంచి వంచి జేసి చేసి నందియంది నొక్కినొక్కి దువాళిచేసి	వంచి వంచి జేసి చేసి సంది సంది నొక్కి నొక్కి దువాళిచేసి
46	గొన్నటు	గోనటు	గోనటు
52	గొనకనం	కొనకొనం	కొనకొనం
54	దమ్మదార కాహళిన్	ధర్మదార నాళముల్ (సం)	దమ్మదార కాహళిన్
56	గొట్టి	గ్రొత్త (సం)	గ్రొత్త
60	వాఁడ	పాంథ (సం)	పాంథ
63	ప్రాఁకెం	ప్రాఁకెం	ప్రాకం
68	కాటంకములు వేణుకా	కాటకంబులు వైణవ	కాటంకములు వైణవ
70	కిసిన	కిసిన	గిసిన
83	నోడలఁ	నోవులఁ	నోవులఁ
105	మోహరివాడ	దోహరివాడ	మోహరివాడ
117	తంజిల్ల	తంజళ్ళ (సం)	తంజళ్ళ
119	నాయినారి	నాయురాలి (సం)	నాయురాలి
123	ముల్కి	బల్లె (సం)	ఁబల్లె

132	తకదుమ్ముల్ వెకతాళముల్	తకదుందుమ్ములు (పూ. ము) తకద్మముల్ యకతాళముల్ (తృ. ము)	తకదుందుమ్ములు
145	మాడచీరమణుంగు	మాడచీరమడుంగు (పూ. ము) మాడచీరమణుండు (సం) (తృ. ము)	మాడచీర మణుంగు
168	బలిపోతుఁగఁజేసి	బలివోవఁగ విడిచి (సం)	బలివోవఁగ విడిచి
169	లక్ష్మన్ గనున్	లక్ష్మన్ గనున్	లక్ష్మన్ వగున్
170	విద్దకంచి	విద్దికంచి	కంఠమెత్తి
181	పిల్లికూటంబు	పెండ్లికూటంబు	పెండ్లికూటంబు
183	బిల్లికూటంబు	బెండ్లికూటంబు	బెండ్లికూటంబు
192	పినివస	నివివస	యావివస
199	వృతిఁ గూర్చికొన్నవి	దారఁ గూర్చికొన్నది	దారఁ గూర్చికొన్నది
209	నామాంధాళర	నామాంధాత్రుఁడు (సం)	నామాంధాత్రుఁడు
224	నర్తింప	వర్తింప (పూ. ము) నర్తింప (తృ. ము)	వర్తింప
235	జిరుఁదొడ	జిరుఁదొగడు	జిరుఁదొగడు
244	మన	మామ	మా మామ
262	పణములకును నొరసేయ	పసరమునకు (సం) నొఅగోయ	పసరమునకు నొఅగోయ
265	బణము గినిపి	బణము గినిసి	బణము గొనియు
287	తమ్మడిసానిం	తమ్మడిసానిం	తమ్మడిసాని కూతుం
288	విత్తమేలా ప్రయించును	విత్తమెల్లన్ ప్రయించును (సం)	విత్తమేలా ప్రయించును
294	అటునది నిటునది వినుకొండ	నటులది విటులది వినుకొండ	నటులది విటులది వినికొండ

సం. సంస్కరణము
పూ. ము. పూర్వముద్రణము
తృ. ము. తృతీయ ముద్రణము

★

తప్పొప్పులు

పీఠిక పుట	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
11	3	చేసికొవిరి	చేసికొనిరి
23	16	(అనర్ఘరాఘవము 2-3)	(అనర్ఘరాఘవము 2-30)
36	13	(హార. ?)	(హార. 7-127)
65	4	(స్త్రీ) నాఘుఁడు	(శ్రీ) నాథుఁడు
87	20	వ్రాతఁల	వ్రాఁతల
165	17	బొందిఁపొసఁగి	బొందిపొసఁగి
170	10	విశేషములు	విశేషణములు
185	15	పాఠభేధము	పాఠభేదము
191	5	జెట్టులఁచేమల	జెట్టులఁజేమల
191	14	విశేషణములు	విశేషములు
క్రీడా. పుట			
48	21	రమణుండు	రమణుండు అని యుండవలెను
49	—	అక్కలు	మైలారభటులు

SOME OPINIONS

J. RAMAYYA PANTULU, B. A., B L.

Chairman, Telugu Board of Studies of the Andhra University,
Founder of the Telugu Academy, Retired Presidency
Magistrate and Retired Member of the
Legislative Assembly.

I have gone through a proof copy of the Telugu poem Kridabhiramam edited by Mr. V. Prabhakara Sastry. The edition contains more verses than the one published by Manavelli Ramakrishnakavi some years ago, and also a long preface the bulk of which is devoted to show that the poem is the work of the great poet Srinatha and not of its ostensible author Vinukonda Vallabhamatya. Both the poem and the preface contain verses which are grossly obscene. It is therefore necessary to restrict the circulation of the book so that it may not fall into the hands of those who are likely to abuse it. It appears that the publishers are alive to this and propose to take necessary precautions.

I am not one of those who think that obscene books should be suppressed altogether. Such books sometimes throw much light on the history of a people, literary, cultural and social and Kridabhiramam is one of such books.

12th November, 1928. (Sd.) J. RAMAYYA.

M. VENKATARANGIAH, M.A., L.T.

Principal, V. R. College, Nellore
and Dewan of Vijayanagaram (retired)

The work entitled Kridabhiramam was written by Srinatha, one of the greatest of the Telugu poets. It is characterised by all those poetic qualities associated with the writings of that prince among poets. But there are in it a very large number of verses which are against the ordinary cannons of decency and good taste and are evidently obscene. On this ground objection may be raised to its publication. It has however to be noted that the book throws a flood of light on social conditions in the great kingdom of Telingana under Pratapa-rudra; and as such its value to students of research and historians is immense. There is no other book which has a similar value to historical scholars. On this ground it deserves publication provided that steps are taken to limit its circulation among scholars only. I am strongly of opinion that no obstacles should be placed in the way of its being published.

31st October, 1928 (Sd.) M. VENKATARANGIAH

P. CHENCHIAH, B.A., M.L.

Advocate, Author of Telugu Literature of the Heritage of India Series.

I have glanced thro' the poem and the extremely valuable indtroduction of Mr. Prabhakara Sastri. I think publication of such books as the present is more needed than of poems in the Kavya style which exhibit originality neither in subject nor in treatment. The poem is a living chronicle of the social life of the day and gives us authentic information in a more interesting way than dry inscriptions. The obscenity of some of the verses is undeniable but I understand the publishers will take care to restrict the circulation to scholars and persons in whose hands the book will not be a source of danger; and not to make it available for the general public.

(Sd.) P. CHENCHIAH

P. V. RAJAMANNAR, B.A., B.L.,
Editor of the Telugu Journal "Kala"

Telugu literature abounds so much in stereotyped Kavyas steeped in an atmosphere of poetic conventions almost entirely unrelated to the actual life of the people that one seizes on a poem like "Kridabhiramam" with pardonable avidity. It portrays for us the actual life in a medieval Telugu City, Ekasila, with a remarkable vividness and intimacy. The poem has also considerable poetic merit being in the matured style of the great Srinatha. The long introduction of Mr. Prabhakara Sastry, one of our ablest literary critics is very valuable and contains new information based on original research. The poem and the introduction no doubt contain verses which are obscene and revolting to modern taste but the publishers have done well in issuing it only for private circulation. And in a scholars' edition there is no need for expurgation.

19th November, 1928. (Sd.) P. V. RAJAMANNAR

R. VENKATASIVUDU

Formerly Principal, V. R. College, Nellore.

A complete edition of *Kridabhiramam* is now published for the first time with a masterly introduction by the well - known Telugu scholar and critic, Mr. V. Prabhakara Sastry of Madras. The Editor has taken much pains to show that the real author of the poem is Srinadha, the great Telugu poet of the medieval times. There is considerable force in his argument which is mainly based on internal evidence, and it is to be trusted that Telugu scholars will duly appreciate it. Meanwhile, it may be stated that literary circles in the Andhra country will be most interested in the poem itself. Whether it is a mere translation of a great sanskrit work by an obscure Telugu poet, or an original production of the great Srinadha, the poem is a unique one. It has much literary merit. Its choice diction, bold metaphors, bristling wit, fun and frolic—all these show that it must be the work of a master poet. It is therefore no wonder the learned editor should come to the conclusion that the poem was written by the great Telugu poet of the time. But to the modern reader the poem is even more of social than of literary interest. It is a running commentary on contemporaneous social life in the Andhra country.

The poem is a *vidhi*, a species of the Indian Drama which has for its object the presentation of pen-pictures of street scenes. Two young gallants, Manchana and Tittibha, set out on a pleasure trip to Warrangal, the capital of *Andhra Desa*. The one is a cultured fashion-

able Brahmin youth and the other a shrewd Vysya youngman. The sights and sounds met with on the raod-side of the great medieval city are described with great gusto by the Brahmin voluptuary. It is not for nothing that he takes for his companion a Vysya youth. The latter is the purse-keeper of the party and has to find besides funds for journey, any missing links of informations such as the account, he gives of the strange ointment sold in the market ! Here are pictures of the social life of the Andhra country in the middle ages, pertaining to the middle or lower middle class of the community. Tailors and basket-makers, gamblers and venal beauties, sculptures and paintings, pageants in honour of Gods and heroes, the Brahmin Hotel which caters to the best taste at a rupee a meal, young widows whose austerities have no bearing on personal character, snake-charmers and dancing girls, cock-fights and ram-fights—all these are vividly and unreservedly described in these pages.

I do not know if there is any other Telugu work extant which presents such a graphic picture of life in the middle ages in the Telugu country. Srinadha is the Byron of Telugu Literature. He has the virtues and the vices of the English poet. His poetry virile, realistic and scholarly. He travelled much and was highly respected in the Courts of the great Andhra Kings. Like Byron he was an incorrigible voluptuary. And finally his poetry also is autobiographical, though not to such a large measure. But the work before us, besides being Byronian, is Chaucerian in its character. The "gat-toothed wife of Bath," the "Miller with the thumb of Gold," the "Gentle Pardoner" the "Sumnour whith the Cherubrin's face"—all these have their

counterparts in this Telugu poem. In the middle ages, alike in the East and in the West people did not like to put on much disguise. This accounts for a certain childish grossness in the characters. Extreme superstition co-existed with worst sensuality. And the Telugu poet seems to have fancied that unbridled grossness in real life justified grossness of representaion equally unrestrained !

But times have happily changed. Alike the taste of cultured people and the requirements of law demand a more healthy, more respectable poetry. Still it would be a pity if poetry of the type of *Kridabhiramam* were suffered to die on any account. With the precautions the publishers promise, there ought to be no objection to the publication of a scholars' edition of the work, No Englishman would agree to the suppression of any of the "Canterbury Tales" or of the poems of Byron. A work like this is equally dear to the Telugu scholar. If precautions in regard to publication are necessary in the interests of public morality, they must not go the length of stifling what is best in the work of the masters of a past age.

GUNTUR, (Sd.) R. VENKATASIVUDU
28—1—1929

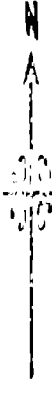
★

ఓరుగల్లుదుర్గము

సంకేతములు :

△ గుడి, □ గాదె, ○ బావి

.... కథానాయకులు పర్యటించిన ప్రాంతము

1. వీరభద్రాలయం బావి
2. సింగారపు బావి
3. కేశవ స్వయంభూ దేవాలయము
4. జంగమయ్యగుడి
5. పవతులబావి
6. అక్క-చెల్లెండ్లబావి
7. గడియారంబావి
8. కాకతమ్మబావి
9. శంభునిగుడి
10. విష్ణునిగుడి
11. వెంకటేశ్వరునిగుడి
12. ఏకశిల
13. చెరువు

14. నేలశంభునిగుడి
15. వరహాలగాదె
16 రుద్రమదేవిమెట్లు
17. మట్టికోట
18. లోపలి అగడ్త-బురుజులు
18. మాచల్దేవిగుడి
20. వెలిఅగడ్త
21. పశ్చిమద్వారము